

ка, може вставлятися й у середину слова; оґлан, сана бир манат та, вар, жирени бах-сана синку, ось тобі монета, піди, подивися, як там буланій П; та /да ошладым, ошладым, бен жирени бошладым та підбадьорив, підбадьорив, я рудого попустив [СБ]; жумартэ күнү ытраш та олуп бийаз рубашка тийдим у суботу, поголившись, я одяг білу сорочку П; бир хайыґа сыхлаштых, сыхлаштых та, хайыхчынын ахын да верип ахлаштых ми влізли в човен, влізли, заплалили човняреві його винагороду [Б]. 4. прот. спол. енкл. а, але, та, ж; өксек учас — алчах та түшес високо літаеш, та низько впадеш П; лаф та, о — буйүкнүң энди а слово, воно належить старшому П; нас та бизимчаз лафетэжекси? а як же ти розмовлятимеш понашому? П. 5. ед. спол. і; сат та г'ель продай і йди додому СЛ; саңа шап та шет'ер тобі й галун — цукор СБА; пор. да.

та... та ед.-розд. спол. енкл. і... і, то... то; биз уларға пиширив эдик та, йувар эдик шийлерин да т'имердэ ми ім і готували, і прали інколи одяг ВН; былай бир йумрух скүлү — ону шлейжек тэ, тохуйажах та, даан бийазлажах та, даа көлек тиктирежек тэ, бир күндэ отакий пук лону, його мусить і обробити, і поткати, і вибілити, і сорочку пошити Б; хызғанч та бермей, көрмемиш та ні скупий не дае, ні жадібний П; ашав да, урба да, бонжах та і страви, і одяг, і наместо СМ; картоп та йох, ангурйа да йох ні картоплі немає, ні огірків Б; хош та, күреш тэ і кінні перегони, і боротьба СЛ; пор. да... да.

таа 1. також, іще; отуз метирдэн сон бир чызых таа через тридцять метрів іще одна лінія СМ; эт'и түркүчүк таа хыдырчи знайди-но ще пару пісеньок У; бир серник таа чектим я черкнув іще один сірник Г; бир тосат таа ще трохи К; бир дэнечик таа сөлейим ще однееньку тобі скажу СК. 2. навіть; бильмейс таа навіть не знаеш ВН; үшенмиш таа хопарып йемеэ: түшсе алма, йейжек навіть полінувався зірвати й з'їсти: з'їсть, як яблуко упаде СК; пор. даа.

таале бог, всевишній [Г]. таан іще СБ; йаш таан іще молодий СБ.

таба в напрямку до СМ; бийахка таба цим краєм, по цьому боці СМ; йуртха/чыз(ы)ґа таба К у бік двору, до двору.

табаґа поверх, ярус [Г].

табай див. тап.

табак дит. цюцюрка СБ, К; табак/табааны чыхар да сий вийми цюцюрку й попісяй К.

табан I п'ятка, п'ята, стопа, лапа, підошва СБ, СМ-СЛ, СГ; каблук, підбор Б, К; основа колодізного зруба К; табаннарыд'ерек урба сукня аж до підошов Б.

табан II солома СГС; див. тобан.

табанла-укріплювати О.

табанна-прибивати каблук К.

табас див. тап.

табах таріль, миска, таця, піднос; таз О; табах бетли з обличчям, як таця СБ, СМ; табах бетли, аран авуз, тана көз морда, як таця, рот, як сарай, очі, як у теляти СБА; хабахын йапрағы табах у гарбуза листя, як таці У. табахла-брати, носити підносами О, К; табахлап алт'ит-нести на підносі О, К.

таби эт- узвичаювати [Г]; таби этип ағлайым заплачу за звичаем [Г].
табийат характер, натура, норов О; пор. табийат.
табийатлан- показувати характер, норов О.
табийатлы з характером, норовистий О; авур табийатлы з важким характером О.
табийатсыз безхарактерний, невихований О.
табийатсызлык безхарактерність, невихованість О.
табийет 1. природа [Г]. 2. явище, істота [Г]; пор. табйат.
табиш (-би) лікар О.
табир олун- бути оповіданим [Г].
табайт характер, натура, норов, виховання П, Б-СГ; табайты алай така в нього натура Б; табайтын ал- підстроюватися під чий характер Г; пор. табийат, табийет.
табайтлан- показувати характер, норов, гонор К; о серйек табайтланый він рідко показує характер К.
табийатлы з характером, вихований К; ағыр табийатлы з важким характером, норовистий К.
табайтсыз безхарактерний, невихований К.
табайтсызлык безхарактерність, невихованість К.
табла таця, піднос, миска вагів О.
таблет кушет СК; пор. каблет.
табый знаходиться П; див. табул-, табыл-.
табув знахідка О; див. тап-.
табувжу котрий знайшов, знаходить, відгадувач СБ, О.
табул- бути знайденим, знаходитися ВН-П; табулду киши знайшлася людина ВН; араба авған соң коп йол табулий після того, як віз перекинеться, багато шляхів знайдеться СБЧ.

табулт- спон. О.
табун: табун ур- поклонятися, бити поклони О.
табун- пас. О.
табур табір СГ.
табут домовина, труна, саркофаг; таштан табут йаптырсын нехай замовлять саркофаг із каменю [ВН]; үч ағачтан табутуму чаттылар мою труну збили з трьох деревин ВН.
табутчу трунар О, К.
табуш знахідка СБ.
табуш- знаходити один одного, зустрічатися СМ.
табушлу хто багато добуває О.
табуштур- спон. О.
табыл- бути знайденим, знаходитися П, СМ.
тав І ліс ВН, СБ, СМ-У, гірський ліс О; тав чўне чыхты она жаду хары у лісі вийшла до нього відьма Б; пор. дағ.
тав випуклий бік бабки ВН; пор. тал; див. хан.
тава сковорода; қобетэ тава велика сковорода для пирогів К.
таван стеля, горищне перекриття, склепіння, горище; дах У; таван бойу йўк йығдым я збрала приданого під стелю Г; таван пенжереси слухове вікно, вікно на горищі К, СГ; таван хапах ляда горища Б, К; таван үстү/стү горище НМ/К; тавандан уч- упасти з горища Б; тәпедәтти таван верхній поверх СК; этти хат таван подвійна стеля К, СГ.
таванна- робити стелю К.
таваннан- пас. К.
таваннаңдыр- спон. К.
таваннаңдырт- спон. К.
таваннат- спон. К.
таваннаттыр- спон. К.
таваннаш- робити стелю, горище разом К.
таваннаштыр- спон. К.

таваннаштырт- *спон. К.*
тавантәшер висока людина *О.*
тавдат'и який у лісі, лісовий *СБ.*
тавла I нарди, шашка для нардів [*СК*]; *пор. тавлялик.*
тавла II (?) [*СК*]; тавла тавладан бахай, тавладан т'ийик чыхар дивиться по всіх ..?, із ..? виходить косуля [*СК*].
тавлу гористий, лісистий, горець, горянин *О.*
тавлух 1. лісисто місце, гай, посадка *НБЕ*; чагарі, чагарник *СМ.* 2. гористо місце, укрито лісом *О.*
тавлых лісисто, пагорбисто місце с чагарником *У*; ташлых-тавлых йохтур кам'янистих і пагорбистих місць із чагарями немає *СЛ, У.*
тавлялик нарди *СК*; *пор. тавла.*
тавуп знайшовши *СБ*; тавуп т'е-тирий аны знаходить і приводить його *СБ*; *див. тап-*
тавух (-ғу) курка; тавух хадар ахылы розуму в нього, як у курки *К*; тавух ахыллы з курячим розумом *У*; тавух тут- тримати курей *СК*; тәнтәк тавух пришелепкувата курка *СБЧ*; хозлаган/хозлаан тавух курка, яка несе-ться, курка-несучка *П/К*; сениң тутхан тавуғыңы мен көптән йулхтум спійману тобою курку я давно обскуб *СБЧ*; ◇ тавух сне тұш- за перебірки вибірки, хто багато перебирає, той урешті скаче на курку *У.*
тавухлук куряче стадо, курятник *О, К.*
тавухот *бот.* спориш, шпориш *О.*
тавухсохур *бот.* куряча сліпота *НМ.*
тавшан заєць *Г-СК*; тавшана — хач, тазыға — тут зайцеві — угі-кай, хортові — хапай *СЛ.*
тавшаналмасы *бот.* заячий холо-док, аспарагус, спаржа *БК.*

тавшанот(у) *бот.* 1. заячий холо-док, аспарагус, спаржа. 2. вовча ягода *БК.*
таға ще [*Г*]; маѳеманын таға өг-ренмедим уроків я ще не вчив [*Г*]; *пор. даа, даан, дағын, дахи, дахы, даы, даын.*
тағыл- чіплятися, прив'язуватися *СБ.*
тағым увесь, усі, повністю, цілком *СК*; о тары да тағымы тұркұ й усе те просо означає пісні *СК*; *пор. тахым.*
тадырнам рефрен *СЛ.*
таж *У, [Г], СГ, тажи СГ* корона; *пор. тажы.*
тажибе подив, здивування [*М, Кб.*]; кенди кендине тажибе эди сам у собі дивувався [*Кб.*]; таажыбе хал- здивуватися *СЛ*; тажибе эт- дивуватися [*М, Кб.*]; *пор. тажыбе.*
тажип хал- дивуватися [*Г*].
тажиплен- дивуватися [*Г*].
тажы корона *СГ*; падшах тажы-сы царська корона *СГ*; *пор. таж, тажи.*
тажыбе хал- дивуватися, захоплю-ватися [*Г*]; *пор. тажибе.*
таз миска, таз *ВН, СЛ, М, СК*; *пор. тас I.*
тазбаш лисий *НМ.*
Тазбаш *прізв.* хортова голова, пе-сиголовець *СМ*; *пор. тазыбаш.*
тазе свіжий, чистий, охайний, новий, молодий; тазе ангурйа молоді огірки *У*; тазе йағ/май *К, СГ/П* свіже вершкове масло; тазе картоп молода картопля *ВН, П*; тазе келин *К*, тазе т'е-лин *П* молода невістка; тазе хар свіжий сніг *К*; тазе хыйар молоді огірки *Г*; *пор. тазы II, тәзе II.*
тазеле- освіжати, відсвіжувати, обновляти *О, К.*
тазелен- освіжатися, відсвіжува-тися, обновлятися *О, К.*

тазелендир- спон. *О, К.*
тазелендирт- спон. *О, К.*
тазелет- освіжати, відсвіжувати, обновляти *О, К.*
тазелетгир- спон. *О, К.*
тазелеш- сп.-вз. *О, К.*
тазелештир- спон. *О, К.*
тазелік 1. свіжість. 2. зелень, свіжі овочі *О, К, СГС.*
тазир догана, нагана, докір, настановна, повчання *СБ, [КБ.]*; тазир эт- висловлювати догану, нагану, докоряти *[КБ.]*
тазирле- картати, докоряти, повчати, наставляти *СБ, О, Б, СЛ, К.*
тазирлен- вислуховувати догану, нагану, докір, настанову, бути лаяним *О, К.*
тазирлет- картати, докоряти, наставляти, повчати *О, К.*
тазирлетгир- спон. *О, К.*
тазирлеш- сп.-вз. *К.*
тазирлештир- спон. *К.*
тазирлештирт- спон. *К.*
тазы I хорт; тазы кучук мисливський пес, хорт *НБС.*
тазы II свіжий, новий *СБФ, П, К;* тазы йағ свіже вершкове масло *СГ*; див. тазе, тазе II.
тазыбаш песиголовець, виродок, потвора *К*; пор. Тазбаш.
тай лоша, молодий кінь, кобила від року до двох, яка ще не гуляла.
тай- (тайай) ковзати, ковзатися, послизнутися, заточуватися, сунутися; оланчых буз сўтне тайай хлопчик ковзається на льоду *К*; ахылдан тай- з'їхати з глузду *ВН, СГ*; не тайыш пундуң? чому ти заточився? *У*; ахылындан тайды з'їхав з глузду *СЛ*; ахылындан таймаа чаре вар можна з глузду з'їхати *К, СГ*; май тайды жир розтанув *О.*
тайа- упирати, прихилати, підпирати, підтримувати *СБ, СМ*; пор. дайа-

тайав підпора, опора *О.*
тайажых паличка *К*; див. тайах.
тайал- бути підпертим, підпиратися *О.*
тайала- ставити підпору, підпирати *О.*
тайалан- підпиратися, бути підпертим *О.*
тайалат- спон. *О.*
тайалатгыр- спон. *О.*
тайалатгырт- спон. *О.*
тайалма підпора *О.*
тайалт- спон. *О.*
тайама підпора *О.*
тайан- 1. спиратися, обпиратися, прихилатися *ВН, СБ, СМ, Б*; сол йаныма тайандым зіперлася я на лівий бік *СМ.* 2. терпіти, стримуватися, володіти собою, витримувати *ВН, СБ, СМ*; ич йўрегим тайанмаз севдалыхка серце моє не витримає страждань від кохання *ВН*; тайанмай не може витримати *НМ*; пор. дайан-
тайандыр- підпирати *СБ, О.*
тайанмах опора, підпора *СБ, О.*
тайант- спон. *О.*
тайаныхлы терплячий, стриманий, витриманий *О.*
тайаныхлых терплячість, стриманість, витривалість *О.*
тайаныш терпіння, витримка *О*; опора *СБ.*
тайат- підпирати *О.*
тайах (-ғы) ціпок, палиця, кий, кийок, костур, патик, патериця, трость, ковінка, посох, жезл, скипетр; ший асхан тайах жердка для одягу *СБ*; алтын тайах золотий скипетр *Г*; бир тайах архасна як ударить його ціпком по спині *СМ*; тайах аша- бути побитим *СБ, К*; тайах эт- ударяти кием *У*; падшах... кўмўш тайах саллатыр бана цар змусть мене розмахувати срібним скипетром *[ВН]*.

тайахла- бити ціпком, києм *О, К*.
 тайахлан- бути побитим ціпком;
 придбати палицю *О, К*; сағ ай-
 аам ағрый — т'ерек тайахланмаа
 у мене болить права нога — тре-
 ба придбати собі ковiньку *К*.
 тайахлат- бити києм *О, К*.
 тайахлатгыр- бити києм *О, К*.
 тайахлаш- битися киями *О, К*.
 тайахлаштыр- спон. *О, К*.
 тайахлы з палицею *О, К*.
 тайахчы наглядач *О, К*; тайахчы
 т'ибик кiзетий дивиться, як на-
 глядач *К*.
 тайахчых ціпочок, паличка, зокре-
 ма для бубона *ВН, НМ*.
 тайғала- ковзатися врiзнобiч, по-
 слизнутися *СМ, У, К*.
 тайғалах слизький, ковзкий; ва-
 ряниці з ряжанкою i цибулею
Г, вид локшини *СК*.
 тайғах слизький, ковзкий *О, К*.
 тайгыч слизький *СМ*.
 тайдыр- спон. *О, К*.
 тайдырт- спон. *О, К*.
 тайка лоша *Г-СГ*; див. тай.
 тайлы з лоша *О, К*.
 тайуф див. тайыф.
 тайфа сiм'я, родина, рiд, плем'я,
 група, команда, ватага *ВН, СБ,*
О, СГ, СК; натовп *[Г]*; эн буйўгў
 меэм тайфам эди настаршим
 серед них був мий чоловик *СБ*;
 ғурбет тайфа непорядна сiм'я
ВН; тайфа-хоранда сiмейство
СБЧ.
 тайфалы з сiм'ею, сiмейний, з
 певної сiм'ї *ВН, СБ, СГ, СК*; у
 складi роду, племенi тощо *О*.
 тайфалых на сiм'ю *СГС*; бир тай-
 фалых эв хата на сiм'ю *СГС*.
 тайы слизький, ковзкий *О*.
 тайыл- ковзатися, сковзатися, по-
 слизнутися *ВН, НБЕ, СМ, К*; та-
 йылған божевильний *ВН*.
 тайылға плавний танок *К*.
 тайылғач ожеледь, ожеледиця,
 санчата, ковзани, козел *СБ*.

тайылмах назва плавного танцю
НМ, Б.
 тайын призначення *Г*; тайын ол-
 ду беш-он сейман ўстўме в по-
 гоню за мною послали п'ять-
 десять вершників *Г*; тайын эй-
 ле-, тайын эт- призначати *[Г]*.
 тайында завжди, постiйно *О*; пор.
 дайын.
 тайыф/тайуф хисткий, немiцний,
 крихкий *ВН*; тахта кiпўр бек
 тайыф/тайуф кладка дуже не-
 стiйка, хистка *ВН*.
 так лишка, непарний *О*.
 таки дзьоб *У*; пор. тат'и, тэк II,
 тэки.
 такиле- клювати, дзьобати *СБ*;
 пор. тат'иле-.
 таксиархи архангел *[Г]*.
 таксим роздiл, частина *[Г]*.
 так-так стук-стук, туп-туп, так-
 так *О, СЛ, К*; так-нак, так-нак
 чыхай т'итий туп-туп, туп-туп
 — виходить i йде геть *СЛ*; так-
 так-так тат'иле- стукати так-так-
 так *Г*; так-так эт- стукати так-
 так *Б*.
 такылда- стукати *О, У, К*.
 такылдат- постукувати, ляскати
СБ, О, К.
 такылдаттыр- спон. *О, К*.
 такылдаш- перестукуватися *О, К*.
 такылдаштыр- спон. *О, К*.
 такылдаштырт- спон. *О, К*.
 такылды стук *О, К*.
 такырда- гупати, тупати, стукати
О, К.
 такырдат- здiмати гупiт, тупiт,
 стукiт *О*.
 такырдаттыр- спон. *О, К*.
 такырды стукiт, гупiт, грюкiт, то-
 рохтiння, трiск *О*.
 такыр-такыр стук-грюк, туп-туп
СЛ; бир кўн мисафир, эт'и кўн
 мисафир, ўчўнжў кўн такыр-та-
 кыр один день гiсть, два днi
 гiсть, а на третiй — туп-туп *СЛ*.
 такыр-тукур стук-грюк *СБ, СЛ*.

тал I 1. *бот.* лоза, шелюга, шелюг, тал, верба *ВН-К, [СК]*; вербний гай *М*; бузов талны кемерсин нехай телята гризуть вербу *МГ*; хапусу талдан двері (хати) з шелюги *Б*. 2. гілка *ВН-К*; Тал бар-йам Вербна неділя *НБЄ, О, Б, К*; хырмызы тал *бот.* лоза червона, тал *Г, БК*; *пор.* дал, *див.* талд(и)рек, талдэрек, талтрек, талтэрек, хубатал.

тал II випуклий бік бабки *ВН, СГ*; *пор.* тав, тал-хан, хан.

тал- (талай) стомлюватися, виснажуватися *ВН, СБ, Б*.

тала- гризти, кусати, драти, роздирати, мордувати, мучити *СБ-СМ, СГ*; тапхаллар бир йуваши йисан — талайлар здібали тиху людину — і гризуть *СБЧ*.

талав травма, ушкодження, болячка, грабунок, пограбування *СБ, О, Г*; ахылға талав тиймеген розум не ушкоджено *СБЧ*; талав тапсын сени щоб тебе болячка побила *СБ, Г*.

талай I доля, талан, щастя *О*.

талай II велика кількість *ВН, П, Б, У, СЛ, К*; йырладым талай ший я проспівала багато речей *У*; талай хызметтары багато його слуг *Б*; бир талай халх багато людей *ВН*; бир талай абурчубур ший айттың ти набалакав дуже багато необдуманого *СБФ*; бир талай йарамаз лафлар чығай виникає багато непристойних розмов *П*; бир талай йымырта хабуху чимало шкаралупи з яець *Б*; бир талай бала эдик биз нас, дітей, було багато *СЛ*; бир талай масраф великі витрати *К*; хырх талай тейлер йувунмаға душ сорок часлом пішли купатися *Б*; талайдан недавній, недавно *НБЄ*.

талай III стомлений *К*.

талайлы I щасливий *О*.

талайлы II стомлений *К*.

талайсыз I знедолений *О*.

талайсыз II бадьорий *К*.

талайсызлых I недоля, нещастя *О*.

талайсызлых II бадьорість *К*.

талан- бути розідраним, пограбованим, замордованим *СБ, О, Г, К*.

таласым перевертень, привид, упир *О*.

талат- нацьковувати *О, К*.

талаттыр- *спон.* *О, К*.

талах (-ғы) селезінка; талағы хатты у нього в боці заболіло — йому звело селезінку *Г, К*.

талаха тіпало *СМ*.

талаш- гризтися, сваритися; старатися, намагатися; мучитися, страждати; талаштлар, талашханнар — чыхарамайляр мучилися-мучилися — не можуть витягти *У*; нахкарек те мен беле талашажағым йангыз? доки я буду отак мучитися? *Б*.

талашлы сварливий *О, К*.

талаштыр- мучити, виснажувати, перевтомлювати, сварити, нацьковувати одне на одного *СБ, О, БТ, У, К*.

талаштырт- *спон.* *О, К*.

талашын- гризтися, сваритися, мучитися *О, К*.

талашындыр- *спон.* *К*.

талашындырт- *спон.* *К*.

талда 1. затінок, затишок *[СК]*; ид'ит аттан энсе, д'ене атлаһныр; ид'ит талдасына гүзель сахланыр молодець, злізши з коня, знову сідає верхи; молодець у затінку добре відпочиває *[СК]*; ажип, хоншулар алды мы, ажип, талдада халды мы? цікаво, чи сусіди його вкрали, чи він лишився десь у затишку? *[СК]*. 2. помірний (*про сонце*) *[СЛ]*; ава да булут, күн талда небо хмарне, сонце не пече *[НЛ]*.

талда- стомлюватися *ВН*; халх талдай, дайанмайлер энди люди стомлюються, уже не витримають *ВН*.

талдирек верба *СЛ, К*.

талдрек верба *К*.

талдыр- стомлювати, виснажувати *ВН, О, К*.

талдырт- спон. *О, К*.

талдырттыр- спон. *О, К*.

талдэрек верба *Г*.

талейсиз безталанний, нещасний *Г, СЛ*.

талели: хара талели який має тяжку долю *СБ*.

талесиз нещасний *ВН*; не талесиз хул йаратгын, мелайик, бени? до чого нещасним рабом створив ти мене, янголе [*ВН, Б*].

талет'е виз, бідка, бідарка *СБ-К*.

талим навчання, муштра, дисципліна [*ВН*]; казарманын талимлерине бен альшырым я звикаю до казарменої дисципліни [*ВН*].

таллых лозняк, шелюги, зарості лози, верби, вербник *СБ, О, К*.

талля бюстгалтер *БТ*.

талта нетяма, дурень *Б, СЛ*; налет олсун беле талта хай буде проклятим такий телепень *СЛ*.

талтрек верба *П*.

талтэрек верба *НМ, Б, У, К*.

тал-хан чевириль- перекидатися через голову *СГ*.

там якраз, саме *СЛ*; бир күнсүз там йеди йыл рівно сім років без одного дня *СЛ*; пор. тамам.

там- (тамай) капати, крапати, накрапати; тама-тама көль болй/болуй краплина по краплині — набирається озеро *СБЧ /П*; пор. там-нам.

Тамаза прізв.

Тамазол прізв.

тамам повнота, завершеність, кінець, цілий, цілком, весь, усі, якраз, саме; бир афта тамам ці-

лий тиждень *У*; өмрүнүн тамамында наприкінці свого життя [*Г*]; тамам т'егеннер ми? чи всі прийшли? *Г*; тамам харахушундан ахай тече прямо з-під краю клепки *Г*; тамам Эст'и Хрымын дибине якраз під Старим Кримом *М*; тамам бол-/ол-ВН-У/ СК завершуватися, закінчуватися, сповнюватися, бути вдо-сталь; еписи тамам олур усього буде досить *СЛ*; йылы тамам олдухтан сора після того, як сповнився рік [*Г*]; тамам эт- завершувати, виконувати, закінчувати *О, К*; пор. там, див. тас-тамам.

тамамла- поповнювати, доповнювати, доводити до кінця, завершувати, робити точно *СБ, О, К*; урівноважувати *К*.

тамамлан- доповнюватися, завершуватися, бути доповненим, завершеним, виконаним точно і повністю *О, К*.

тамамлат- заповнювати, завершувати *О, К*.

тамамлаттыр- спон. *О, К*.

тамамлаш- допомагати доповнювати, поповнювати, виконувати, завершувати *О, К*.

тамамлаштыр- спон. *О, К*.

тамамна- зібрати повністю *У*.

тамамнан- завершуватися, сповнюватися *У, Г, СК*; йеди йыл тамамнанмаа йеди күнү халган щоб сповнилося сім років, лишилося сім днів *Г*.

тамамысиз несповна розуму *СМ*. тамар судина [*Г*]; хан тамары кровносна судина *Г*; пор. дамар, тамур.

тамасха нижня частина ярма *Г, К*; пор. тамахса, тамахсал.

тамах підборіддя *НБС, О*; сережки в півня *НМ*.

тамахса нижня частина ярма *Зп., К*; пор. тамасха, тамахсал.

тамахсал нижня частина ярма
НМ, Г; пор. тамасха, тамахса.
Тамаш *прізв.*
тамаша *эт-* дивитися з інтересом, видивлятися, дивуватися *СК.*
тамға пляма, крапля, тавро, печатка, знак, знамення *СБ, О, ПГ, К; жемаат тамға* тавро громади, громадське тавро *К; жўмле көктә олан тамғалар* усі небесні знаки *ПГ.*
тамғажы таврувальник *К; охоронець* печатки, ключник *О.*
тамғала- таврувати *О, К.*
тамғалат- *спон. О, К.*
тамғалаттыр- *спон. О, К.*
тамғалы з тавром *О, К; плямистий НБЕ.*
тамғасыз без тавра *О, К.*
тамдыр- накрапати *О, К.*
тамдырт- *спон. О, К.*
тамжы крапля *К; пор. тамчи, тамчы.*
тамжыла- крапати, накрапати *К.*
тамжылан- бути накрапанним *К.*
тамжыландыр- *спон. К.*
тамжыландырт- *спон. К.*
тамжылат- *спон. К.*
тамжылаттыр- *спон. К.*
тамжылаш- *сп.-вз. К.*
тамжылаштыр- *спон. К.*
тамжылаштырт- *спон. К.*
тамжылых крапельниця *К.*
тамлат- накрапати *О.*
тамна- крапати, капати *Г-СК.*
там-нам крап-крап *К; там-нам, там-нам голь олуй / йавун йағай* краплина по краплині — набирається озеро / іде дощ *Г, К/Б.*
тамнат- крапнути, капнути, накрапувати *Г, К.*
тамур корінь, вена, жила, сухожилля, сухожилок *СБ, НМ, Б, СЛ-СГ; стовбур СМ; основа О; пор. дамар, тамар.*
тамуран- пускати коріння, укорінятися, розгалужуватися *СБ, К.*
тамурулу який має коріння *О.*

тамурсуз без коріння *О.*
тамчи крапля *СМ; пор. тамжы, тамчы.*
Тамчи *прізв.*
тамчиле- накрапати, капотіти, мрячити, мжити *СБ, СМ.*
тамчилет- *спон. О.*
тамчилеттир- *спон. О.*
тамчы крапля *СБ, СМ; пор. тамжы, тамчи.*
тамыз племінний *О, К.*
тамыз- крапати, капати, накрапати кілька крапель *СБ, О, У, К.*
тамыздыр- накрапувати, накапувати, лити тоненькою цівкою, бризкати *СБ, СМ, У, К.*
тамыздырт- *спон. О, К.*
тамызлых на розплід, на плем'я *К; тамызлых халдыр-* лишати на плем'я, на розплід *К.*
тан I світанок, зоря *СБ, Г-СК; тан ағар-* світати *СГС; тан ағарый* світає *К; тан ат-СЛ, К* світати; **тан йерлери аҗыдар олмуш** — аҗын ачар, йутар бир гўн небо зі сходу перетворилося на дракона — якогось дня розкриє пащу і проковтне *СК; тан йылдызы парылдар* сяє ранкова зірка *Кам., Г, СК; тан саба* на світанні, рано вранці *СЛ; танда* на світанку *К; ◊ папад-йайа тан атхан* повезло попаді *К; див. дан, таң.*
тан II: **тан эт-** дивуватися [*Кб.*].
тан- I не визнавати, відкидати, заперечувати *К.*
тан- II 1. визнавати, признавати, узнавати, упізнавати; **танган о хызны** упізнав ту дівчину *СБ; танмай* не впізнає *У; ахчаны да танмайлар, не хадар бу — беш кўмўш мў, ўч кўмўш мў навіть грошей не розбирає, скільки це — чи п'ять гривень, чи три гривні *П. 2.* уподобати; **сирт'е хабындан чыхканда хабын танмаған** гнида вилізла зі свого*

- яйця й його не признала *СБЧ*; пор. таны-
- тана теля від року до двох; тана эти телятина *О, К* тана көз/көзү *СБ/СМ* телячі очі; бузу-тана великі й малі телята *СБ*.
- танабаш нетяма, дурень *О, К*.
- Танас *прізви.*
- танаташах *бот. фелейник О.*
- Танача *прізви.*
- тангур-тунгур *насл. деренчання, торохтіння СЛ; пор. дангур-дунгур, дангыр-дунгур, даңгыр-дуңгур, даңгыр-даңгур, даңгыр-доңгыр, даңгыр-дунғур.*
- танк хрясь *СМ*; танк уруй башына харшы хряскае по голові *СМ*; пор. данг, даң-дуң, даңк-дыңк.
- танлейин *олду розсвіло К.*
- таннай піднебіння *К, СГ*; пор. таннай, таңлай, таңнай.
- таны- знати одного, визнавати, упізнавати; бир бирин таны- визнавати одного *Б*;
- таньма- не визнавати, ігнорувати, не звертати уваги *О, К*;
- хардашы таный, анасы таньмай, ненеси молодша сестра його впізнає, а мати не впізнає, його мама *Б*;
- ◇ сырты да йер танымасын щоб він здох непохованим — щоб його спина не пізнала землі *ВН, Б*;
- йер йүзү танымасын щоб його й земля не прийняла *Б*; пор. тан-П.
- таныв узнавання, пізнавання *К*.
- танывла- намічати *К*.
- танывлан- намічатися, бути наміченим *К*.
- танывландыр- *спон. К.*
- танывландырт- *спон. К.*
- танывлат- *спон. К.*
- танывлаттыр- *спон. К.*
- танывлаттырт- *спон. К.*
- танывлы визнання, відомий, популярний, помітний, примітний, прикметний *О, К*.
- танывлых визнання, визнання, популярність *О, К*.
- танывсыз невпізнаваний, без помітної ознаки, прикмети *О, К*.
- танывл- бути упізнаним *О, [Г], К*.
- танывлы відомий *К*.
- танывлыла- узнавати *К*.
- танывлылан- узнаватися, бути впізнаним *К*.
- танывлыландыр- *спон. К.*
- танывлыландырт- *спон. К.*
- танывлылат- *спон. К.*
- танывлылаттыр- *спон. К.*
- танывлылаш- *вз. К.*
- танывлылаштыр- *спон. К.*
- танывлылаштырт- *спон. К.*
- танывлылых упізнаваність *К*.
- танывлысыз невідомий, незнайомий *СБ, К*.
- танывлысызлых невідомість, незнайомість *К*.
- танывлт- *спон. О, К*.
- таньма знайомий, відомий *[Г]*.
- танымлы знайомий, відомий, упізнаваний *О, К*.
- танымсыз невідомий, незнайомий, невпізнаваний *О, К*.
- танымыш відомий, визнаний, авторитетний *О, К*.
- таныр бог *Г-СК*; таныр тэпендэн урсун щоб тебе бог (громовик) покарав *К*;
- танырын мисафири гість, посланий богом, несподіваний гість *СЛ*.
- таныры бог *Г*;
- таныр(ы)нын мисафири гість, посланий богом, несподіваний гість *Г*;
- таныры селамы радісна звістка — божественне привітання *К*.
- таныт- представляти, знайомити, давати знати, доводити до відома *СЛ, К*;
- йендини таныт- розкривати себе *Б*.
- таныттыр- змусити визнати *О, К*.
- таных знайомий, відомий, упізнаний *СБ, К*.
- таныхлых свідчення, дані, повідомлення, свідoctва *О*.

таньш знайомий *СБ, О, К*; таньш эт- знайомити *О, К*.

таньш- знайомитися, давати про себе знати, упізнавати один одного *ВН-СК*, радитися *[П]*; таньшыйляр анесинен вони з матір'ю упізнають одне одного *Б*; *пор. даньш-*.

таньшшлан- знайомитися, ставати знайомими *СБ, О, К*.

таньшшландыр- *спон. К.*

таньшшландырт- *спон. К.*

таньшшландырт- *спон. К.*

таньшшлых знайомство.

таньшштыр- знайомити.

таньшшыл- бути представленими кимось, знайомитися *О, К*.

таньшшых знайомий, відомий *О, К*.

таң світанок, зоря, ранок *ВН-У*;

таң ағар- світати *СМ*; таң атарда на світанку *СБ*; таң атхан розсвіло *П*; таң йылдыз ранкова зірка, Венера *О*; таң эрт'ен рано на світанку *ВН*; таңда на світанку *О*; *див. дан, тан I*.

таңлай піднебіння *СБ, СМ*; йабушту тилим таңлайыма мій язик прилип до піднебіння від спраги *СБФ*; *пор. таннай, таңлай*.

таңнай піднебіння *Б*; *пор. таннай, таңнай*.

таңыр бог *Б, У*; таңыр жанымы йахай бог змушує мене страждати *У*; таңыр-аллах йахар жаныңы господь бог змушує його страждати *У*; таңырың ольсе якщо тебе спіткає нещастя, букв. якщо твій бог помре *Б*.

тап I якраз, точно, точнісінько, аж; бир г'ечедэ тап барыш шейердэн хайтыр эт'ен за одну ніч він нібито з'їздив аж до міста й повернувся *СБ*; тап беле саме так, точно так, саме такий *К*; у энди г'егирген бу тап мында він притяг цю річ аж сюди

СБ; тап ортасына көзле- цілитися прямо в центр *О*; тап/чах Настенд'ем сухланды аж моя старша ятрівка Настя позаздрила *У, К*; тап Хырым йырысы аж половина Криму *СГ*; нас атлады — тап атын йанна тўштў якустрибонув — аж біля коня опустився *СК*; оон да тап меэм д'ибик, а о саний, шо меэм зийадэ у нього таке, як у мене, але вважає, що в мене більше *СК*. тап II топ, гуп *СМ*; тап эт- тупцяти, тупати *СМ*; тап-тап хайхалляр стукають гуп-гуп *У*.

тап- (табай *СБ-СМ*; тапай *Б, Г, СК*) знаходити; придбавати; відгадувати; народжувати; табас знайдеш *П, СМ*; йолдан таптым бир ташчых я знайшов на дорозі камінець *ВН*; тапмайым мен айтмаға энди я вже не знайду, як сказати *ВН*; тапмайляр чаресин не знаходять виходу *У*; тапты чаресин він знайшов спосіб, рішення *ВН*; тауап знайшовши *СБ*; айдамахлар да дий: "биз ону энди тапарых" розбійники кажуть: "тепер ми його добудемо" *СЛ*; т'им хыдырый, о тапай хто шукає, той знаходить *СГ*; талав тапсын сени щоб ти мучився, щоб тебе болячка спіткала *СБЧ*.

тапа чіп, клин у косі, прямокутна кришка для діжки з водою, затичка *Б, У, Г, СЛ*; чалгы сапын тапасы клин до кіся *Б*.

тапмажа вигадка, влучний вислів, оповідання, анекдот, загадка; тапмажа киши вигадлива, винахідлива людина *СМ*.

тапмах знахідка, вигадка, винахід, відгадка *К*.

тапта- топтати, трамбувати, клепати.

тап-тазе зовсім свіжий *СМ*.

таптал- *пас. О, К*.

тапталт- *спон. О, К.*
тапгат- *спон. О, К.*
тапгатыр- *спон. О, К.*
таптыр- дати знайти *О.*
таптырт- *спон. О, К.*
тапу відгадка *СЛ, К.*
тапужу який знаходити, вигадую, розгадує, відгадує *К.*
тапул- знаходиться, народжуватися, бути знайденим *Б, У, СЛ, К.*
тапулда- гупати ногами *О, К.*
тапулдат- *спон. О, К.*
тапулдаттыр- *спон. О, К.*
тапулдаш- *сп. О, К.*
тапулдаштыр- *спон. О, К.*
тапулма знайдений, найда *СЛ.*
тапулт- розшукати *О, К.*
тапун- знаходиться, бути знайденим *К.*
тапундур- розшукати *К.*
тапундурт- *спон. К.*
тапурда- гупати, скакати *О, К.*
тапурдат- *спон. О, К.*
тапурдаттыр- *спон. О, К.*
тапурдаш- *сп. О, К.*
тапурдаштыр- *спон. О, К.*
тапур-тупур *насл. гупогу О, К.*
тапуш знахідка *К.*
тапуш- знаходити один одного, випадково зустрічатися *К.*
тапуштур- *спон. К.*
тапуштурт- *спон. К.*
тапушчу той, хто багато знаходить *К.*
тапур-тупур гуп-гуп *О.*
тапхыр I попруга, підпруга *СБ, СМ, Г.*
тапхыр II дотепний, вигадливий, кмітливий, здогадливий *О.*
тапхырлых дотепність *О.*
тапхыш дотепний, вигадливий, кмітливий, здогадливий *О.*
тапчан долівка, піл, софа, тапчан, призьба *СБ, Г, К.*
тапшан піл, софа, тапчан, кушетка *СБ-СМ.*
тапыл- бути знайденим, знаходиться *У-СК; тапылма оғлан*

знайдений хлопець, найда, найда *Г; араба хырылған сон йол чох тапыллы* як віз зламається, багато шляхів знайдеться *Г; тапылмай өле ший* такого не знайти *Г.*
тапырда- гупати, скакати *О, К.*
тапырды гушт, тупт *О, К.*
тапыр-тупур гуп-гуп *О, К.*
тапыш- знаходити одне одного *СЛ.*
тапыштыр- дати змогу знаходити один одного *О, К.*
тар тісний, вузький; тар сохах вузка вулиця *ВН, СГ; тар да тартыш* труднощі й клопоти *СБ; пор. дар.*
тара- гребти, чесати, розчісувати.
таражы гребінник, чесальник, тіпальник *К.*
таражылых гребінництво, чесальництво, тіпальництво *К.*
таражых гребінець, гребінчик *К.*
тарал- *пас. СБ, О, К.*
таралдыр- розчісувати *К.*
таралы розчесаний *О, К.*
тарама яр, яруга, байрак, балка, долина, рів, рівчак; тарама бойу над яром *П, СГ; жап-тарама, тарама-жап* нерівний — то яруги, то пагорби *СМ.*
тарамалы з яром *ВН; тарамалы сохах* вулиця біля балки *ВН.*
Тарамалы *прізви.*
таран- зачісуватися, розчісуватися *СБ, О, БТ, СЛ, К.*
тарандыр- *спон. О, К.*
тарандырт- *спон. О, К.*
тарант- *спон. О, К.*
тарантас тарантас, візок *СБ, У.*
таранттыр- *спон. О, К.*
та-ра-ра *рефрен СЛ.*
тарат- *спон. О, К.*
тараттыр- *спон. О, К.*
тараф бік, край, сторона, напрям; бизим тараф т'етти він пішов у наш бік *О, К; бир тараф* обалай складає на один бік *М; бир тараф т'ит- іти* вбік, відходить

О, К; т'иткен эт'иси эт'и тараф обидва пішли на обидва боки, врізнобіч *Г*; биз бир тарафа отруйух ми живемо в одному напрямку *К*; епси тарафтан зусібіч *П*; хушлар тараф-тараф етий өкмеи птахи рзкидають хліб на всі боки *Г*; чечий өзү тарафына перепливає на свій бік *СМ*. 2. сл. ім. а) від, з боку; ондан сора хыздан тараф та а потім і з боку дівчини *М*; ве ол сөз аллах тарафундан олду і слово те було від бога [*М*]; а) щодо, стосовно, відносно, про; ахча тарафна пек авара з грішми дуже погано *СЛ*; исан тарафтан стосовно людей; иштэн тараф щодо роботи *СМ*; о тарафтан өтүрү відносно того *СМ*; заредэн тараф стосовно збіжжя *К*; кишидэн тараф айтылган бу це сказано щодо людей *СМ*; недэн тараф айтый ону? про що він каже? *Б, У*; айт биший недэн тараф розкажи про що-небуду *К* т'имнин тарафы айтый буну? про кого він це говорить? *Б*; бу айтылган о халх тарафысна це сказано стосовно тих людей *СМ*; див. тас-тараф.

тарафли *О*, тарафлы *О, Г, К* сторонній; бир тарафлы односторонній *О, К*; дөрт тарафлы чотиристоронній [*Г*].

тарах (-гы) гребінь, гребінець, чесало, гребінь даху, стріхи, дашок ганку, берда, гребінь ткацького верстата; тарах ара проміжки у гребені *ВН*.

тарахла- чесати, гребти, тіпати.

тарахлан- розчісуватися, зачісуватися *НМ*.

тарахландыр- спон. *К*.

тарахлат- спон. *О, К*.

тарахлатгыр- спон. *О, К*.

тарахлы з гребенем, гребінцем, чесалом, бердою *О*.

тарахлых вишивка на грудях гребінкою, зубцями *СК*; бийаз урбам ахлығы, көксүмүн тарахлығы моя біла сорочка білосніжна, груди її вишито гребінкою, зубцями *СК*.

тарахот бот. кріп *СБ, СМ, СЛ-СГ*; т'ийик тарахот бот. бедронець, дикий кріп *БК*.

тарахчы гребінник, чесальник, тіпальник *О*.

тарахчылых гребінництво, чесальництво, тіпальництво *О*.

тарахчых гребінець, гребінка, гребінчик *Г*; тарахчых арасы проміжок між зубцями гребінки, вузьке місце *Г*.

тараш перукар *О*; див. траш.

тараш- чесати один одного *О*.

тарбогаз вузькогорлий, який погано їсть *СМ*.

тардэрем-тардэрем рефрен *СК*.

тарелька тарілка *СМ*; пор. тарилка.

таржых вузьенький, тісенький *К*.

тарз вигляд, подоба, форма, спосіб, фасон, стиль, манера *СБ, О, [Г, М]*; бу тарз таким чином [*М*].

тарзы подібний, як *СБ, О, [Г]*; акахардаш тарзы як брати *СБ, О, [Г]*; бизим тарзы йасар эди він робив, як ми *СБ*; дэли, дувадах тарзы дурний, як дрофа *СБ*.

тарик шлях, напрямок [*Г*]; йол тарики хой- визначати напрямок, курс, поведінку [*Г*].

тарилка тарілка *ВН, СБ*; пор. тарелька.

тариф эйле- оповідати [*Г, СЛ*].

тарла село [*Кб.*].

тарлан- вужчати, ставати тісним *О*.

тарлат- звужувати, робити тісним *СБ*.

тарлых вузьке, тісне місце, вуличка, провулок, труднощі, тяжкі обставини, скрута *СБ, [Г]*; тарлыхта ол- перебувати у скруті [*Г*].

тарначых вузенький *СМ, Б*.
 тарс гуп, хрясь *Г, СЛ*; тарс уруй-
 ляр гупають *СЛ*.
 тарсылда- гупати, хряскати, то-
 рохтіти *О*.
 тарсылды грюкіт, стук *О*.
 тарт *див. тэрк*.
 тарт- (тартай) тягати, тягнути,
 молоти, важити, зважувати;
 тартыш ал- потягнути, стягати
ВН; тартыш чыхар- витягати
СМ; өзүне тартмағанның холу
 хурусун нехай усохнуть руки
 тому, хто не тягне до себе *СБЧ*;
 чапхан атын тизд'инин тартма
 не натягай повід, віжки коня,
 який біжить *НМ*; хангар тарт-
 зважувати на безміні *[Г, СЛ]*; ◇
 тэйирмен тарт- молоти борош-
 но *СБФ*; тарга тут- розтягати по-
 троху, економити *СМ*.
 тартмах(от) *бот. спориш, шпо-
 риш У*.
 тартхала- тягати врізнобіч *СМ*.
 тартхалан- тягати, смикати вріз-
 нобіч *НМ*.
 тартхы вигр'ябачка *СМ*; коцюба
БТ, У; *пор. тартыхы*.
 тартыв мелодія *О*.
 тартыл- бути тягненим, тягтися,
 розтягатися, натягатися, смика-
 тися, соромитися *СБ, О, СЛ,*
СГ; жирен тайын тизд'ини пек
 чекильмиш, тартылмыш повід
 рудого дуже натягнуто *[СЛ]*.
 тартылт- тягти, смикати, присо-
 ромити *О*.
 тартым тютюн на одну сигарку *О*.
 тартын- тягтися; соромитися *О*.
 тартынчах сором'язливий, сором-
 ливий *О*.
 тартых 1. натягнутий, витягну-
 тий, стягнутий, зморщений; при-
 соромлений *О*. 2. сволок *СБ, О*.
 тартыхлан- бути стягненим, змор-
 щеним, присоромленим *О*.
 тартыхлых стягненість *О*.
 тартыхы коцюба *У*; *пор. тартхы*.

тартыш суперечка, скандал, свар-
 ка, бійка *О*; дал-т'еф зенгинге,
 тар да тартыш ғарипке багато-
 му — утіхи й насолоди, бідно-
 му — труднощі й клопоти *СБЧ*.
 тартыш- сперечатися, змагатися,
 боротися, битися, мірятися си-
 лую *О*.
 тартыштыр- *спон. О*.
 тары просо; тары ун просяне бо-
 рошно *Б*.
 тас I таз, миска *М*; *пор. таз*.
 тас II: тас бол- загинути, щезнути
О; тас эт- згубити, знищити *О*.
 Тасиц *прізв*.
 таслах негарний, потворний *СБ*.
 тасма тасьма, смуга, ремінець;
 хайиштэн бир тасма тильд'ен
 вирізав із ременя смужку *СМ*.
 тасра *див. ташра*.
 тас-тамам цілком готовий, завер-
 шений, виконаний, повний *О, К*.
 тас-тараф навсібіч *К*.
 тасфир [=ташвир] зображення,
 художні розписи, портрет, кар-
 тина *[Г]*; сен бизим бозулмуш
 тасфиримизи эвельки гүзель-
 лиге тэптиль эйледин ти по-
 вернула попередню красу на-
 шим понищеним розписам *[Г]*;
 аллаға ирижа этэр ки эклисе-
 йи тасфир йазылмасына бла-
 гае бога, щоб було (завершено)
 художній розпис церкви *[Г]*; он-
 да Христос эфендинин тасфи-
 рини верди Ананас зоғрафоза
 там він дав маляреві Ананасу
 зображення господа Христа *[Г]*.
 тасырда-стукати, грюкотіти *О, К*.
 тасырдат- змушувати стукати,
 грюкотіти *О, К*.
 тасырдатгыр- змушувати стукати,
 грюкотіти *О, К*.
 тасырдаш- перестукуватися, зді-
 ймати грюкіт *О, К*.
 тасыр-тусур грюк-грюк *О, К*.
 тась-тась вигук для підкликання
 качок *О, К*.

тат I смак.
 тат II румей, грек (греко-еллін);
 тат тили румейська мова *П*; тат-
 ның баласы аллахның беласы
 дитина тата — бич божий *СБЧ*.
 Тат *прізви*.
 тат- (татай) куштувати, унаджу-
 ватися *СМ, Б, К*.
 тата тато, батько *ВН, НК*.
 татар татарин; татар тили татар-
 ська мова *СБ*; татар тирамит
 татарська черепаця *П*; татар
 хан велааты область татарсь-
 кого хана *П*.
 татаржа *СМ*, татаржас *К*, татар-
 ча *СБ, СМ*, татарчас *ВН*, татар-
 часна *О* по-татарськи.
 Татенко *прізви*.
 тати вид печива *СБ*.
 татий *эт-дит.* тупати, тупцюва-
 ти *СГ*; татий *этип йүрүсүн* хай
 тупцюе *СГ*.
 татлы солодкий, смачний, ми-
 лий, любий; татлы дильли со-
 лодкомовний *СК*; *эм айрыл-*
дым татлы жандан я розлучив-
 ся з ласкавою подругою [*ВН*];
 татлы йырла- солодко співати
У; татлы лаф солодкі, приемні
 слова *СК*; татлы су добра вода
СЛ; татлы тиль солодка мова
СБ, П, К; татлы тиль балдан да
 татлы солодка мова є солод-
 шою за мед *СБА, НКД*; татлы
 хулах/хыйычых вергуни, приси-
 пані цукром *НБЕ/П*; татлы ший
 солодоці, ласоці *П, СМ, К*; *ур-*
чух татлысы вергун *СГ*; *аш та-*
ты босун смачного *СБЧ*.
 татлыжа солодкуватий *О, К*.
 татлыла- робити солодким, со-
 лодити, підсолоджувати *О, К*.
 татлылан- ставати солодким, со-
 лодшати, смачнішати *О, К*.
 татлыландыр- *спон. О, К*.
 татлыландырт- *спон. О, К*.
 татлылат- солодити, підсолоджу-
 вати *СБ, О, К*.

татлылаттыр- *спон. О, К*.
 татлылаш- солодшати *О, К*.
 татлылаштыр- *спон. О, К*.
 татлылых солодкість *СБ, О, К*.
 татлысыз несмачний, несолод-
 кий *О, К*.
 Татол *прізви*.
 татран хрін *НМ, Б*.
 татсыз несмачний *М*.
 татсызлан- втрачати смак, става-
 ти несмачним *О*.
 таттыр- давати куштувати *М*; при-
 наджувати, викликати схиль-
 ність, потяг *О, К*.
 татыл- відчуватися на смак [*П*].
 татыллых солодкість *ВН*.
 татыш- зближуватися, здружува-
 тися *К*.
 тат'и дзьоб *П-СК*; тат'и бурун
 дзьобуватий ніс *К*; тат'и ур-
 дзьобати, клювати *СМ*; *пор. та-*
ки, тэк П, тэки.
 тат'и- клювати *О*.
 тат'иле- клювати, дзьобати *П-СК*;
 тат'илеп битир- закловати *Г*; та-
 т'илеп чыхар- викловати *Г*.
 тат'илен- *пас. К*.
 тат'илендир- *спон. К*.
 тат'илендирт- *спон. К*.
 тат'илет- *спон. К*.
 тат'илеттир- *спон. К*.
 тат'илеш- *сп.-вз. К*.
 тат'илештир- *спон. К*.
 тат'илештирт- *спон. К*.
 тат'ит- *спон. О*.
 тат'иттир- *спон. О*.
 тах I непарний, лишка *О*; \diamond тах
 ол- траплятися горю *СЛ, К*; *бу*
мезар бана эв олур, йа беним
балларыма мен ольд'ен сон тах
олур ця могила буде для мене
 домівкою, а моїх дітей після
 моєї смерті спіткає горе *СЛ, К*.
 тах II якраз, безпосередньо, пря-
 мо, саме *Г, СЛ*; *тах жыйын йе-*
жеси якраз у ніч гуляння *Г*; *тах*
тўт'анын огне тохтайлар зупи-
 няються якраз перед його кра-

мницею *Г*; тах балкон сне хойду айахларыны він став своїми ногами прямо на балкон *СЛ*.
тах III стук, грюк *Г*.
тах- (тагай *СБ*, тахай) чіпляти, начіпляти, причіпляти, навішувати, прив'язувати, надівати; **параңда тах-** давати прізвисько *СБЧ*; **тахмах тах-** причепити прізвисько, влучно висловитися, допекти словом *У, СЛ, СГ*.
тахат сила, міць, здоров'я *О, Г, К*; **онун тахаты йох** у нього сил немає *К*; *пор.* тохатлы.
тахатлы сильний, здоровий, витривалий *О, К*.
тахатлылых сила, здоров'я, витривалість *О, К*.
тахатлыхсыз безсилля, невитривалість, немічність *К*.
тахатсыз слабкий, немічний, невитривалий *О, К*.
тахатсызлан- втрачати сили *О, К*.
тахатсызлат- робити невитривалим *О, К*.
тахатсызлых безсилість, немічність *О, К*.
тахлавуч тріскачка *О*.
тахмах (-ғы) влучний вираз, дотеп, прислів'я, прізвисько; **тахмах тап-** знайти влучний вираз, влучно висловитися *Б*; **тахмах тах-** дошкуляти дотепами, насміхатися *К, СГ*; **тахмах тұркі** жартівлива, сатирична пісня *У*; **адамларға тахмах хойайляр** дають людям прізвиська *У*.
тахмахла- давати прізвисько *НМ*.
тахмахлых прізвисько *НМ*.
тахмахчы дотепна людина, жартун, жартівник, насмішник *О*.
тахт трон, престол; почесне місце, покуття, покуть *[Г, СК]*; **йарем йатыр тахтыне** мій милий лежить у себе на покуті *[СК]*.
тахта дошка; бляха; грядка, клумба; **тахталер** поміст *[К]*; **тахта парасы** шматок дошки *Г*; **жез**

тахта мідна, латунна бляха *О*; **йўреги(чиг)ме тахта/тахтэ** ети, хардэшим, узахлығы(н) те, що ти так далеко, мій брате, забиває дошками мое серце *СК*.
тахтабит(и) блощиця *О, Г*.
тахтажых дощечка, досточка *К*.
тахтала- закривати, забивати дошками *Б, У, К*.
тахталан- *Г, СК*; **мезарым тахталанды** мою могилу закладено дошками *[СК]*.
тахталат- *спон.* *О, К, СК*.
тахталатгыр- *спон.* *О, К*.
тахталатгырт- *спон.* *О, К*.
тахталы з дощок, дощатий *О, К*.
Тахтамышев *прізв.*; *див.* тохта.
Тахтаров *прізв.*; *див.* тохта.
тахтасыз без клепки, дурень, недоладний *ВН, Г, К*.
тахтачых дощечка *О, К*.
тахтыр- змусити почепити *О, К*; **мен тахтырдым саат** я надів годинника *К*.
тахтэ дошка *[СК]*; *див.* тахта.
тахы- повісити, навісити, начепити, надіти *О*; **мен тахыдым бойунма бонжах** я наділа собі на шию намисто *О*.
тахыл- бути навішеним, чіплятися, причіплятися, приставати, накидатися, не відставати; **тахый онун артна бир эриф** за нею увивається якийсь чоловік *ВН*; **тахылма** ад прізвисько *К*.
тахылт- *спон.* *О, К*.
тахым 1. усі, увесь; **тахым киши** усі люди *СБ*; **тахым хоранда** уся сім'я *П*; **тахым** да алай усе так само *У*; **тахым йер бош эт'ен** уся земля була пустокою *СБ*; **тахым йерге толду арпа** ячменю скрізь повно *СБ*; **онда тахым** да өле там усе таке *К*; **тахым тайфа** блен жыйбылш зібравшись усією родиною *СБ*; **тахым хоранда** уся сім'я *П*; **тахым шорбажилер** усі господарі

П; ашай тахым їсть усе підряд *П*; көздэн тахым т'ерек чечирмед'е усе треба перевірити на власні очі *НМ*; саа халсын тахымы да, не сен айттың нехай тобі залишиться вся та мерзота, що ти набалакав *СМ*; малларым тахым да йеберий уся моя худоба подихае *СЛ*; тахымна да бирер парчачых берий усім їм дають по шматочку *СМ*; тахымнен повністю *Г-К*; тахымны саттых ми продали все повністю *П*; тахымңыз бир ви всі для мене однакові *СМ*; тахымы урум, эбет вони, звичайно, всі є урумами *М*; о тары да тахымы тўркў усе те пшоно — пісні *СК*; тахымы алай болду отак усе було *СБ*; тахымы эвли усі вони одружені *П*; тахымы она аз йому все мало *СМ*; олары тахымын көрўй оглядае їх усі *СЛ*; тахымынан повністю *СГ*. 2. набір, комплект, припас, збруя, пристрій, спорядження *О, Б*; энди битий тахымы... тахым охлары нарешті закінчуються в них припаси... усі їхні стріли *К*; ат тахымнен кінь з усією збруєю *СГ*; нас тахымы? — эд'ери йохтур ўстне, йўгени йохтур яка збруя? — сїдла на ньому немає, вуздечки немає *Б*. 3. багатство, статки *К*; не тахым адам до чого маєтна людина *К*. 4. вид, спосіб *О, К*; бир тахым однаковий, одноманітний *О, К*; бу тахым у такий спосіб, так *О, К*; не тахым у який спосіб, як *О, К*.

тахымжы усі повністю *СЛ*; олар тахымжы усі вони *Г*; тахымжымыз ми всі *СЛ*; тахымжыы усі вони до одного *СЛ*.

тахымла- споряджати, комплектувати *О*; робити повним, збілщувати, збагачувати *К*.

тахымлат- дбати про спорядження *О*.

тахымлаттыр- спон. *О*.

тахымлаш- сп.-вз. *О*.

тахымлаштыр- спон. *О*.

тахымлы споряджений, укомплектований *О*.

тахымна- забезпечувати, постачати все необхідне *К*.

тахымны укомплектований, споряджений *К*.

тахымных багатство, достаток *К*.

тахымсыз неповний, бідний *К*.

тахымчых: тахымчыы усі, усі-всі, усенькі вони *СБ*.

тахын- надівати, начіпляти на себе *О, Б, К*.

тахындыр- наряджати *О, К*; тахындырған хыз нарядна, ошатна дівчина *О, К*.

тахындырт- спон. *О, К*.

тахынт- спон. *О, К*.

тахыр-тахыр *СБ, СМ, СК*, тахыр-тухур *У* торох-торох; ат йезер тахыр-тахыр кінь гуляе, постукуючи (копитами) *СК*.

тачанка тачанка *Г, СК*.

таш камінь; гральна шашка; таш бол- скам'яніти *О*; таш йапу камінний паркан *НМ, К*; таш йўрекли твердосердий, жорстокий, черствий *О, [Г], К, [Кб.]*; таш йўрекли жорстокість *[К]*; таш көмўр кам'яне вугілля *О, К*; таш т'есиль- скам'яніти *ВН, СГ*; таш чанах череп'яна миска *СБ*; таш та хайа осун щоб він скам'янів *СК*; стєсен башны ташха, стєсен ташны башха хоч головою об камінь, хоч камінюкою по голові *СБФ*; арман таш молотильний камінь; йымшах таш піщаник, ракушняк *Г, К*; көк таш граніт *Г, К*; марйа таш камінна баба *Г*; мермер таш *Г*; тэрмен/дэрмен таш жорно *СБ/К*; т'иреч таш вапняк, негашене вапно *К*; чөкўр

таш т'ибик як необтесаний камінь *СБА*; *пор.* даш.

Таш тарама Камінна балка *НКД*.

таш *насл. різкої зупинки К*; шофер дэ таш тохтай йердэ шофер різко зупиняється *К*.

таш- (ташай) переливатися через край, пересипатися, виходити з берегів, бурхливо текти; ханым ташмасын щоб моя кров не виступала, не лилася *ВН, СБ, К*; зенгинниң суфрасы, ашай — ташай стіл у багатого — що не їсть, а все через край *СБЧ*; өле дэ чапхын ташай су річка тече так стрімко *СЛ*; ташхан/ташан су бурхливий потік, паводок *СБ/К*.

ташажых яечко *К*; *див.* ташах.

ташах (-ғы) *анат.* сім'яник, яечко; ташах добра/торба мошонка *СБ / К*.

ташахлы з великими сім'яниками *Б*.

ташахсыз без сім'яників, кастрований *О*.

таши- возити *ВН*; *пор.* ташы-.

ташив перевезення *ВН*.

таший *див.* ташы-.

ташла- I 1. кидати, лишати, залишати, покидати; ший ташладарувати що-небудь, якусь річ *Б*. 2. *доп. дієсл., передає завершену дію СМ*; тильлеп ташлаған покраяв *СМ*; *пор.* дашла-.

ташла- II каменувати, побивати камінням *О, К*.

ташлама підкинута дитина, байстрик, покидьок *О*.

ташлан- бути кинутим, покинутим, кидатися *СБФ, СМ, К*.

ташландыр- *спон.* *О, К*.

ташлат- I кинути, облишити, припинити *О, К*.

ташлат- II змусити побити камінням *К*.

ташлаттыр- *спон.* *О, К*.

ташлаттырт- *спон.* *О, К*.

ташлы камінний, кам'янистий, скелястий *СБ, О, К*; *пор.* дашлы.

ташлых кам'янисте місце *О, У, СЛ, К*.

ташра зовні [*Г*]; манастирдэн тасра (=ташра) сахландылар сховалися за межами монастиря [*Г*]; тасрайа (=ташрайа) назовні, за межі [*Г*].

таштыр- переливати через край, змивати паводком *СБ, О, К*; сўт таштыр- варити, пінити молоко для ряжанки *СБФ, К*.

таштырт- *спон.* *О, К*.

таштырыл- бути перелитим через край, спінюватися *О, К*.

таштәшер піскар, пічкур *СМ*.

ташув перевезення *СЛ*; бабам ташыр эт'ен ташув мій батько візникував *СЛ*.

ташхабах *бот.* патисон *СБ*; рябий гарбуз *К*.

ташхан бурхливий *К*; йарын ташхан су т'елір завтра буде повінь, паводок *К*.

ташханла- виходити з берегів *К*.

ташханлан- розливатися *К*.

ташханландыр- *спон.* *К*.

ташханландырт- *спон.* *К*.

ташхандат- *спон.* *К*.

ташханлаттыр- *спон.* *К*.

ташханлаш- розливатися *К*.

ташханлаштыр- *спон.* *К*.

ташханлаштырт- *спон.* *К*.

ташханлых розлив *К*.

ташханлыхсыз без розливу, повені, паводку *К*.

ташхансыз який не розливається, не виходить із берегів *К*.

ташхансызлан- переставати розливатися, повертатися в свої береги *К*.

ташхансызландыр- *спон.* *К*.

ташхансызлаш- *сп.-вз.* *К*.

ташхансызлаштыр- *спон.* *К*.

ташхансызлых відсутність розливу *К*.

ташхын який виходить із берегів, бурхливий *О, СЛ*; **ташхын су** *Г, СЛ*, **ташхын сув** *О* паводок, повінь, бурхлива річка.

ташхынла- розливатися, виходити з берегів *О*.

ташхынлых розлив, паводок, повінь *О*.

ташчы каменярь *О, К*.

ташчылых каменярство *О, К*.

ташы- возити, тягати, перевозити, переносити; **ташийлер** перевозять *П*; **ташыйлар** колхоздан тягнуть з колгоспу *К*; **ташыр** едим **ташув** я візникував, займався перевезеннями *К*; **бела ташыр** біда тягає (людину світом) *СЛ*.

ташыв перевезення, перенесення *ВН, О, К*.

ташыл- I бути перелитим через край *К*.

ташыл- II перевозитися, бути перевезеним *О, К*.

ташын- перевозитися, перебиратися, переселятися *О, К*.

ташындыр- перевозити, переселяти *К*.

ташындырт- спон. *К*.

ташыр- I лити через край *О*.

ташыр- II перевозити, переселяти *К*.

ташыт- I змусити переливатися через край *СБ, О, К*.

ташыт- II змусити перевозити *К*.

твар худоба, стадо, череда *К*; пор.

тувар.

твар- розпрягати *К*; пор. **тувар-**

тварт- спон. *К*.

тварчы пастух, чередник *К*.

тварыл- розпрягатися *К*.

тварылт- спон. *К*.

тварылттыр- спон. *К*.

твер- рухати, сунути, пхати, штовхати *К*; пор. **тйер-**, **тўвер-**, **тэбер-**.

тверт- спон. *К*.

тверттир- спон. *К*.

твериш- пхати один оддного, напирати один на одного *К*.

Темербек *прізв.*; *див. бек, тэмир.*

Теодокос Богородиця [*Г*]; **Панаїа** Теодокос пресвята Богородиця [*Г*].

теологос теолог [*Г*].

Терентьев *прізв.*

тиб *див. тип.*

Тиблиз Тифліс [*СК*].

тигес шиеш *П*; *див. тик-*

тигив шиття, шов *О*.

тигиль- бути шитим, шитися *СБ, О*.

тигильт- спон. *О*.

тигиш шов, шиття *СБ, О*; пор.

тид'иш, **тикиш**, **тит'иш**.

тигиш- допомагати шити, шити разом *О*.

тид'енек *бот.* нетреба колюча, страхополох *У*; пор. **тийенек**, **тикенек**, **тит'енек**.

тид'иш шов *Б*; пор. **тигиш**, **тикиш**, **тит'иш**.

тиз I коліно, коліна *ВН-К, СК*;

тизлери сне йьхлый він падає на коліна *Б*; **тиз ағрысы** хвороба колін, болі в колінах [*Г*]; **тиз сўтне** на колінах *О*; **тиз ўстне** *СБ, сўтне* *О, К*, **сне** *К* отур-стояти на колінах; **тиз сўтне хойдур** ставити на коліна *К*; **тиз/диз чۆк-** ставати на коліна *СК*; **йере тиз чۆк-** стати навколішки [*Г*]; **тиз чۆкти** олан падшаға хлопец став на коліна перед царем *Г*; **тиздэн** шарап олған вина налилося по коліна *Г*; **чыланый тиздэн** намокають до колін *СБ*; **тизлери сне йьхыл-** падати на коліна *Б*; пор. **диз** I, *див. тизхапах*.

тиз II рівний *О*; пор. **диз** II, **дўз-**, **тўз** I, **тўс** III, *див. тим-тиз*.

тиз- (**тизий**) вирівнювати, складати, розкладати, ставити рядами, низати *ВН-К*; **сыра-сыра** тизийлер складають рівними ряда-

ми *ВН*; тизийлер ашых складають бабки в ряд *Б*; өз йерлерне тиз- розставляти по своїх місцях *К*; *пор.* диз-, дүз-.

тизген *СБ*, тизгин *ВН*, *СБ* повід; *пор.* дизгин, дизд'ин, тизд'ен, тизд'ин, тизьен, тизьин.

тиздир- *спон.* *О, К.*

тиздирт- *спон.* *О, К.*

тизд'ен *К*, тизд'ин *СМ, Б, Г-К* повід; віжки; тизд'ин чек-натягати повід, віжки *К*; *пор.* дизгин, дизд'ин, тизген, тизгин, тизьен, тизьин.

тизд'инле- накидати повід *О*.

тизд'инлен- братися за повід *О*.

тизд'инлет- брати за повід *О*.

тизд'инне- накидати повід *К*.

тизд'иннен- братися за повід, бути на поводі *К*.

тизд'иннендир- брати за повід, бути на поводі *К*.

тизд'иннет- брати за повід *К*.

тид'иш шов *Б*; *пор.* тигиш, тиг'иш.

тизиль- бути розташовуваним у ряд, шикуватися *О, СЛ, К*.

тизильли нанизаний, розташований рядами *О, К*.

тизильт- *спон.* *О, К*.

тизин ряд, рядок, лава *Б*; тизин-тизин тизилир севда д'үзельлер милі дівчата шикуються рядами *Б*.

тизьен *П*, тизьин *П, К* віжки; повід; *пор.* дизгин, дизд'ин, тизген, тизгин, тизд'ен, тизд'ин.

тизле- ставити на коліна *О*.

тизлен- бути поставленим, ставати, ставитися на коліна *О*.

тизлет- ставити на коліна *О*.

тизлик кальсони *О*.

тизхапах колінна чашечка *СБ, Г, К*.

тий- (тийий; тийей *СМ*) торкати, чіпати, мацати, упиратися, стосуватися, належати *ВН-К*; *абу йымыртаа тийди йымыртасы*

— *о алыи энди якщо цю крашанку черкнула його крашанка, він її забирає СМ*; *йүннерни тиймейлер вовни не чіпають СМ*; *дувах да чах айахларна тийий фата сягає ніг Б*; *мен тийем саңа я тоби не дїстануся У*; *пор.* диг-, дий-, дөг-.

тийдир- дати торкнутися *СБ, О, К*.

тийдириль- *пас.* *О, К*.

тийдирт- *спон.* *О, К*.

тийдирттир- *спон.* *О, К*.

тийенек колючка, *бот.* нетреба колюча, страхополох *П*; *пор.* тид'енек, тикенек, тит'енек.

тийермен млин *О*; *пор.* дэгирмен, дэрмен, тийермен, тэгирмен, тэрмен.

тийерменжи млинар, мельник *О*.

тийиль- бучи зачепленим, заторкнутим *О, К*.

тик прямий, стоячий, вертикальний, прямовисний *СБ, У*; тик йаха прямий, стоячий комір *У*; тик тур- стояти прямо *[Г]*; *пор.* тить, див. дим-тик, тим-тик.

тик- (тигер *ВН*; тикер, тикий, тикей) ставити прямо, шити *ВН-У, [Г]*, вишивати *О*; тигим шию *СБ*; тигер эдлер шили *ВН*; *пор.* тить-.

тикбаш упертий, неслухняний, непокірний *О*.

тикенек колючка *[Г]*; тикенек-тэн таж вінок із колючок — терновий вінець *[Г]*; *пор.* тид'енек, тийенек, тит'енек.

тикив шиття *О*.

тикижи кравець, кравчиня *О*.

тикили посаджений *[Г]*; тикили дирек посаджене дерево *[Г]*.

тикиль- бути шитим *О, Б*.

тикильли пошитий, споруджений *О*.

тиким шиття, пошиття *О*.

тикиш шиття, пошиття *О*; *пор.* тигиш, тид'иш, тиг'иш.

тиккеле- зашивати *СБ*.

тикле- ставити прямо, вертикально, на попа *ВН, СБ*; задирати ніс, голову, хвіст, тримати голову прямо, пишатися собою, чванитися *О*; тўфек тикле-направляти рушницю *ВН*; *пор. дитьле-, титьле-*.

тиклев випрямляння, випростовування, задирання *О*.

тиклен- бути поставленим прямо, випростовуватися, упиратися, повставати *СМ, У*.

тиклendir- поставити прямо, прихилити стоячи *О*.

тиклет- *спон. О*.

тиклеттир- *спон. О*.

тиклеттирт- *спон. О*.

тики сторч, сторчма *СМ, БТ*;
тики тур- стояти вертикально *СМ*.

тиклик круча, урвище, прямовисна стіна, крутизна, кругість *О*.

тикме вишивка *О*.

тиктир- замовити шити *ВН-У*.

тиктирт- *спон. О*.

тиле-І прохати, благати, бажати *О*; *пор. диле-*.

тиле-ІІ різати на скиби, кряти *О*; *пор. тиль-, тильле-І*.

тилек (-ги) прохання [*Г*]; тилек эт-бажати, жадати, просити [*Г, Кб.*]; *пор. дилек.*

тилен- жєбрати [*Г*], *К*; зєк'ат тилєн- просити милостинню, жєбрати [*Г*].

тилендир- *спон. О*.

тилендирт- *спон. О*.

тиленчи жєбрак *СБ, СМ, Г, К*; тилєнчини тойдурґант'єрек ьзўң да ачхыс поки нагодуєш жєбрака, сам зґолоднїєш *НМ*.

тиленчилик жєбрацтво *О*.

тилет- дати змогу жєбрати *О*.

тилеттир- *спон. О*.

тилим скиба, скибка, окраєць, шматок; бир тилим ькмєк скибка хлїба, окраєць *ВН-К*; бир тилим харпуз скибка кавуна *О*;

т'єсильґєн тилим вїдрїзаний шматок *СБА, К*; *пор. дилим.*

тилимле- різати на скиби, скибки, шматки, кряти *О, К*.

тилимлен- бути порїзаним, покряним *О, К*.

тилимлет- *спон. О, К*.

тилимлеттир- *спон. О, К*.

тилимли зі скибами, скибками, шматками *О, К*.

тилим-тилим т'єс- розрїзати на скиби, скибки, шматки *СМ*.

тилифтар [*СК*]; айьрма бєни йаремдєн — тилифтар олдум ьфт'арымдан не розлучайте мене з моєю коханою — я очманїв вїд моїх переживань [*СК*].

тиль 1. язик *ВН-У*; кичєне тиль *СБ, кичик тиль Б, К анат.* язичок; тилим ужуне/ужна айляный крутиться в мене на язигї *СМ/К*; ағызы вар, тили йох рот у нього є, язика немає *СГ*; тилим айлянмай язик у мене не повертаєтьє *К*; айтмаґа/айтмаа тилим бармай/вармай язик у мене не повертаєтьє сказати *О/К*; тильни тут, чох лафетме тримай язика, баґато не балакай *К*.

2. мова *ВН-У*; бизим тиль наша мова *У*; тиль вердавати дар мови [*Г*]; тили ачылды нїмий заговорив [*Г*]; йашлар бизим тильче чох лафетмейлер мало молодих лудєй розмовляє нашою мовою *СМ*; т'имсе аннамай бунун тилиндєн його мову нїхто не розумїє *Г*; Камара тили мова Комара *У*; ьзў тили блє лафет- розмовляти своєю мовою *СМ*; татлы тиль балдан да татлы солодка мова є солодшою за мед *СБА*; Т'єрменчик тили сьз айтайым я розповїм словами старомлинївської мови *Б*; урум тиль урумська мова *К*; биз лафетиймиз урум тильне ми розмовляємо урумською

мовою *Л*; урум тиль блен бгрен-навчатися урумською мовою *НМ*; \diamond тиле тўш- потрапити на язик, стати об'єктом пліток *Б*; халды татлы тилимиз ми розійшлися, приємно поговоривши *У*; тильне кбре иши вар як говорити, так і робить *СЛ*; йаман тиль шапара т'есий злий язик розріже шибку *СБЧ*; оон тильне епси вар він мастак говорити *К*; *пор.* диль.

тиль- різати смугами, шарами *СМ*; хайиштэн бир тасма тильд'ен вирізає із ремня смужку *СМ*; *пор.* тиле-, тильле- *І*.

тильбов віжка, віжки *ВН*; *пор.* тэлбаву, тэлбов, тэлбав, тэлбов.

тильгендирди: жан тильгендирди душа відлетіла *СБ*.

тильдир- спон. *О*.

тильдирт- спон. *О*.

тильжик анат. язичок *К*.

тильки лис, лисиця *СБ, СМ, Б*; *пор.* тильт'и, тўлькў.

тильле- *І* краяти *СМ, Б*; хайишни тильлед'ен розпустив ремня на смужки *СМ*; *пор.* тиле-, тиль-.

тильле- *II* лихословити, пащекувати *СБ, К*; тильлеген тильге йахма чыхсын нехай вискочить типун на язиці в того, хто зводить наклепи *СБЧ*.

тильли з язиком, язикатий *ВН-К*; т'ест'ин тильли гострий на язик *К*; узун тильли з довгим язиком *ВН*.

тильмач перекладач, товмач *О*.

тильсиз без'язикий, мовчазний, тихий, німий *ВН-К*; нед'е алғансы о тильсизни? навіщо ти визв цю німу *У*; ильсиз-тильсиз сазлары не дэп дутарсыз? навіщо ви тримаєте безруких-без'язиких музик? *[Г]*; *пор.* дильсиз, зильсиз.

тильсизлен- оніміти *СБ*.

тильсизлик німота *О*.

тильт'и лис, лисиця *ВН, П, Б, СЛ-СК*; *пор.* тильки, тўлькў.

Тильт'и *прізв.*

тильчик анат. язичок *СБ*.

Тимашов *прізв.*

тимион ксилон святе дерево *[Г]*.

Тимошенко *прізв.*

тимси: тимси ону, оғлум, хайыр олсун облиш це, синку, хай буде на добро *СЛ*.

тим-тиз зовсім рівний *О*; *див.* тиз.

тим-тик який стоїть дибом, абсолютно прямовисний *О*; *див.* тик.

тинт- обскубувати, скубти, обшукувати, досліджувати, розслідувати; жблерин тинт- обшукувати чийсь кишені *Б*; йўн тинт- гребти вовну *ВН*; *пор.* йолх-, йулх-.

тинтивчи обшукувач *О*.

тинтиль- бути обскубаним, обшуканим *СБ*.

тинтиш- обшукувати один одного, разом ритися в кишенях *О, К*.

тинтиштир- спон. *О, К*.

тинтли вередливий *СЛ*.

тинтўв обшук *СБ*.

тип (тиби) 1. низ, спід, дно, підосва *[Г]*. 2. *сл. ім.* під, з-під *Г*; бөжек топач тибине т'ирди жук заліз під кізьяк *Г*; \diamond зографйасы типтэн бозулмуш його розписи понищено до основи *[Г]*; *пор.* дип, дўп, тўп.

тип-тири живісінкий *О, К*.

-тир зв'язка теп. часу ств. мод. е *Б*; *пор.* -дир, -дур, -дўр, -дыр, -ту, -тур, -тўр, -тыр.

тиргиз- оживляти, воскрешати, зціляти *О*.

тиргиздир- спон. *О*.

тиргизиль- бути оживленим, воскреслим *О*.

тирек (-ги) дерево, стовп *ВН, У, [Г]*; *пор.* дирек, дрек, дэрек, трек, тэрек.

тири живий, жвавий, рухливий; не өлүсүне, не тирусине ні живим, ні мертвим *Г*; *пор.* дири.

тирилен- оживати *НМ, К*.

тирилик життя, жвавість *СБ, О, К*; хайда бирлик, анда тирилик де єдність, там життя *СБФ*.

тириль- (тирлий) оживати, воскресати; өлүлөрдөн тириль- воскресати з мертвих *[Кб.]*.

тирильт- оживляти, повертати до життя, воскрешати.

тирильттир- *спон.*

тирифти дрібна локшина, затірка *СБФ*; *пор.* трифти.

тирлий *див.* тириль-.

тирлик (-ги) життя *[Г]*.

тирнекли йисан вигадлива, запозята людина *СБЧ*.

тиршильдэ гелгати, крякати, трищати *О*.

тирсек лікоть, ліктевий суглоб; *пор.* дирсек.

тирсекле- штовхати, розштовхувати ліктями *О, К*.

тирсеклеш- протискуватися за допомогою ліктів *О, К*.

тисехли дружина *[Г]*.

тисехлик (-ғи) подружжя, дружина *[Г]*; йараты Эвайы йане тисехлиғи, ве бағышлады Адам атайа він створив Єву, себто його дружину, й подарував пращурові Адамові *[Г]*.

титиз потворний, страшний, негарний *О, К, СК*; сварливий, прискіпливий *О*.

титизлен- робитися страшним *К*, злим, дражливим, сварливим *О*.

титизлет- злити, дратувати, робити сварливим *О*; перестрашити, перелякати *К*.

титизлеттир- *спон.* *О, К*.

титизлеш- лякати один одного, перелякатися один від одного

К; злитися, дратуватися, нервувати *О*.

титизлик потворність, страхітливність *О, К*; драгливість, дражливність, сварливність *О*.

титире- тремтіти *[Г]*; *пор.* титре- титор титар; продавець свічок у церкві *Г*; *пор.* ктигорас, тўтөр.

титре- тремтіти, дрижати, стрясатися *О, Б, [Г]*; *пор.* титире-.

титрев тремтіння, дрож, струс *О*.

титревүч хайыш ремінний повід із баранцем *К*; *пор.* т'ирт'евүч.

титрек тремтячий, тремтливий *О*.

титреме дрож *[Г]*.

титремак дрижання, тремтіння, струс *[Кб.]*.

титрет- змушувати тремтіти *О*.

тиць прямий, прямовисний, прямостоячий *У, К, СГС*; тить баш з високим лобом *К*; тить бурун кирпатий ніс *К*; тить жап крута, прямовисна гора *К*; тить йаха прямий, стоячий комір *У*;

тиць öзен йағасы крутий, прямовисний берег річки *К*; *пор.* тик.

тиць- (тит'ий, тит'ей) колоди, проколювати, встромляти, шити, упиратися поглядом, наставляти прямо *ВН, Г-СК*; титьме көзүн/гөзүн тору тайа не задивляйся на гнідого коня *Г/СГ*; тит'амайым не могу пошити *СГ*;

пор. тик-.

тицькеле- шити неохайно, недбало або бавлячись *К*.

тицьле- ставити прямо, прямовисно *К*; *пор.* дитьле-, тикле-.

тицьлен- випростуватися, підніматися дибом, ставати дибки, настовбурчуватися *Г-К*.

тицьлен- бути зшитим *К*.

тицьме вишивка *К*.

тицьтир- *спон.* *К*.

тицьтирт- *спон.* *К*.

тицьтир- *спон.* *К*.

тицьтир- *спон.* *К*.

тит'ен колючка; *бот.* нетреба, овечий ріп'ях, татарник, чортополох, нетреба колюча, стра-

- хополох *НМ, Б, СЛ, НКД, СГС*;
 тит'ен чалысы колючий чагарник *СЛ*; *пор.* дит'ен, *див.* жадутит'ен, обуртит'ен.
- тит'енек колючка *Б*; *бот.* нетреба колюча, страхополох *Б, БК*; атайляр тарахны — олуй тит'енек кидають гребінь — стає колючий чагарник *Б*; *пор.* тид'енек, тийенек, тикенек.
- тит'енйапрах *бот.* миколайчики, переполошник, колючка сиза *БК*.
- тит'ижи кравець, швець *К, СГС*. тит'иль-бути пошитим *Г, К*. тит'иль-бути поставленим сторч *Г*; буна да пешт'еш — бир топ хумаш — тизне тит'ильди і йому подарунок — тюк шовку — поставлено сторч до колін *Г*. тит'ильт-зшивати *К*. тит'иш шов, шиття *К*; *пор.* тигиш, тид'иш, тикиш. тит'иштир-зшивати разом *К*. Тифлис, Тифлиз Тифліс [*Г, СЛ*]. тифтик пух *О*; ворсинка, шерстинка із тканини *К*. тифтикле-тріпати, розпушувати, обтріпувати, зношувати *О*. тифтиклен-обтріпуватися, зношуватися, розлазитися *О, К*. Тихончук *прізв.*
- тиш *І* зуб; зазубрина *О*; тиш а(в)уру *СБ*, тиш ағыр(ы)сы *К* зубний біль; тиш төкүль-випадати зубові *СК*; тишлерим шақырдай зуби в мене цокотять *К*; тиш эти *анат.* ясно, ясна *О*; азав тиш кутній зуб *СМ, Б, К*; йит тиши дикий, кривий зуб *СБ*; көз тиш ікло *Б, К*; көпек тиш чортів зуб — росте над іншими зубами *Б, У*; өк тиш передній зуб, різець *Б*; пенир тиши сирний зуб — останній зуб у старої людини *Г*; тырнаучун тишлери зубці граблів *П*; ти-йик тиш ікло у свині; дикий,
- кривий зуб *Б, У*; уру тиш ікло (собаки, вовка, кабана) *Г*; тишлерин харйай він гострить зуби на кого *НБЄ*; *пор.* диш *І*.
- тиш *II* сон, сновидіння *ВН, К*; *пор.* диш *II*, дүш, түш. тише-тесати *О*.
- тишле-кусати, жалити; балхурт тишлей бджола кусає *НМ*; көпек тишлей собака кусає *ВН*; бири ишлей, оны тишлей один працює, десятеро кусає *СБА*; чибин тишледи муха укусила *Б, СЛ*; *пор.* дишле-тишлек кусючий *О*. Тишлек *прізв.*
- тишлем відкушений шматочок *СБФ, К*. тишлет-змушувати кусати, нацьковувати *О, К*. тишлетир-спон. *О, К*. тишлетирт-спон. *О, К*. тишлеш-кусати один одного *К*. Тйафон/Феофан *ч.*
- тлен-просити, побиратися, жебракувати *К*; *пор.* тилен-тленчи жебрак *К*. тленчилен-жебракувати *К*. тленчилик жебрацтво *К*. тмар ліки *НМ*; *пор.* тумар, тымар. тобан солома; тобан ал-вибирати солону *Г*; тобан да ашасан, намыңы жойма навіть якщо їстимеш солону, честі, доброї слави не втрачай *СБЧ*.
- тобух *I* (-ғу) щиколотка *СМ, СК*; тобуғум долду хандан мої щиколотки налилися кров'ю [*СК*]. тобух *II* *бот.* таволга верболиста, верболоз, таволга червона *СЛ*; мен тит'әрек мезм атым басан йерине тобух өсуп чыхар, үч чатал як я буду відїздити далі й далі, там, де ступатиме мій кінь, виростатиме таволга, три пагони *СЛ*.
- товуч *див.* кўнтовуч. товуш *див.* кўнтовуш.

тоғ- народжуватися *СБФ*; *пор.* доғ-, кўнтовуч, кўнтовуш, ту-, тув-.

тоға пряжка, кільце, каблучка *СБ, О, У, К*; чалғы сапын тоғасы каблучка коси *У*; *пор.* тоха.

тоғай 1. долина річки, луки, левада, пасовище, цілина *О, У, СК*. 2. максимальна кількість худоби, що пасеться на одному пасовищі *Б, СГ*; \diamond бир тоғай йылхысы бар у нього цілий табун коней *Б*; йеди тоғай йылхысы вар эт'ен у нього було цілих сім табунів коней *СГ*.

тоғайлих луки *Г, СГ*.

тоғайлы розташований у долині річки *О, К*.

тоғайлых місце в низині, поросле чагарником *О*, левада *СЛ*, цілинне місце *К*.

тоғдур- народжувати *СБФ*; *пор.* тувдур-.

тоғум обіддя, дерев'яний обід колеса *П, НМ*; *пор.* тора, тоғун.

тоғун обіддя, дерев'яний обід колеса *СБ, НМ, К*; залізний обруч колеса *О*; *пор.* тора, тоғум.

тоғунла- насадити залізний обруч на обід колеса *О*.

тоғунлат- *спон. О*.

тоғунлаттыр- *спон. О*.

тоғунду з ободом *О*.

тоғунсуз без обода *О*.

тоғурт- випрямляти, випростовувати *СЛ*; *див.* доғурт-.

Тодор Федір *Г*.

Тодора ж.

Тодур ч.

Тодурка *прізви.*

Тодуров *див.* Тодур.

тоз I пил, порох, пилюка, курява; тоз сўрт- витирати пил *СБ*; тоз кётэр- *К*, тоз хопар- *П* здійсмати куряву; *див.* тоз-паз.

тоз II: хулах тоз(у) місце без волосся навколо вуха *СБ, К*.

тоз- хиріти *СБ*.

тозбаха пустельна черепаха *О*.

тозғах пилюка, курява *СБ*.

тоздур- кидати, розсипати, розпилювати *СБ*.

тозла- здійсмати пилюку, куряву, запилювати *СБ, О, К*.

тозлан- запилитися, укритися пилюкою *СБ, Б, К*.

тозландырт- *спон. К*.

тозлат- запилити, укрити пилюкою *О, К*.

тозлаттыр- *спон. О, К*.

тозлаттырт- *спон. О, К*.

тозлаш- *сп.-вз. О, К*.

тозлаштыр- *спон. О, К*.

тозлаштырт- *спон. О, К*.

тозлу пильний, курний, запилений, у пилюці *СБ, О, БТ, К*.

тозлух пилюка, курява, пильність, запиленість *К*.

тоз-паз курява, пилюка *ВН, К*.

тоз-топрах земля з пилюкою *СБ, СМ, Б*; диптэн хуру тоз-топрах ат этип чыхай, тоз думана хатты — өле урайлар кінь вичерпнув зі дна (болота) суху землю з пилюкою, здійсняв стовпом куряву — отак ушкварили *СК*.

тоз-туман пилюка, курява *СБ, Г, К*; тоз-туман кётур-/эт- *Г/СБ* здійсмати страшенну куряву; тоз-туман көчтү — топрах буран олду знялася курява — піднялася курна буря *Г*.

тозхопарған курна й відкрита для вітру місцевість *О*.

той весілля, гуляння, свято, учта; той йаса- справляти гуляння *ВН, Б*; той тэрбийасыны күт-дотримуватися весільних звичаїв *СЛ*; йарын той олуй абунда, хоншуда дүгүн; той — дүгүн завтра тут буде гуляння, у сусідів весілля; той — це весілля *СК*; той-дүгүн йап- справляти бучне весілля, гуляння *Г*.

той- (тойай) насичуватися, наїдатися, бути задоволеним; тойас

насихуешся, наїдаешся *П*; *өзү тойған, гөзү тоймаған СГ / өзү тойду, көзү тоймады Г* сам наївся, очі не наситилися; **инже** беле **тоймах олмаз** тонким станом не насититися *СБ*; **аглап тойдум** я виплакався, наплакався *К*; **аглер тоймаз** не наплачється [*СЛ*]; **ашавға той-** наїдатися *СБЧ, П, СМ*; **ашады тойду** він наївся *СМ, Б, СЛ*; **ашап той-** наїдатися *СБ, П*; **йухуя той-** висипатися *СГС*; **тойғанна СБФ, тойунжа СБ** досхочу; **йашлығыма тоймадым** я не наситився молодістю *К*; *пор. дой-*

тойгуз- наситити, нагодувати *К*.
тойгуздур- *спон. К*.
тойгуздурт- *спон. К*.
тойгунсуз ненаситний *К*.
тойгунсузлук ненаситність, ненажерство *К*.
тойгунсузлан- бути ненажерним, не наїдатися *К*.
тойгусуз ненаситний, ненажерний *О*.
тойдур- насичувати, нагодувати *СБ, О, К*; **урсаң — авурт, ашатсаң — тойдур** якщо б'єш, то бий боляче, якщо годуєш — нагодуй досхочу *СБФ*.
тойдурт- *спон. О, К*.
тойдурув насичення *О*.
тойдурувчу годующий, який годує досхочу *СБ*.
тойдуружу годующий *К*.
тойдурулт- бути нагодованим *О, К*.
тойдурулт- *спон. О, К*.
тойдурумсуз ненаситний, якого неможливо нагодувати *К*.
тойдуруш- *сп.-вз. К*.
тойдуруштурт- *спон. К*.
тойдуруштурт- *спон. К*.
тойжу учасник весілля *НБЕ, У*.
тойлу весільний *СБ, О*.
тойлук на весілля *Б*.
тоймаз ненаситний, ненажерний *СБ, О, К*.

тоймазлых ненаситність, ненажерність, жадність *О, К*.
тоймахлых насиченість, ситість *О*.
той-пой усіякі гуляння, вечірки, учти, весілля тощо *О*.
тойул- бути насиченим *О, К*.
тойум насичення, ситість, вдовolenня, задоволення *П, О, СЛ, К, СГ*; **эль холундан тойум йохтур** з чужої руки ситим не будеш *П*; **алхтан т'елене тойум олмаз, о да вахтына булунмаз СЛ, эльдэн д'елене тойум олмаз, о да вахтыне булунмаз СГ** тим, що перепадає від людей, ситим не будеш, та і вчасно його не здобудеш; **севинчликлердэн тойма толу сповнений радості, блаженный [Г]**; *пор. дойум*.
тойумлу ситий, насичений *О, К*.
тойумлук кількість, достатня, щоб наїстися *О, К*.
тойумсуз ненаситний, ненажера *НБЕ, СМ, К*.
тойумсузлук ненаситність, жадність *О, К*.
тойун- насичуватися, наїдатися *О, К*.
тойундур- дати насититися, нагодувати, наситити *О, К*.
тойундурт- *спон. О, К*.
тойунт- *спон. О*.
тойур- (тойүрүй *СГ*) годувати досхочу, насичувати *Б, НКД, СГ*.
тойуш ситість *СБФ*.
Токмак *прізви.*
тол- (толар, толай) бути повним, наповнюватися, виповнюватися, закінчуватися (про час) *ВН-К*; **май толай** наливається жиром *ВН*; **тахым йерге толду арпа** ячменем заповнили все що можна *СБ*; **йүз йыл толған сон** після того, як виповнилося сто років *СБ*; **ондан бери беш йыл толған** відтоді минуло п'ять років *К*; **сине толду — йүрек** солду надійшли роки, серце зі-

в'яло — він помер *СБЧ*; *пор.* дол-.

толдур- наповнювати, заповнювати, начиняти, набивати, наливати *ВН-К*; *түфек толдур-* заряджати рушницю *Б*; *о йеди йыл толдурған* йому сповнилося сім років *К*; *пор.* *тотур-*.

толдурт- змушувати наповнювати *СБ, О, К*.

толдурттур- *спон. О, К*.

толдурул- бути наповненим *О, К*.

толдурун- наповнюватися *О, К*.

толдуруш- допомагати наповнювати, наповнювати разом *О, К*.

толмах наповнення *СБ, К*.

толу 1. повний, наповнений, начинений, фарширований, із начинкою *ВН-К*; *толу бибер/пипер фарширований* перець *Г, К/СМ*; *толу әди түт'анларче басма* у крамницях було повно ситцю *ВН*; *бир әв толу хорандасы* сім'я в нього — повна хата *У*; *әв заре толу* вдома повно зерна *К. 2.* чарка, келих, кухоль; *хуру сатай боғдайнен* — *толусу толуға* міняє сухофрукти на пшеницю — *кухоль за кухоль Г*; *пор.* *долу, див.* *топ-толу*.

толулук повнота *СБ, О, К*.

толум наповнення, повнота *О*.

толумлаш- доповнюватися *О*.

толумлаштыр- *спон. О*.

толумлаштырыл- бути доповненим *О*.

толумлук доповнення, додаток, додатковий *О*.

толуханлы повнокровний *О*.

толучух повнісінький *ВН*.

толуш- наповнюватися, заповнюватися, поповнюватися *О*.

толуштур- *спон. О*.

толхуллаң- хвилюватися, укриватися хвилями *СБ*.

толхун хвиля *ВН, О, Г-К, СГ*; **толхун ат-** хвилюватися, вергати хвилі *П*.

толхунлаң- укриватися хвилями, хвилюватися *О*.

толхунландыр- укривати хвилями, хвилювати *О*.

толхунлу з хвилями, бурхливий *О*.

толхуннаң- укриватися хвилями, хвилюватися *СЛ*.

Томазов *прізв.*; *пор.* **Тамазол**.

томалах круглий, шароподібний, повний, пухленький, пишний, товстий; **томалах алабота** *бот.* калачики *СЛ*; **томалах йүзлу** кругловидий *СМ*; *пор.* **топалах, див.** **тос-томалах**.

Томалах *прізв.*

томалахла- робити круглим, округляти, закругляти *О*.

томалахлат- *спон. О*.

томалахлаттыр- *спон. О*.

томалахчых кругленький *О*.

томалачых кругленький *О*.

томар шматок хліба *СБ*.

томарла- їсти шматками, з апетитом *СБФ*.

томружак бутон *[К]*.

томрух колода, колоди, лабети *[К]*; *йунах томруғнда* в лабетах гріха *[К]*.

тон кожух, шуба, верхній одяг *ВН, СБ, СМ-У, К, СК*; *овчина СБФ*; **тон май** баранячий, овечий жир *СБ*; **хаплама тон СБ**, **хаплу тон ВН** критий кожух; **тоннан хумаш д'ийамадым** я не одягала ні хутра, ні шовку *СК*; **атын тонун харейдир** і кінь, і кожух у тебе чорні *[СК]*; *пор.* **дон**.

тонжу кушнір, кожухар *О*.

тонлу у кожусі, шубі *СБ, О*.

тонлук для кожуха, на шубу *О*.

тончух кожущок *Б*.

топ (тобу) 1. м'яч, куля, ядро; **кора топ СМ**, **одаман топ СМ**, **тәшик топ СБ**, **чий топ СБ** назви ігор із м'ячем. 2. група, купа, натовп; **бир топ алх** група людей *К*; **бир топ бала** група ді-

тей; бир топ аст'ер група військових *Б*; бир топ жанавар зграя вовків *У*; бир топ мал стадо худоби *Г*; топ хойун отара овець; бир топ бол- бути вкупі *ВН*; топ хой- покласти купою *ВН*; топ-топ групами *СБ*; булутлар топ-топ жыйилий хмари збираються купами *К*; тобу блен й'ур'уй ходять зграєю *СМ*; топтан разом, гуртом, оптом *СБ, О, К*; топтан ал- брати оптом *К*; топтан йаша- жити гуртом *СГ. 3.* стопа, згорток, вузол, тюк, букет *К*; бир топ хумаш тюк тканини *Г, К*; топ чичек букет, пучок, куц квітів *К, СК*; ◇ топ шал вид шалі *К*.

топа грудка *СБ*.

топал кульгавий, безногий.

топала- робити грудки, збирати в купу *О*.

топалах круглий *НМ*; пор. тома- лах.

топалла- кульгати *СБ, О, К*; топаллай бир айаына кульгає на одну ногу *НКД*.

топаллан- закульгати *О, К*.

топаллат- зробити кульгавим, змусити кульгати *О, К*.

топаллаттыр- спон. *О, К*.

топалых кульгавість *О, К*.

Топалов *прізв*.

топар-топар клубами, купами, купчастий *Б, К*; топар-топар бу- лут хопар хмари клубочаться, здійсмаються купчасті хмари *Б, Г, К*.

топарла- поспішливо збирати до- купу, бгати докупу *О*.

топарлан- громадитися, згрома- джуватися, збиратися купами *У, Г, К, СК*; топарланыш т'ет- полетіти клубком *О*.

топарлат- зібгати докупу *О*.

топарлат- спон. *О*.

топач грудка, шматок *О, Г, К*; бир топач хар грудка снігу, сніжок

К; топач чамур грудка глини *Г*; эт'и топач шет'ер дві грудки цукру *К*.

топачла- кидати, бити грудками, зіплювати в грудку *О, К*.

топачлы грудкуватий *О, СЛ, К*.

топачлых грудкувата земля *О, К*.

топла- бгати, зібгати, згрібати, збирати докупу, до гурту, згро- маджувати; топлап жый- згрі- бати в купи *К*; топлап тур- стоя- ти групами *К*.

топлав накопичення, зосереджен- ня *О*.

топлан- збиратися разом, скупчу- ватися, зосереджуватися, зіщу- люватися, кулитися.

топландыр- спон. *О, К*.

топландырт- спон. *О, К*.

топланыл- бути зібганим, зібра- ним, скупченим, зібратися до- купу *О, К*.

топланых зібраний, зібганий *О, К*. топланыхлых зібганість, скуп- ченість, згромадженість *К*.

топлат- зібгати, зібрати на купу, згромадити *О, К*.

топлаттыр- спон. *О, К*.

топлаш- збиратися, згуртовува- тися, згромаджуватися, зібга- тися, зіщупитися, скулитися.

топлаштыр- спон. *О, К*.

тошлу 1. зібраний докупу, зібга- ний, складений; добре прибра- ний *О, СЛ. 2.* булавка *СЛ*.

тошлулх скупчення, згромаджен- ня, концентрація *О*.

топма-толу сув повнісінько води *СМ*.

топрак земля, глина [*М*]; пор. топрах.

топрах (-ғы) земля, ґрунт, глина; тлін, персть; кераміка; топрах боран курна буря *СБ*; топрах ч'ольмек *Б*, топрах бардах *К* че- реп'яний, керамічний горщик; ах топрах крейда *СМ*; хара топ- рах чорна земля *СМ*; хызыл

топрах червона глина *ВН*; туту-тугу топрағын алтын осун земля, яку візьмуть твої руки, хай стане золотом — *подяка СК*.

топрахла- мазати, замазати землею, глиною *О, К*.

топрахлан- виробитися в землю, глину *О, К*.

топрахлат- *спон. О, К*.

топрахлаттыр- *спон. О, К*.

топрахлы вимазаний глиною *О, К*; топрахлы йер глиниста земля *К*.

топрахсыз безземельний *О*.

топрахсызлых безземелля *О*.

топтан *див. топ*.

топ-толу зовсім повний *СБ, О, К*.

топт'ибиклен- уподібнюватися купі *К*.

топт'ибикли подібний до купи, купчастий *К*.

топуз гуля, пухлина, потовщення, набалдашник *О*; булава *Б*; купина *СГ*; кремезний *О*.

топузла- утворювати гулю, пухлину, потовщення, потовщуватися *О*.

топузлан- зіскакувати, утворюватися (про гулю, пухлину), потовщуватися *О*.

топузлат- утворювати гулю, пухлину, потовщення *О*.

топхатфе *бот. чорнобривці К*.

тора обіддя, дерев'яний обід колеса *О*; *пор. тоғум, тоғун*.

тора- кришити, різати шматками, сікти *СБ*; не хазанға торадың, у да хашығыңа чығай що накришиш до казана, те буде й у тебе в ложці *СБФ*; *пор. доғра*.

торат гнідий кінь *СБ, СМ, СЛ-СК*; *див. ат, тору*.

торатлы на гнідому коні, який має гнідого коня *СМ, СЛ-СК*.

торба торба, клунок, ворок *СБ, Б, Г-СГ*; *пор. добра, дорба, торва*.

торва торба, клунок, ворок *СГ, СК*; *пор. добра, дорба, торба*.

торғай горобець; торғай бала горобчєня *О*.

торғайот(у) *бот. живокіст польовий, рогаті волошки, шпорник БК*.

торну *див. торун*.

торнунт'и належний онукові *О*.

торта осад від смаженого масла, олії *О, К*.

торталы неочищене масло, олія, які дають багато осадю *О, К*.

торталан- йўрегим торталанды мені прикро, моторошно на душі *СМ*.

тору гнідий; карий *К*; тору ат карий кінь *К*; тору тай гнідий лошак; *пор. торат*.

торун (торну; торулла *СБ*) 1. онук; торнум мій онук. 2. племінник *НКД, СГ*; *пор. дорун*.

торух вершина [*Г*]; эписиндэн бир сөз торух тутту з усіх слів гору взяло одне [*Г*].

тосат раз *СМ-СК*; бир тосат хазаклар сачханнар туз одного разу українці посіяли сіль *СМ*; ўч тосат тричі *СМ*; бир тосат зырлайяр, эт'инжи тосат зырлайяр, ўчўнжў тосатха дий: "хайда т'ельдик биз?" один раз скачуть, другий раз скачуть, на третій раз каже: "куди це ми приїхали?" *Б*; т'ельди бир тосат прийшов якось *У*; сора бир тосат таа миний бир саат хадар потім тісто підходить іще раз з годину *К*; ўч тосаттан башлай Т'орроғлу көзлерне көрмед'е з третього разу починає Т'орроғлу бачити своїми очима *Б*; тосаттан зразу, несподівано, раптом *О*. 2. трохи *СМ-СК*; бир тосат небагато, трішки *СБ*; айда, бир тосат отурум гаразд, я трохи посиджу *К*; тосат-тосат інколи, іноді, раз у раз *СБ*; су тосат-то-

сат артай вода потроху, поступово прибуває *К*.
 тосмах *длт. vulva СБ*.
 тос-томалах цілком круглий *СБ, О, К, СГ, СК*; тос-томалах бо-
 йун вар фігурою ти круглесьень-
 ка *СГ*; *див. томалах*.
 тосун бичок двох-трьох років, не-
 запряганий; третяк тосун бик-
 третяк *СБ*, тосун болса тосун
 болсун балларға сўт болсун як
 бик, то й бик, аби лиш дітям
 було молоко *ВН*.
 тот іржа *О, Г, К*.
 тотай хыз гарна дівчина [*У*].
 Тотай *прізви*.
 тотир- наповнювати *ВН*.
 тотла- вимазувати в іржу, дати
 ржавіти *О, К*.
 тотлан- ржавіти *О, Г, К*.
 тотландыр- дати заржавіти *О, К*.
 тотландырт- *спон. О, К*.
 тотлат- вимазати в іржу *К*.
 тотлу іржавий, вимазаний в іржу
О, К.
 тотур- наповнювати, поповнюва-
 ти, начиняти *ВН, СБ*; йигирим
 бирин тотурмаған кому не ви-
 повнилося, ще немає двадцять
 одного року *СБ*.
 тотурт- дати наповнити *СБ*.
 тох ситий, товстий, жирний; тох
 ачның хатырын бильмей ситий
 голодного не розуміє *СБЧ*.
 тоха пряжка ремня, каблучка
 коси *Г, К*; *пор. тоға*.
 тохал 1. тупий, не гострий *О, БТ*,
К; тохал бурун великий м'яси-
 стий ніс *БТ*. 2. дурний *К*.
 тохаллан- тупитися, затупитися
О, К.
 тохаллат- затуплювати *О, К*.
 тохаллаттыр- *спон. О, К*.
 тохаллых тупість *О, К*.
 тохатлы сильний [*Г, СК*]; *див. та-*
хат.
 тохлан- повніти, товстіти *НБС, К*.
 тохлат- *спон. О, К*.

тохлаттыр- *спон. О, К*.
 тохлу повний, валашок, одноріч-
 ний баран, ярка *НБС, О, Г, К*.
 тохлух ситість, повнота *СБ, О, К*.
 тохмах (-ғы) довбня, довбешка,
 макогін, киянка, праник, сту-
 качка, булава; дерев'яна лопа-
 та *О*; тохмах картоп товчена
 картопля *П*; башыңа тохмах
 байлама не прив'язуй на голо-
 ву гулю *Б, У*; тэмир тохмах мо-
 лот *СБ*.
 тохмахла- дубасити, лущювати
О, Г, К.
 тохмуш розжирілий, угодовнай,
 ситий *СБЧ*; бири охмуш, бири
 тохмуш один вчений, другий
 угодований — один навчився,
 другий найвса *СБЧ*.
 тохсан дев'яносто *СБ*; тохсан то-
 хуз дев'яносто дев'ять *СБ*; *пор.*
дохсан.
 тохта- зупинятися, затримувати-
 ся, переставати, припинятися;
 тохта постривай *П, Г*; сўт эк-
 шип тохтаған молоко кисло й
 сіло *К*; тохтамаан айляныш-
 крутитися без упину *П*; тохта-
 ма(ғ)ан айтығ говорить без упи-
 ну *СБФ, П*; тохтамай тынмай
 безперервно, без передиху *О*,
НКД; тохтамайыш безперерв-
 но *ВН*; тохтамаз безупинний
О, К; чеврий тохтамамажа кру-
 титься безупинно *Б*.
 тохтав зупинка, припинення *О*.
 тохтавсыз безупинно *О*.
 тохтал- бути зупиненим, зупиня-
 тися.
 тохтамайлы безупинно *О*.
 тохтамах зупинка, стоянка, за-
 тримка *О, К*.
 тохтамахсыз безупинний *О, К*.
 Тохтмиров *прізви*.
 Тохтамыш *прізви*.
 тохтат- зупиняти, спиняти, затри-
 мувати; тохтатығ о папуну зу-
 пиняе того діда *СМ*.

тохтаттыр- спон. *О, К.*
 тохтатыл- бути зупиненим, зупинятися *О, К.*
 тохтатыш- зупиняти один одно-го, зупинятися разом *О.*
 Тохташ *прізви.*
 тохташ- зупинятися разом *О.*
 тохташтыр- спон. *О.*
 тохташтырыл- пас. *О.*
 тоху- ткати; без тоху- ткати по-лотно *О*; т'етэн тоху- ткати тка-нину *Г, СЛ, СК*; пор. тох-тохув тканья, тканина *О.*
 тохувчу ткач *СБ, О.*
 тохужу ткач *О, К.*
 тохужулух ткацтво *О, К.*
 тохуз дев'ять *СБ, У, К, П*; пор. дохуз.
 тохузар по дев'ять *О, К.*
 тохузарла- розкладати, брати по дев'ять *К.*
 тохузлама танок з дев'яти колін *К.*
 тохузлап дев'ятками *О.*
 тохузлу дев'ятка *СМ, Г, К*; із де-в'яти частин *О.*
 тохузлух дев'ятка *СМ, Г.*
 тохузунжи *У, тохузунжу СБ, Б, СЛ, К* дев'ятих.
 тохул- бути тканим *ВН, СБ, О, К*; тохулған ший тканина *ВН.*
 тохун- 1. мати дотичність, зачіпати *Г*, навалюватися [*Г*]; атири-низе тохунурум, дэин дэ, хор-хунуйум я остерігаюся, що за-чеплю вашу гідність, що я вас ображу *Г.* 2. ткатися *О, К.*
 тохундур- спон. *О, К.*
 тохундурт- спон. *О, К.*
 тохут- дати ткати *О, К, СК.*
 тохуттур- спон. *О, К.*
 төбе 1. гора, пагорб, курган, уз-вишшя, вершина, верхівка, вер-шечок; төбе төбеге бармай го-ра до гори не йде *СБ*; төбед'е минди він піднявся на гору *СМ.* 2. верх, верхній, угорі; көзет төбед'е подивися вгору *СМ*; т'е-тий төбее іде вгору *СМ*; төбе-

йе кель- а) підніматися [*Кб.*], б) виправдовуватися [*Г*]; төбее мин- підніматися вгору *П*; төбее турмай о, тишлери бле блай хойайляр догори зубцями вони не стоять, їх кладуть зубцями вниз *П*; сандухнуң төбе сне от-руй сидить зверху на скрині *СБ.* 3. тім'я, маківка *СБ, СМ*; баш төбеси тім'я, маківка голо-ви *СБ*; буну алғанда көзлериң төбеге эди ни йохсам? коли ти цю річ купував, твої очі були на тім'ї чи як? *СБЧ.* 4. дах, по-крівля *СБФ*; пор. төбе 1, төпе; пор. төпе, тэпе.

төбе 2 розкаяння, покаяння, за-рок; төбе босун хай буде зарок-ом, щоб більше такого не бу-ло *Б*; авлах көйд'е хыз вермек төбе осун хай заречуться відда-вати дівчину в далеке село [*ВН*]; төбе эт- змусити заріктися, про-вчити *Б*; пор. төвбе, тэмбе, тэм-бех, тэмбех, тэнбех.

төбегі верхній, розташований на вершині *СБФ.*

төбежи хто перебуває вгорі, на-горі, зверху *О.*

төбекөз верхогляд, роззява *О.*

төбелі який має верх, пагорби-стий *О.*

Төбелі *прізви.*

төбен: баш төбен сторчма, голо-вою вниз, догори дном *СБ.*

төвбе розкаяння, покаяння, зарок *ВН, Г*; төвбе эт- змусити зарік-тися *Г*; төвбе осун хай буде зарок-ом *ВН*; пор. төбе 2, тэм-бе, тэмбех, тэмбех, тэнбех.

төгерек круглий *СБ, П, У*; төге-рек софра круглий стіл *СК*; див. төм-төгерек.

төгүжү який лле *О.*

төгүль- литися, сипатися, розли-ватися, розсипатися, витікати, висипатися *СБ, П*; сипатися, розсипатися *СМ, СК*; ағлей-ағ-

лей гӱзнӱн нуру тӱгӱльмиш вона довог плакала і осліпла, *букв.* з її очей витекло світло [СК]; **чи-чеклери тӱгӱлӱй** квітки з нього обсыпаються *СМ*; **артсын** — **окси[ль]месин, ташсын** — **тӱгӱльмесин** хай зростає — не меншає, хай буде через край, але не розливається *СБЧ*.

тӱгӱм лиття *О*.

тӱгӱн- обливатися, обсыпатися, заливатися *СБ, О*; **йаш бе тӱгӱн-** заливатися слізьми *СБ*.

тӱйер- штовхати *Г*; *пор.* **твер-**, **тӱвер-**, **тӱбер-**.

тӱк- I (**тӱкер;** **тӱгер,** **тӱгий** *ВН*, **тӱкий** *Б-СК*, **тӱкей** *СЛ, Г, СК*) 1. лити, наливати, проливати, поливати; **тӱкер йашын** лле слъози *ВН*; **сув тӱгӱп** сибирдим я попідмітала, побризкавши водою *П*; **хотарып андан тӱкӱм** наллю звідти *У*. 2. сипати, висипати; **тӱгес** силлеш *П*; **дӱрйайа йеми тӱктӱлер** висипали кораблі на море *Г*; **кӱль тӱк-** висипати золу *СЛ, К*; *пор.* **тӱг-**.

тӱк- II товкти *К*; *пор.* **дӱг-**, **дӱк-**, **дӱг-**, **тӱ-**, **тӱй-**.

тӱкме литий, вилитий, облитий *О*.

тӱктӱр- 1. виливати, відливати; **чойундан бир топ тӱктӱрдӱ** вилив м'яча з чавуну *СЛ*. 2. висипати, насипати *Г-К*.

тӱктӱрт- *спон. О, К*.

тӱкӱжӱ який лле, силле *К*.

тӱкӱль (тӱклӱй) 1. литися *Б, У*; **тӱклӱр ханымыз** ллеться наша кров *П*; **бӱнгӱр-бӱнгӱр тӱкӱлӱр гӱзӱмӱн йашы** бурхливо течуть мої слъози [СК]. 2. сипатися, падати, обсыпатися, розсыпатися; **тӱкӱлен савут/чанах толмай** *НМ*, **тӱклен** чувал долмаз *СГ* розсипану посудину/миску/чувал не наповнити.

тӱм-тӱгерек зовсім круглий *СБ*; *див.* **тӱгерек**.

тӱнӱль- відвертатися, зрікатися *СБ*; відчувати огиду, бридувати *СЛ*; *пор.* **тӱнӱль-**.

тӱп- дибати; **тӱперим-тӱперим** — **тӱпе кӱрӱльмез** дигаю-дигаю — вершини не видно *К*; *див.* **тӱп-**.

тӱпе 1. верх, вершина, маківка *СБ, Б, У, СЛ*. 2. верх, верхній, угорі; **тӱпед'е** вгору *Б*; **тӱпедӱ** вгорі *Б*. 3. тім'я, маківка *Б*; **башнын тӱпеси** маківка голови *Б*. 4. дах *Б, СГ*; **ӱв тӱпе сне** на даху будинку *СГС*; \diamond **тӱпед'е мыхла-** прибивати прямовисно, вертикально *У*; *пор.* **тӱбе** I, **тӱпе**.

тӱпеш верхогляд *О*.

тӱпедӱд'и верхній *Б*; **ӱң тӱпедӱд'и** путах найвища гілка *У*.

тӱпекӱз верхогляд *О*.

тӱр покуття, покуть, божниця, почесне місце; **тӱрге** на покуті, біля божниці *СБА*; **тӱре т'ечир-** пропускати, проводити на почесне місце *Г*; **тӱрӱне** в нього (в неї) на покуті *СК*; **махталу т'елин тӱрне осуруй** хвалена невістка бздить на покуті *СБА*; **ӱльсеніз дӱ, жӱннетин тӱр(ӱ)не** дурусуз коли ви помрете, то в царстві небесному будете на почесному місці *СК*.

тӱш 1. груди (тварини), грудина, грудний *О*; **тӱш ӱт** грудинка *О*. 2. родова плівка *К*; **сыйыр тӱшӱн** гашпады корова очистилася *К*; *пор.* **тӱз** II, **тӱс** II.

тӱше- (тӱший) стелити, слати, мостити, брукувати; **йымшах тӱшерсин, хаты йатырсын** м'яко стелиш, твердо спиш *СГ*.

тӱшев підстилка *СБ, О*; постіль, поміст *О*.

тӱшевлӱ застелений, висланий, насланий *СБ*.

тӱшед'ен занавіска для ліжка *О*. **тӱшежик** ліжечко, матрацик, постілька *К*; *пор.* **тӱшечик**.

төшек (-ги) матрац, постіль, тюфяк, перина, ліжка, сінник; төшек аста лежачий хворий *Б*; төшек жый- прибирати постіль *СБ, Г-СГ*; төшек хой- слати, стелити постіль *СГ*; аста бүйүк, төшеклере түштү він дуже хворий, зліг у ліжка *[Г]*; төшек көре айахларыңы узат простягай ноги по ліжку *СБФ*; памух төшек пухова перина *К*; пырйа төшек перина з пір'я *Б, К*; йүн төшек матрац із вовни *К*; *пор. дөшек.*

төшеклик піл, софа *СБ, П*; төшеклик түбүне хачты утік, заховався під піл, під софу *СБ*.

төшеле- стелити постіль, стелитися *О*.

төшелен- бути постеленим *О*; төшеленд'ен постелений *О*.

төшели насланий, застелений, критий, брукований *О*.

төшель- бути засланим, постеленим, покритим, вимощеним, брукованим *СБ, О*.

төшеме підлога, настил, бруківка *О, [Г], К*.

төшен- слатися, бути стеленим *О, К, СК*; таш төшенд'ен вимощений бруківкою, брукований *К*; сохак мермер төшенмиш вулиці вимощено мармуром *СК*.

төшет- дати стелити *О, К*.

төшеттир- *спон. О, К*.

төшечик ліжечко, матрацик, постілька *СБ, К*.

төшлү з розвиненими грудьми, грудиною, грудастий *О*.

төшсүз плоскогрудий, хирлявий *О*. тпу тьху *СЛ*.

трак грюк *О, К*; трак-трак стук-стук *О, К*.

Трандафил *прізви. рожевий О*.

транк-грунк стук-грюк *О, К*.

трапеза трапезна *[Г]*.

трапезарий трапезничий *[Г]*.

трас эт- трищати, пердіти *К*.

траш гоління; траш бол-/ол- голитися (про себе) *ВН-У / [П], Г-СК*; траш олун- бути голеним, голитися *[Б], Г-СК*; траш эт- голити кого; *пор. ытраш.*

трек дерево *П, НМ*; *пор. дирек, дрек, дэрек, тирек, тэрек.*

трель- силкуватися, напружуватися, тужитися *О, К*.

трельт- *спон. О, К*.

трельтир- *спон. О, К*.

третяк тосун бик-третяк *СБ*.

Триада Трійця *[Г]*; Аяа Триада Свята Трійця *[Г]*.

Трифин Трифон *У*.

трифти дріжджі *СМ*; затірка *К*; *пор. тирифти.*

трифтэ дріжджі *НМ*.

Тройца Трійця *Б, Г*.

Тройцалых на Трійцю *СБ, СМ, Б*.

тронос (-зу) трон, престол *[Г, М]*.

труй встає *Б*; *див. тур-*

трыбун трибуна *Б*.

трыма бовтанка *ВН*; *пор. тырма.*

ту- народжуватися *СБ*; анадан өк-сүз халайлар — ови тумасын / доғмасын ті, хто лишаються без матері, хай би не народжувалися зовсім *СБА*; тумаға этишмегейдиң щоб ти не встиг народитися *НБЕ*; *пор. доғ, күнтовуч, күнтовуш, тоғ, тув-*

-ту *суфіксоїд ств. мод.* напевно, точно, таки, -таки *СМ*; незети дә йохту і смаку таки ніякого *СМ*; *пор. -дир, -дур, -дүр, -дыр, -тир, -тур, -гүр, -тыр.*

тув- народжуватися *СБЧ*; *пор. доғ, күнтовуч, күнтовуш, тоғ, ту-*

тувар худоба; стадо, череда; тувары чохтур худоби в нього багато *Б*; тувар бах- доглядати худобу *Б*; тувар аран корівник, хлів *СБ*; тувар май воловий, гов'яжий жир *СБ*.

тувар- розпрягати *ВН, У, Г, СЛ*; атларны тувар- *У*; *пор. твар-*

туварлых скотарство *О*.
 туварт- спон. *О*.
 туварчи *ВН, П-Б, Г-СГ*, туварчы *СБ, О, Б, У, К, СК* пастух, чередник, скотар; туварчының харғышындан тувар ольмей (туварчинин, йебермей *СЛ*, д'ебермез *СГ*) від лайки чередника худоба не дохне *СБФ*.
 Туварчи *прізь*.
 туварыл- бути розпрягуваным, розпрягатися *ВН, О, Г*; өгүз туварылды волів розпряжено *Г*.
 туварылт- розпрягати *О*.
 тувдур- народжувати *СБ*; пор. тогдур-.
 тувул- народжуватися, бути народженим *СБ*.
 тувуш *див. кўнтувуш*.
 туз сіль.
 тузах (-ғы) сильце, тенето, тене-та, пастка *Г*; хутар бени дўйнанын тузахларындан спаси мене від тенет життя [*Г*].
 тузғу торум мій сивий кінь *СБ*.
 тузла- солити.
 тузлав соління *О*.
 тузлама квашений, квашенина *О*.
 тузлан- бути посоленим *СБ, О, К*.
 тузлат- спон. *О*.
 тузлах солончак *О*.
 тузлу солоний, засолений, з сіллю, соляний, пересолений.
 тузлужа солонуватий *О, К*.
 тузлух розсіл, соляний розчин, сільничка *СБ, СМ, К, СГС*.
 тузсуз без солі, несолоний.
 тузсузжа недосолений *К*.
 тузсузлан- 1. перестати бути солоним. 2. говорити беззмістовні речі *СБФ, К*.
 туз-өкмек хліб-сіль *Г*.
 туз-экмек хліб-сіль [*СК*].
 туз-этмек хліб-сіль *СК*.
 туйах (-ғы) 1. копито, ратиця. 2. шпора півня *НМ*.
 туйахла- бити копитом, ратицями, хвицати *О, К*.

туйахлы з великими копитами, ратицями, шпорами *О, К*; туйахлылар копитні *О*.

Туйахов *прізь*.

тул удова, удівець; тул адам *К, СГС*, тул киши *СБ* удівець; тул хал-удовіти *СМ, К*; тул хары *Б, К-СК*, тул хатын *СБ, К*, тул хысайахлы *СМ, У* удова; тул харлар удови *СЛ*; тул халырсын ожданан ти залишишся удовою по чоловікові [*СК*]; тул эт-зробити вдівцем, вдовою *О*.

тула цегла; тула үй/эв *СБ / К, СГ* цегляний будинок; йасар эдлер тула хум биле тары балчыхтан робили цеглу з розчину глини, піску й просяної соломи *П*.
 тулалы цегляний *П, О, К*; тулалы үй цегляний будинок *П*.

туллан- удовіти *К*.

туллат- робити удовою, вдівцем *К*.
 туллух (-ғу) удівство *СБ, О, [Г], К*.
 тулуп шкура тварини, знята цілком *СБ, Б*; тулуплан чыхарый тэрсинс здирае шкуру цілою *Б*.

Тулуп *прізь*.

тума/тумаа нежить *Г, К/К*; тума ол-захворіти на нежить *К*; тума тапты напала нежить *К*; пор. тумах, туму, тымов.

тумала- закладати, зतिकати *СБ*.

тумалан- глохнути *О*.

тумалат- оглушувати, викликати глухоту *О*.

туман туман *ВН-СГ, [СК]*; туман ава туманна погода *СЛ*; туман хопту опустился туман *Б*; пор. думан, *див. тоз-туман*.

туманла- затуманювати *О*.

туманлан- затуманюватися *О*.

туманлат- затуманювати *О*.

туманлаттыр- спон. *О*.

туманлы туманный *О*.

туманлыых туман, затуманеність, туманність *О*.

тумар ліки, зцілення *О*; пор. тмар, тымар.

тумар *эт-* патрати *Б*.
 тумарла- давати ліки *О*.
 тумарлан- приймати ліки, лікуватися ліками *О*.
 тумах застуда, нежить *СГС*; *пор.* тума, тумаа, туму, тымов.
 тумбалан- перетворюватися на тумбу *К*; тумбалансын щоб ти скам'янів *К*.
 тумбуйух глибоке місце на річці, яма, вир *ВН, СМ, У-К*; *пор.* тунбуйух, тынбуйух.
 Тумма *прізьв*.
 туму нежить *НБЄ*; *пор.* тума, тумаа, тумах, тымов.
 Туна йалысы берег Дністра [*Г*].
 тунбуйух глибоке місце на річці, яма, вир *К* *пор.* тумбуйух, тынбуйух.
 тунух спокійний, тихий [*СК*]; тунухтур Тунанын сулары — атым д'ечамаз плавні води Дністра — але мій кінь не перепливе [*СК*]; *див.* тыных.
 тур- (туруй) 1. стояти, знаходитися, триматися, затримуватися; стол сне труй өкмек на столі лежить хліб *Б, К*; хазан труй онда чавун стоить там *К*; турсун хай лишається *СЛ*; турған/отурғаны турсун, хачханын тут те, котре стоить, нехай собі стоить, лови те, що втікає *СБЧ/СМ*; бала доғғанда ахылы олмаса, сора хойсан да, турмай якщо в дитини від народження розуму немає, то потім, хоч і вкладай, не затримається *СЛ*. 2. ставати, уставати *ВН-К*; саба туруй устае вранці, *СМ*; эртэ турғанға аллах берий хто рано встає, тому бог дає *СБА*; мен турур эдим эрт'ен я вставав рано *П*; йол турса, авлаха етиший якщо дорога встане, до неба (далеко) дістане *СБФ*; тур, т'еттик уставай, ходімо *Б*. 3. *допом.* дієсл., *передає* відтінок тривалості, *по-*

стійності; долашыпып турур бродить [*Г*]; йылап туруп т'елий бизим эвдэ плачучи, приходить до нас *У*; *пор.* дур.

-тур зв'язка *теп. часу ств. мод. є*; Ашых Ғариб ол йере варса, бие энди өкмек йохтур якщо Аших Ғариб туди піде, то нам і там напевно хліба не буде — немає *СЛ*; шиндэн сора мендэн саңа файда йохтур відтепер тобі від мене зиску не буде — немає *Б*; ◇ халхып тур- підскакувати *К*; *пор.* -дир, -дур, -дўр, -дыр, -тир, -ту, -тўр, -тыр.
 тура *див.* дура.

турғуз- змушувати стояти, піднімати, зупиняти, будити *О, К, М*.
 турғуздуз- *спон.* *О, К*.

турғузт- зупиняти, затримувати, піднімати, ставити, будити *СБ*.
 турма тюрма *Б, К*; турмаға йатсидіти в тюрмі *Б*.

турна журавель; турнам журавлику мій *ВН*.

турначичек *бот.* дикий (жовтий) тюльпан *К*.

турсулда- бухати, гуркотіти, то-рохтіти, трахнути *О*.

турсулдат- *спон.* *О*.

турсулдаттыр- *спон.* *О*.

турсулду гуркіт, грюкіт *О*.

туртур гусінь, гусениця *НМ, О*; *пор.* тыртыр, тыртырна.

турунч *бот.* померанець; *поет.* сосок жіночих персів [*СК*]; ач бийаз көксүнү — турунч гөрүнсүн відкрив свої білі груди — нехай буде видно соски [*СК*].

туруп редька *СБ, У*, ріпа *Б, У*, редиска *О*; хара/бийаз туруп чорна/біла редька *К*.

туруту розбійник [*М*].

турутулук *эт-* розбійникувати [*М*].

туруш- *див.* тырыш-

туруш постава *О*.

туршов путо з віршовки *ВН, НМ, О, Б, СК*.

туршовла ящірка *О*; *пор.* туршофла.

туршовла- надівати путо, спутувати путом *ВН, О*.

туршовлат- *спон. О*.

туршовлаттыр- *спон. О*.

туршофла ящірка *СМ*; *пор.* туршовла.

туршу квашенина *ВН-Б, К, СГ*;
туршу бол- просолитися *О*; туршу хой- солити, квасити *П*.

туршула- заготовляти квашенину *НМ*.

туршулух необхідне, призначене для квашення, засолювання *О, БТ, К*.

туршув квашенина *СБ*.

тут шовковиця *НМ*; т'ийик тут/ дут ожина *СБ, СМ / О, БК, К*; *пор.* дут.

тут- (тутай, тутар) 1. тримати, хапати, ловити; хапайляр буну його хапають, ловлять *СБ*; тутай айағындан хапае його за ногу *ВН*; тутту башымдан він схопив мене за голову *СБ*; туттум эт'и балаын холундан я схопила обох дітей за руки *ВН*; балых тут- ловити рибу *П*; бал тутан пармағын йалай хто тримає мед, облизує пальці *СГ*. 2. доглядати, утримувати; сийыр туттримати корову *ВН*; үме дўنياйы тутан баба отець-вседержитель *[Г]*. 3. братися, взятися; т'ерат тутту т'ечмейе кінь узьяв ся перепливати *Г*; туттум йырламаға я взялася співати *У*. 4. зберігати; чареси бар ону тутмаа коп заман його можна зберігати довго *П*. 5. дотримуватися; адэт тут- дотримувати звичаїв *К*; оруч тутар едлер дотримувалися посту *СБ*. 6. прийматися; патылжан тутажак помідори приймуться *П*; патылжан тутажак помідори не приймуться *К*. 7. наймати; ырғат

тутмам хапума не візьму до свого двору наймитом *ВН. 8*. мучити (про хворобу); йеди йыл сытма тутсун щоб тебе сім років мучила пропасниця *СБА*; ◇; өзүн тут- стримуватися *НМ*, дбати за себе *Б*, поводити себе *Г*; ону сендэн тутуп алыйляр його в тебе заберуть *П*; тутуп-тутуп д'ез- ходити зашпортовуючись, кульгати *СК*; *пор.* дут- тутам жменя, пригоршня *О*. тутар упертий, настирий *О*. тутарлых упертість, затягість, настирність, вередливість *О*. тутахлаш- боротися, битися *ВН*. туташ- займатися, загорятися, запалюватися, спалахувати; туташып йан щоб ти згорів *Б*; туташып тўтә- розпалюватися, пускати дим *О*.

туташтыр- запалювати, підпалювати, розпалювати.

туташтырт- *спон. О*.

тутмахлых зберігання *[Г]*: бизим атримизе тутмахлых ичўн задля того, щоб зберегти в нашій пам'яті *[Г]*.

тутмач локшина, вермішель *СБ, СМ, БТ*.

тутсах застава *О*.

тут-та-тут шум, галас, гвалт *К*.

туттур- *спон. О, К*; т'ерек туттураа она тайах треба дати йому палку, щоб ухопився *К*.

туттурт- *спон. О, К*.

тутул- бути спійманим, схопленим, затриманим, утриманим, хапатися, чіплятися, триматися; заражатися; зашпортуватися, кульгати; заїкатися; згортатися (про кров); відчуватися на дотик; хатых йейен тутулмаған, бардах йалайан тутулған хто їв ряжанку, не спіймався, спіймався той, що горщика облизував *СГ*; тутулған халған його було схоплено *Г*; бир эльнен беш

харпуз тутулмаз однією рукою п'ять кавунів не утримати *СГ*;
 бир йере тутулса ажеп мабуць, десь-таки чіпляється *К*; хан тутулған кров згорнулася *К*.
 тутум полонений *О*.
 тутумлу економний, ошадливий, стриманий *О*.
 тутумлух ошадливість, стриманість *О*.
 тутун- хапатися, триматися, утримуватися, стримуватися *СБ*; користуватися чимось *О*.
 тутундур- дати ухопитися, триматися, допомогти утриматися *О, К*.
 тутундурт- спон. *О, К*.
 тутур- схоплювати *СБФ*.
 тутух заїка *НБЕ, О, К*.
 тутухлан- заїкатися *НБЕ, О, БТ, К*.
 тутухлат- зробити заїкою *О, К*.
 тутухлатыр- спон. *О, К*.
 тутухлух заїкуватість *О, К*.
 тутуш боротьба на захват, сутичка, бійка *О, Г, СГ*.
 тутуш- триматися один за одного, ловити один одного, братися разом, по черзі, жерекбуватися, перебираючи руками палицю, сваритися, боротися; боротися на захват *Г, К, СГ*; скисати, сідати *СБ, СМ, К*; тайах бле тутушуйляр жеребкуються з допомогою палиці *СМ*.
 тутуштур- змусити тримати разом, вкладати в руки *СБ, О, Г, К*; бунун эльне дэ тутуштурдулар алтын хадэйнен шарабы і йому в руки дали вино в золотому келиху *Г*.
 тутуштурт- спон. *О*.
 тутха ручка *БТ*.
 тутхала- схоплювати, підхоплювати, вихоплювати *СБ, О*.
 тутхуч ручка на кісці *СБ*.
 туфле *СБА*, туфля *СБ* черевик(и).
 Тухар *прізв*.

тухум рід, походження, порода, рід, плем'я, послід, розплід *СБ, НМ, О, У, Г, К*; нащадок, потомство *О, К*; тухуму Багдаттан дўгўль він родом не з Багдада *СБА*; оон тухуму йох нащадків у нього немає *К*.

тухумлу родовитий, чистокровний, породистий, який має нащадків, послід *О*.

тухумлух на розплід *О*.

тухумну з потомством *К*.

тухумсуз безрідний *О*; без нащадків, про тварин — без потомства *О, К*.

тухун- торкатися *[Г]*.

туч бронза; сталь *[ВН, СЛ, СК]*;

тучтан тўфек элине у нього в руках сталава рушниця *[СЛ]*; ед'ерим туц этэйим, йўгеним туц элейим я оздоблю сидло й вуздечку бронзою, сталлю *[СК]*; пор. дўч, тўч.

туш туша *[Г, СЛ]*; туш аламан, туш серг'е тушу не візьму, бо це туша барана *[Г, СЛ]*.

тў пшоно *СБ*; тў аш суп із пшоном *СБ*; пор. дўгў, тўй І.

тў- бити *СБ*; тўгеллер аны кучук тарзы побили його, як собаку *НБЕ*; пор. дўг-, дўк-, дўг-, тўк-, тўй-.

тўб низ *О*; тўбдэн знизу *О*; див. тўп.

тўбдэт'и нижній, донний *О*.

тўбжўк кущик *К*.

тўбле- вставляти дно *О, К*; мен чапчағы тўблеп йапханым я вставив дно в дїжку *К*.

тўблет- спон. *О*.

тўблў із дном, з низом *О, К*.

тўбсўз без дна *О*; див. тўпсўз.

тўб-тўз весь, зовсім *О*; пор. тўп-тўз.

тўбўндэт'и нижній, спідній, донний *П, СМ, К*; тўбўндэт'и кўлек спідня сорочка *П*.

тўбчўк денце *О*; див. тўпчўк.

тўвер- штовхати, кидати, вергати, перевертати, вивертати *Г-СГС*;
 тўвере йибер- перекидати *К*;
 тўверип йибер- виштовхати *НКД*; *пор.* твер-, тўйер-, тэбер-
 тўген- закінчуватися [*Г*]; тўген-
 меси йохтур кінця не буде [*Г*];
пор. тўкен-.
 тўгўл не *П*; энди олар ортах тўгўл
 уже вони не спільники *П*; *пор.*
 дўгўль, дўль, дўўль, дўгўл, дў-
 гўль, дўд'ўль, дэгийль, дэиль, дэ-
 йиль, д'ўль *П*.
 тўгўль- сипатися; *див.* тўгўль- *СМ*.
 тўгўм вузол *О*.
 тўгўмле- зав'язувати вузол *О*.
 тўгўмлет- *спон.* *О*.
 тўгўмлў зав'язаний на вузол, вуз-
 луватий, з вузлом *О*.
 тўз *I* плоский, рівний, рівне мі-
 сце *СМ, СЛ, К*; гладкий, пов-
 ний *О*; *пор.* диз *П*, дўз-, тиз *П*,
 тўс *ПІ*, *див.* дўм-тўз/тўп-тўз.
 тўз *II* грудина, груди тварини *О*;
пор. тўш, тўс *П*.
 тўз *III*: тўз афта пісний тиждень
Г, К; *пор.* бель афта.
 тўзель досконалий, повний *О*.
 тўзель- виправлятися, налагоджу-
 ватися, видужувати, поправля-
 тися, повнішати, набирати ва-
 гу *СБ, СМ, БТ*.
 тўзельлен- приводити себе до ла-
 ду, чепуритися *НБЄ, БТ*.
 тўзельлеш виправлення, одужан-
 ня *СБФ*.
 тўзельлик повнота *О*; повний по-
 рядок, спокій, лад *Б*.
 тўземник порядок, лад [*Б*]; йен-
 диме тўземник версем як я се-
 бе приведу до ладу [*Б*].
 тўзен волосинь *К*.
 тўзенник матеріал на волосинь *К*.
 тўзет- виправляти, поправляти,
 лагодити, упорядковувати, на-
 строювати, вирівнювати, виши-
 коувати *СБ-БТ, У, К*; хаш тўзе-
 тим дэп кўз чыхарый обіцяю-

чи підправити брову, видирає
 око *СБФ*.
 тўзетиль- бути виправленим, по-
 лагодженим, виправлятися, ла-
 годитися, приводитися до ладу
СБ, О.
 тўзетин- виправлятися, лагоди-
 тися, настроюватися *О*.
 тўзеттир- дати полагодити, на-
 строїти *О, У*.
 тўзлен- повніти, гладшати *О*.
 тўзлет- дати змогу повніти, товсті-
 ти, гладшати, поправлятися *О*.
 тўзсўз безбарвний *О*; *див.* тўс *I*.
 тўзтабан, тўстабан плоска стопа,
 плоскостопий *СМ*; *бот.* підбіл,
 мати-й-мачуха *Г*.
 тўзўв повніння, товстіння *О*.
 тўзўль- приводитися до ладу, бу-
 ти в порядку, ставати в ряд,
 шикуватися *СБФ*.
 тўй *I* пшоно *ВН-У*; тўй шорба
 суп із пшоном *СМ, Б*; тўй аш
 — ўй долаш на пшоняному су-
 пові далеко не заїдеш *СБЧ*; *пор.*
 дўгў, тў.
 тўй *II* шерсть *М*; *пор.* тўк.
 тўй- бити, кувати, розбивати, дро-
 бити, товкти, розтирати, моло-
 ти *ВН-Б*; гуляянны тўй- виби-
 вати насіння з соняшника *ВН*;
 тўйе-тўйе т'ечиргеллер били-
 били — перевели-таки (через
 міст) *СБ*; *пор.* дўг-, дўк-, дўг-,
 тўк-, тў-.
 тўйгўч макогін, довбешка *Б*.
 тўйдўр- *спон.* *О*.
 тўйдўрт- *спон.* *О*.
 тўйетабан *бот.* копитняк *НБЄ*.
 тўйме 1. сплющений, плоский
СБ, СМ, Б. 2. гудзик *СБ, СМ,*
Б; тўйме чез- розстібати гудзи-
 ки *Б*.
 тўймеле- застібати на гудзики
СБ, О.
 тўймелен- застібатися *О*.
 тўймелет- застібати *О*.
 тўймели застебнутий на гудзик *О*.

тўймечик гудзичок *СБ*.
 тўйнек зав'язь, бутон *НМ, О*;
 тўйнек бер- давати зав'язь *НМ*.
 тўйнекле- викидати бутони *О*.
 тўйнеклет- *спон. О*.
 тўйнекли рясний на зав'язь *О*.
 тўйнексиз без зав'язі *О*.
 тўййўк вузол (на вірьовці, нитці)
СБ-Б; тўййўк байла- *О*, тўййўк байля- *Б* зав'язати вузол; тўййўк-тўййўк вузлами, грудками *У*.
 тўййўкле- зав'язувати вузлом *СБ*.
 тўййўкlesh- зав'язуватися вузлом *О*.
 тўййўклў I зав'язаний вузлом, вузлуватий *О*.
 тўййўклў II який колотиться *СМ*;
 йаш йўрегим тўййўклў моє молодіє серце колотиться *СМ, Б*.
 тўййўк-тўййўк стук-стук *У*; йўрегим тўййўк-тўййўк серце моє колотиться *У*.
 тўййўм биття *О*.
 тўййўмлў битий, побитий *СБ*.
 тўййўн муки, страждання *О*.
 тўййўн- ридати, б'ючи себе *О*.
 тўййўнт- *спон. О*.
 тўййўр- *див. хойур-*.
 тўййўчек зав'язь баштанних культур *Б*.
 тўййўчўк вузлик *СБ*.
 тўййўш бійка *НБЕ*; тўййўшке мўтў охочий битися, задирака, забіяка *НБЕ*.
 тўййўш- битися, колотитися, товктися *НБЕ, О*.
 тўк (тўтў) шерсть, волосся (на тілі) *ВН-СМ, Г, К, СГ*; тўгўн ташла- линяти *СБ*; жанавар тўкўн ташлай, адётин ташламай вовк линяє, але норів не міняє *СБФ*;
 тўк тўк- губити шерсть, лишати слід *Б*; *пор. тўй I*.
 тўк'ан крамниця [*Г*]; *пор. тўт'ан, т'ўт'ан*.
 тўкен- закінчуватися [*Г, Кб.*];
 тўкенмез өмўре кит- піти в нескінченне, вічне життя [*Г*]; *пор. тўген-*.

тўклен- куйовдитися, кошлатитися, заростати шерстю, волоссям *О*.
 тўклет- куйовдити, кошлатити *О*.
 тўклў волохатий, оброслий шерстю *СБ, О*.
 тўкўр- плювати; тўкўрмеэн тилим у мене сухий язик, я не випив горілки *СБ*; тўкўрме хуйуға, срат'елий сув ичмеге не плюй в колодязь, доведеться води напитися *СБФ*; авузна, холларына шайтан тўкўрген він є майстром своєї справи — йому чорт плюнув у рота, на руки *СБ*.
 тўкўрмек плювок, слина.
 тўкўрт- *спон. О*.
 тўкўрттўр- *спон. О*.
 тўкўрўк плювок, слина.
 тўкўрўш- плювати один на одного, плюватися разом *О*.
 тўкўрўштўр- *спон. О*.
 тўлькў лис, лисиця *СБ, СМ, У*;
 тўлькў бала лисеня *О*; *пор. тильки, тильт'и*.
 тўлькўлен- хитрувати, лукавити, изворачиватися *О*.
 тўлькўлўк хитрощі, хитрість, лукавство *О*.
 тўльє ранній ранок, світанок, рано вранці *СБФ*.
 тўнен учора *СМ, Б, К*; увечері *ВН, Б*; *пор. дўн*.
 тўненд'и учорашній *О*.
 тўненинд'и, тўненинт'и учорашній *О*.
 тўнўль- відчувати відразу, набридати *СМ, Г*; эр кишин ишин тўнўль- брідитися чоловічою роботою *СМ*; мен өйле тўнўльдўм мені так набридло *Г*; *пор. тőнўль-*.
 тўнўн учора *СБ, К*; тўнўн ичтим өгўзнў учора я пропив волів *СБ*.
 тўнўнгў вчорашній *СБФ*.
 тўп (тўбў) 1. низ, спід, дно, підосва *ВН-К*; айаан тўбў підосва

ноги *К*; *көпүр түбү беш тахта* міст тримається на п'яти дошках *ВН*; *түбү халтрай* спід тремтить, ледве тримається; *уй/эв түбү* підлога *СБ П/К*; *түбүн дэ, сүтүн дэ йағлайсы* мастиш і спід, і верх *К*; *түбүндэрэк* на самісіньке дно *СМ*; *хазан түбүне* на дні казана *СМ*; *чанаан түбне* на дні миски *К*; *түбүнү сүтне чевир-вивернути* *К*; *түбүнү сүтне (хапахлап) хайтар-* перевернути догори дном *К*; *бири түпчезэ, таш, бири дэ сүтт'е* один камінь зі споду, на дні, другий зверху *Б*. 2. куш, корінь *П, О, К*; *бир үч түп кушів* зо три *П*; *картоп түбү НКД*, *түпү К* куш картоплі, коренева частина картопляного кушца. 3. *сл. ім. під, з-під ВН-К*; *йапулар түбүндэ хаталанды* тинявся попід парканами *У*; *йер түбүндэн з-під землі Г, НКД*; *түбне* під нього *СМ*; *буз түбүне* під лід *ВН*; *тили түбүне* в нього під язиком *СБФ*; *мен йатым дрек түбүне* я ляжу під деревом *Б*; *тобан түбүне* під солону *У*; *йатый фишне түбне* він лежить під вишнею *У*; *йеди хабат түбүне т'елин отруй* наречена сидить за трьома завісами *Б*; *чанаан түбне* під саньми *К*; *Покров түбүнүнеже* під саму Покрову *СБ*; \diamond *түптэн* низу *СЛ, К*; *түптэн вер-* підкидати, підсовувати *К*; *түптэн йүр-робити* тишком *П, СМ*; *түптэн йүр-робити* нишком, підступно *СБ*; *меним айахташым адэти бек авур, у түптэн йүри* у моєї подруги характер дуже важкий, вона дуже замкнута *НБЕ*; *түптэн йүрген үстке чыхмаз* хто чинить підступні речі, явно цього робити не стане *СБА*; *энди хуваты йох* — халажах *түбүне* уже в нього сил немає, буде пе-

реможеним, букв. залишитися під ним *ВН*; *түбүне халды* лишився під ним, був переможений *П*; *пор. дип, дүп, тип.*

түпсүз без дна *К*.

түп-түз зовсім, увесь, так точно, так само *О*; *пор. түб-түз.*

түптэд'и спідній *Б*.

түпчүк 1. денце. 2. кущик *ВН-К*. *-түр* зв'язка *теп. часу ств. мод. є*; *пор. -дир, -дур, -дүр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тыр.*

түрен плуг *СБ*; *түрен сүр-* орати плугом *СБ*.

түрк турок *М*; *түрк падша(ғ)ы* турецький султан *Г, СГ*.

Түркмен ч. [Г, СК]; *Түркмен хызы* дочка Туркмена *[Г, СК]*.

түркче по-турецькому, по-тюркськи *[Г]*.

түркү пісня *П, О, Б, У, СЛ-СК*; *түркү йырла-/сөле-* співати пісні *П, Б, К / П, СЛ, СГС, СК*; *түркү чыхар-* складати пісню *П, Б, У*; *бой түркү* протяжна, лірична пісня *СК*; *тахмах түркү* жартівлива, сатирична пісня *У*.

түркүжү пісняр, співак *[ВН]*, *НМ, О, У, СЛ, К-СК*; *түркүжү милет* співочий рід *У*.

түрк(ү)ле- співати пісню *СГС*.

түркче по-турецькому *СБ*.

түрлен- змінюватися, мінятися *О, СГ*; *не түрленд'ен бу киши?* чому ця людина змінилася? *О*.

түрлендир- змінювати *О*.

түрлет- різноманітні *О*.

түрлеттир- спон. О.

түрлү певного виду; *түрлү* *ве түрлү* тиль *сөйле-* розмовляти різними мовами *[Кб.]*; *башха түрлү* інакше *ВН-П, У, Г, К*; *бир түрлү* який-небудь, як-небудь *ВН*, однаковий, однаково *СБ, К, М*; *бири бир түрлү айтхан, йа бири бир түрлү даа айтхан* один сказав так, а другий іще інакше *П*; *бир түрлү* раатлых *йох*

халкка немає народів жодного перепочинку *Б*; бир түрлү бир түрлү як-небудь *Г*; бир түрлү ачамайляр хапйу ніяк не можуть відчинити воріт *СГ*; дуйна/дўйна түрлү різноманітний *ВН/Г*; йеди түрлү хасталығы вар иди у неї було сім хвороб [*Кб.*]; не түрлү який, як, яким чином *СЛ, К*; о түрлү отак *П*; ону он түрлү айтыр розкажуть про це по-різному *СБ*; тэрс түрлү навпаки *К*; эр бир түрлү всілякий, різноманітний; по-різному; олғанымыз да эр бир түрлү усі ми є різними *СБ*; эр бир түрлү авара ший різноманітна погань, бридота *СМ*; эр бир түрлү авалар різні мелодії *Б*; эр бир түрлү заманымыз олуи трапляються різні речі, усіляке може трапитися *К*; эр түрлү різноманітний *СМ*.

түрлүлен-мінятися, видозмінюватися *О*.

түрлүлүк різноманітність *О*.

түрлү-мүрлү різноманітний; түрлү-мүрлү лафлар різноманітні слова, вирази *У*; түрлү-мүрлү шийлер йазғаннар вони написали усіляку всячину *У*.

түрме тюрма *СМ, Г, СЛ*.

түрт-штовхати, тручати, штрикати, ударяти, підганяти, ображати, кривдити; тайаан четинен түрткен він штрикнув кінцем (торцем) палиці *К*.

түрткеле- підштовхувати, підштрикувати *СБ*.

түрттүр- спон. *О, К*.

түртт'еле- підштовхувати, підштрикувати, підбурювати *К*.

түртү поштовх *О*.

түртүк поштовх *О*.

түртүкле- підштовхувати *О*.

түртүкlesh- штовхатися *У*.

түртүль- бути підштовхуваним, підганятися *О, К*.

түртүн- штовхатися, возитися *О, К*; пенжере харшы варып түртүндүм я наскочив на вікно *К*. түртүш поштовх *О*.

түртүш- штовхатися *О, К*.

түртүштүр- весь час штовхати, не давати спокою *О, К*.

түртэле- підштовхувати *О*.

түс I колір, масть, барва, відтінок; бир түсү атлар, бир түсү урбалар коні в них однієї масті, одяг одного кольору *К*; мына бу түстэ ось якого кольору *СБ*; эт'и атым бир түстэ мої два коня однієї масті *К*; пор. түзсүз.

түс II груди, грудина *О*; пор. тōш, түз II.

түс III рівний, плоский, плесканий *СБФ, К*; рівнина *СБФ*; түс чоль рівний степ *К*; див. түз I. түслү певного кольору, кольоровий *О, К*; бир түслү однобарвний *О, К*.

түслүк підодіяльник, наволочка *К*; йорғаан түслүү вар у ковдри є підодіяльник *К*.

түссүз безбарвний *О, К, СГС*; пор. түзсүз.

түссүзлүк безбарвність *О, К*.

түстабан див. түзтабан.

түтөр титар, продавець свічок у церкві *Г*; пор. киторас, титор.

түтүн 1. дим; түтүн ахай іде дим *К*; түтүн йибер- напустити диму *К*. 2. туман *СБ, К*. 3. тютюн *СБ, О, Б, К*; түтүн ич- палити тютюн *Б, К*; түтүнлери дэ өглерне, папиролары да перед ними тютюн, цигарки *Б*.

түтүн- тліти *СЛ*.

түтүнжи тютюнник *О*.

түтүнжилик тютюнництво *О*.

түтүнле- димити, обкурювати димом, посипати тютюном *О*.

түтүнлен- димитися, коптитися *СБФ*.

түтүнлет- димити, кадити, коптити *О*.

түтүнлү димний *СБФ, О*; тютюновий *О*.

түтүнлүк для диму, тютюну *О*.

түтүнне- обсыпати тютюном *К*.

түтүннен- обсыпатися тютюном *К*.

түтүннендир- *спон. К*.

түтүннендирт- *спон. К*.

түтүннет- *спон. К*.

түтүннеттир- *спон. К*.

тү-тү-тү вигук для підкликання курей тютю-тютю, ціпу-ціпу *К*.

түтэ- диміти, парувати; йемеклер түтэп туруй стравы парують *СБ, СМ, Г, СЛ, СК, О*; ожах түтэй димар димить *Г*.

түтэв дим *О*.

түтэме боран хуртовина *Б, У, К*.

түтэнлен- димитися, куритися *О*; *див. түтүнлен*.

түтэт- димити (про людину), задимлювати, обкурювати, кадити, коптити *СБ, О, Б*.

түтэттир- задимити *О*.

түт'ан крамниця *СБ-СК*; *пор. түк'ан, т'үт'ан*.

түт'анжи крамар, продавец *СМ, У, Г, К, СГС*.

Түт'анжи *привз*.

түт'анжы *О, Г, К*.

түт'анжылых крамарство, занятя продавця *О, К*.

түфек I (ги) рушница, гвинтівка;

түфек патлат- *О, К*, түфектэн урстріляти з рушниці, гвинтівки *СГС*; түфек толдур- заряджати рушницю *К*; түфеклер атылды рушниці вистрілили *СГ*.

түфек II: фах түфек сільгонкультури, крім злаків *II*.

түфекли з рушницею *О, К*.

түфекчи мастер робити рушниці, зброяр, стрілець *О, К*.

түч булат, сталь *СМ СЛ СК*; эд'ерим түч этэйим, йүгеним түч элейим я оздоблю сідло й вездечку сталлю *СК*; *пор. дүч, туч*.

түш сон, сновидіння; түш гөр-/көр- *СГ/Г, СЛ* бачити сон; түш

айыр- розгадувати, тлумачити сни *Г*; *пор. диш II, дүш, тиш II*.

түш- (түший; // түшей *II-Б, СК*)

1. падати, спадати, потрапляти; атэш түшкен йерне йанай вогонь горить там, де влучить *СГ*; төшеклере түш- злягати в ліжку, тяжко захворіти *Г*. 2. спустатися, приземлятися, злазити, вставати з воза, виходити з транспорту; түшмеэ йардым эт- допомагати злазити *К*; түший ашага спускається донизу *СМ*; мердвендэн түший злазит з драбини *II*; дүнья — мердвен: бири түшей, бири миней світ — драбина: один залазить, другий злазить *СМ*; түштү аттан зліз з коня *ВН*; марышнадан түш- виходити з машини *Г*; пөрүпчээ түш- спустатися в погріб *Г*; о сычрай түший атындан він зістрибуе з коня *Б*. 3. влзати, залазити, приходити, потрапляти, входить, заходити; дэве түший заре чине верблюд зайшов на лан *СМ*; тувар түшийен сон після того, як зайде худоба *II*; т'ирмий, түшмий дэрийаче атлар коні в річку не заходять *Б*; кёйе түш- прихати до села *К*; озене түш- заходити в річку *К*; барийляр су т'енарына, озен т'енарына, түший бу хызлар, башлай йувунмаа ідуть ці дівчата на берег річки, залазять, починають купатися *СБ*; түшүп хал- потрапляти, зупинитися *О*; түшүп т'ель- приходити, прибувати *СЛ, К*. 4. спадати (на думку); ахылна түший спадае на думку, йому доходить, він згадае *II*; түшмей хатирме не могу згадати *ВН*; түшир хатирме спаде мені на думку *СБ*. 5. діставатися, припадати, випадати; ахылы баш дәлиге түшкен розумна голова дісталася дурневі

СБЧ; йол тўший вармаа доведеться іхати *К*. 6. упадати за ким, переслідувати; тўшийлер бунун ардына мал алмаа починають його переслідувати, щоб забрати худобу *СЛ*; ардындан тўш- упадати за ним *СК*; тўший бу жаду хары оон ардындан кидаеться ця відьма услід за ним *К*. 7. подаватися, вирушати, кидатися, починати; тўштү йола, хыдырый подалася в дорогу, шукае *Г*; тўший йар хурбетлиги чекмейе починае тужити за коханим *СБ*; о т'елий тўший анда він приходить туди *Б*; ◇ черен тўштү хойулду — күз т'ельди складено скирти — надійшла осінь *СБЧ*; *пор. дўш-*.

тўштүр- спон. О, К.

тўштүрт- спон. О, К.

тўшүк 1. який упав, падалішній.

2. надірваний, грижа *СМ, К*; тўшүк адам людина, яка надірвалася *К*; мен тўшүк у мене грижа *К*; тўшүк эдим у мене була грижа *К*.

тўшүклүк 1. осади *О, К*. 2. захворювання на грижу *К*.

тўшүм роздуми, думи *О*.

тўшүн думки, міркуваня *О*.

тўшүн- (тўшүнүй; // тўшний *СБ*) думати, міркувати, гадати, роздумувати; тэк өзүн тўшүнүй думае тільки про себе *Л*; тўшүнейик подумаймо *СМ*; эвдэ хайтмайа тўшүннийсин ми? ти думаеш повертатися додому? *Г*; тўшүндүк бир ахыл ми задумали мудру справу *Г*.

тўшүн- зіходить (з транспорту) *К*.

тўшүндүр- спон. О, К.

тўшүндүрт- спон. О, К.

тўшүнжү вдумливий, думаючий, задумливий *СБФ*.

тўшүнмек думка *ВН*.

тўшүнт- спон. О, К.

тўшүнүк думка, міркування *О*.

тўшүнүклү продуманий, обдуманний, обміркований, струбований, задумливий *О*.

тўшүр- допомагати спуститися, змусити спуститися, спускати, ссаджувати, висаджувати, скидати, зганяти, збивати, звальювати, зносити; фотографувати; **йағ тўшүр-** збивати масло *Г*; **уруп тўшүр-** збивати (з дерева) *СМ*; **тўшүрамай ону дирек снен** не могу змусити його злізти з дерева *К*; **йағ тўшүр-** збивати масло *Г*.

тўшүрт- примусити скидати *О, Г, К*.

тўшүртүрт- спон. О, К.

тўшүрүль- бути скинутим [*Кб.*].

тўш-хейал омана, марення, сновидіння [*Кб.*].

тўшчү тлумач снів *О*.

тфу тьху *СБ*.

тха- замазувати шпарини, тинькувати *К*; **тхап айала-** затинькувати, замазувати *К*; *пор. дығ-, дых-, тый-, тых-, тэй-*.

тхавуч чіп, затичка, корок *Г, СЛ*; *пор. тыхач.*

тхай див. тха-, тых-

тхалы заткнутий, замазаний, затинькований *К*.

тханых заткнутий, замазаний, затинькований *К*.

тхаттырт- спон. К.

тхыл- влизити, пролазити *К*; *пор. тыхыл-*.

тхылт- спон. К.

тығ-дабан сторч, стрімголов [*Г*]: **эр т'имсенин көке т'итэрт'ен тығ-дабан т'иби өгүне т'еченнер** летіли сторчма назустріч тим, що підіймалися на небо [*Г*].

тығыз густий, щільний, тісний, цупкий, гливкий, сухий, який застряє в горлі *СБ, О*.

тығыз- щільно влизити, застрявати *О*: **тығызып** упритул, щільно *О*.

тығызлан- густіті, загусати *О*.
 тығызлат- згушувати *О*.
 тығызлыттыр- *спон. О*.
 тығызлых щільність, густота, тіснота *О*.
 тығыл- пхатися, напихатися, запихатися, влазити, застрявати *ВН, СБ*.
 тығылыш- вмішуватися, втручатися *СБФ*.
 тығы-тығы вигук для підкликання гусей гусь-гусь *О*.
 тығышлан- штовхатися, напихатися, набиватися, збиватися до купи, юрмитися *О*.
 тый- затикати, загачувати, вгамовувати, перегачувати, перегороджувати *П, О, К; пор. дығ-, дых-, тха-, тых-, тэй-*.
 тыйнах став, ставок, загата *П, СМ, К, СГ*; заплава, засуха, озеро, що лишається на місці розливу річки *К*; тыйнах башна біля ставу *П*; тыйнах тарам балка з озером *К*.
 тыйнях став *НМ*.
 тыйыл- давитися, захлинатися, поперхнутися, перегачуватися, загачуватися, вгамовуватися; сувдан тыйыл- захлинатися водою *СМ*; су тыйылды воду загатило *СЛ*.
 тыйылма те, що застряло в горлі, чим людина подавилася; запор *СБФ*.
 тыйылмах застрявання *К*; тыйылмах тапты у горлі щось застряло *К*.
 тыйылт- змусити подавитися *СБФ, О, К*.
 тык-тык стук-стук, цок-цок *О, У, Г*; тык-тык хах- стукати, цокати *У*; саат тык-тык титий годинник цокає *Г*.
 тыкылда- стукати *О*.
 тыкылдав стук (серця) *О*.
 тыкырда- тихо стукати, постукувати, скрипіти *О*.

тыкырдат- *спон. О*.
 тыкырдаттыр- *спон. О*.
 тыкырды легкий стук, скрип *О*.
 тыкыр-тыкыр *насл. стуку, скрипу О, К*.
 тылсым амулет, ладунка, оберег, заповітний, захисний напис *Г-СГ*; билезигим стўне тылсымым йазылыдыр на моему браслеті написано мое заповітне слово [*СЛ*]; тылсым лаф мудре, мудроване слово *СБ*.
 тылсымлы чарівний, заповітний, охоронний; тылсымлы тайах чарівна паличка *Г*; тылсымлы йисан складна для розуміння, в'їдлива людина *СБЧ*.
 тымар ліки, отрута *СБ, Г, СЛ, СГ*; йылан ййберий тымарын гадука пускає свою отруту *СМ*; *пор. тмар, тумар*.
 тымйалоз: тымйалоз мут'ану ..? [*ВН*].
 тымов нежить *О*; тымов бол- захворіти на нежить, застудитися *О*; *пор. тума, тумаа, тумах, тумов*.
 тымовлан- заворіти на нежить, застудитися *О*.
 тымовлат- застудити *О*.
 тымыл- горнутися, пригортатися *О*.
 тымыш- горнутися одне до одного *О*.
 тымыштыр- *спон. О*.
 тымыштырт- *спон. О*.
 тын- I (тынай) заспокоюватися, бути спокійним, відстоюватися *ВН-СМ, Г-К*; боран тынған бұры стихла *К*; мезарына тынмасын да щоб він і в могилі не мав спокою *ВН*; жаным тынды моя душа заспокоїлася *У*; жель тынды вітер стих *Б*; тохтамай-тынмай безупинно, безперервно *О*.
 тын- II подавати ознаки життя, реагувати *Г, К*; ич тынмай ніяк не зважає, мовчить *Г, К*;

тынмайып йат- лежати, ні на що не реагуючи *Г*; помирати, не маючи спокою *К*; **йатый биший тынмайып** лежить, ні на що не реагуючи *Г*; **бен олурум тынмаз** өлү, **тынмайып йатсам**, не дәрсин? якщо я стану мерцем без ознак життя й лежати-му мертвий, що скажеш? *Г, К*.

тын- III пірнати, занурюватися, тонути *О, Б, У, СЛ*.

тынбуйух глибоке місце на річці, яма, вир *О*; *пор. тумбуйух, тунбуйух*.

тындыр- заспокоювати, вгамовувати, відстоювати, гасити, глушити *СБ, О, Г, К*.

тындыр- занурювати, топити *О*.

тындырт- заспокоювати *О, Б*.

тындырт- змушувати занурювати, топити *К*.

тындых димохід (у межах хати) *О*.

тындыхлы з димоходом *О*.

тынкы-тынкы *насл. постукування СЛ*; **сенин айахларын бузлаған** — **тынкы-тынкы хахайсы** ноги в тебе померзли — постукуєш *СЛ*.

тынла- слухати, слухатися, прислухатися, підслуховувати *СБ*.

тынламах слухання, слухняність *СБ*.

тынлан- бути слухняним, слухатися *СБ*.

тынмаз өлү мрець без ознак життя *Г, СЛ, К*.

тынч спокійний, тихий, спокійно, тихо, задуха, задушливий *СБ, П, Б, К, СК*; **тынч** ава тиха погода *Б*; **ач хурсах** — **тынч йүрек** шлунок голодний, але спокійно на серці *СБЧ*; **тынч бол-ол-** заспокоюватися, стихати *О / К, СК*.

тынч- стихати, припинити, зачaitися, відстоюватися, очищатися *СМ*.

тынчдыр- відстоювати *О*.

тынчлан- стихати, заспокоюватися *О, К*; **жель тынчланый** вітер стихає *К*.

тынчландыр- заспокоювати, вгамовувати *О*.

тынчландырт- *спон. О*.

тынчлат- заспокоювати, вгамовувати *О*.

тынчлаш- відпочивати, заспокоюватися, вгамовуватися *О*.

тынчлаштыр- *спон. О*.

тынчлых тиша, спокій, мир *О, К*.

тынчых спокійний, тихий, без вітру, задушливий, тихо, задушливо *НБЕ, О, Б, Г, К*; **тынчых** ава тиха, безвітряна, задушлива погода *К*; **тынчых** эт протухле м'ясо *К*.

тынчых- задихатися *О, БТ, К*; **ет тынчыхкан** м'ясо протухло *К*.

тынчыхлы задушливий *О, К*.

тынчыхлых затишшя, задуха *О, К*.

тыныш- заспокоювати, вгамовувати, давати змогу відпочивати *О*.

тыных спокійний, тихий, тиша, тьмяний, приглушений, блідий, неяскравий *ВН, СБ, Г, СГ*; **плесо СЛ**; **тыных** ава тиха погода *К*; **чешмелер алтын тыных** джерело — золоте плесо *Г*; **су/сув** ахар **тыных-тыных** вода тече тихо, плавно *К/Б*; **тыных** түс тьмяний колір *К*; **тыных** йешиль тьмяно-зелений *К*; **тыных** йарых бліде світло *К*.

тыныш пауза, відпочинок, тиша, спокійний *О*.

тыныш- заспокоюватися, вгамовуватися, влягатися, стихати *О*.

тынышлан- стихати *О*.

тынышландыр- заспокоювати, утшати *О*.

тынышлых тиша, спокій *О*.

тынышсыз неспокійний, стурбований *О*.

тынышсызлан- турбуватися, хвилюватися, тривожитися, непокоїтися *О*.
 тынышсызландыр- непокоїти, бентежити *О*.
 тынышсызлых неспокій, тривога, тривожність *О*.
 тыныштыр- дати змогу заспокоїтися, вгамуватися *О*.
 тыңла- слухати, прислухатися *СБ*.
 тып-тып стук-стук *ВН*.
 тыпырда- дріботати, безшумно ступати *О*.
 тыпырдав тихий тупіт *О*.
 тыпырдат- *спон. О*.
 тыпырдаш- топтатися, тупцювати *О*.
 тыпырды шурхіт, легкий стук тихих кроків *О*.
 тыр вигук для зупиняння коней трр *НМ, Г*.
 -тыр зв'язка *теп. часу ств. мод. є*; *пор. -дир, -дур, -дўр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тўр*.
 тыраш *див. тышар*.
 тыраш эт- голотися *СЛ*.
 тырла тирло, літній загін для худоби *О*.
 тырма заправка для юшки, супу — м'ясо, риба, вироби з тіста *ВН*; *пор. трыма*.
 тырмала- дряпати, шкребти нігтями, дерти кігтями, видряпуватися *О, БТ, К*.
 тырмалан- дряпатися, бути подряпанним *О, К*.
 тырмалат- *спон. О, К*.
 тырмалаттыр- *спон. О, К*.
 тырмалаш- дряпати одне одного; видряпуватися *СБ, О, К*.
 тырмалаштыр- *спон. О, К*.
 тырмасыз без заправки *ВН*.
 тырмаш- чіплятися, видряпуватися, вилазити нагору *НМ, К*; төбед'е т'егсе, тырмашыр як лізе нагору, то чіпляється пазурами, видряпується *НМ*; тырмашып мин- видряпуватися наго-

ру *К*; сачаан йағасындан тырмашып туттум я вчепився за край стріхи, даху *К*.
 тырмаштыр- *спон. О, К*.
 тырна- дряпати, шкребти, гребти, скородити, боронувати; тырнап жый- згрібати *К*.
 тырнавуч граблі.
 тырнавучла- гребти граблями *Б*.
 тырнат- *спон. О, К*.
 тырнатыр- *спон. О, К*.
 тырнах (тырнағы, тырнаы) ніготь, кіготь, пазур; тырнағын/ тырнаан майасы піднігтя *К, СГ*; тырнах хозлай на нігті з'явилася біла цятка *СБ*; тырнаым сўрўнўп урулған я зашпортався і збив собі ніготь *Г*; тырнахларым да ашалды (я так старався, що) аж нігті постиралися *НБЄ*; *пор. дырнах*.
 тырнахла- дряпати нігтями, кігтями, пазурами *НМ, О, К*.
 тырнахлаттыр- *спон. О, К*.
 тырнахлаш- дряпатися *О, К*.
 тырнахлы з великими нігтями, кігтями *О, К*.
 тырначых нігтик *Б*.
 тырнаш- видряпуватися *СМ*.
 тырпылда- борсатися, тіпатися, сіпатися в конвульсіях *О*.
 тырпылдат- *спон. О*.
 тырпылдаштыр- *спон. О*.
 тыр-пыр як-небудь, так-сяк *О*.
 тырс трісь *О*.
 тырт запальний, дратівливий *СБЧ*; серйозний, поважний, розсудливий *НБЄ*.
 тыртыр гусінь, гусениця *Г-СГ*; *пор. туртур, тыртырна*.
 Тыртых *прізьв*.
 тыртырна гусінь, гусениця *Б*; *пор. туртур, тыртыр*.
 тыр-шып-тыр *насл. шурхоту СЛ*; тыр-шып-тыр фирғон т'елир фургон їде, шурхочучи *СЛ*.
 тырыш-/туруш- старатися, намагатися, докладати зусиль, на-

пружуватися, силкуватися *О*, *К* / *НБС*.
тырыштыр- спон. *О*, *К*.
тых- (тыхай, тхай *К*; тыгай *ВН*) затикати, запихати, напихати, задраювати *ВН*, *СБ*, *О*, *К*; тхам затикаю *Б*; пор. дыг-, дых-, тха-, тый-, тэй-.
тыхал- бути заткнутим, запхнутим *О*.
тыхалы заткнутий, задраєний, забитий *О*.
тыхан- затикатися, забиватися, замикатися *О*, *Г*; **тыханды** замкнулося, заткнулося *Г*.
тыханч стлумлення, тлум *О*.
тыханых заткнутий, задраєний, забитий, зашпакльований, законопачений *О*.
тыхат- затикати *О*.
тыхаттыр- спон. *О*.
тыхач чіп, корок, затичка *О*; пор. тхавуч.
тыхачла- затикати, закорковувати *О*.
тыхачлы заткнутий, закоркований *О*.
тыхыл- затикатися, втикатися, влазити, пролазити *О*, *У*, *К*; пор. тхыл-.
тыхылт- спон. *О*, *К*.
тыхылыш- вміщуватися, втручатися, влазити *О*.
тыхын- перекусити, нашвидкоруч поїсти *О*.
тыхыш- затикатися, запихатися, здійснювати статевий акт *О*, *К*.
тыхыштыр- схилати до сексу, здійснювати статевий акт — про чоловіка *О*, *К*.
тыхыштыртыр- спон. *О*, *К*.
тыхыштырыл- здійснювати статевий акт — про жінку *О*, *К*.
тыхышылых тлум, стлумлення *О*.
тыхышых набитий битком *О*; яка здійснила статевий акт *К*.
тыш I зовні *О*; **тыш** йағы зовнішній бік *О*; **тыштан** іззовні *О*.

тыш II *дит.* сеча *О*; **тыш** эт-пісьти *О*.
тышар зовні [*Г*, *К*]; **тырашдан** (=тышардан) дыбалар кийер иди зверху він одягав дорогі тканини [*К*]; **тышардан** билерсиниз ви знаєте поверхово [*Г*].
тышла- накинуги зверху *Б*, *У*; влаштуватися з навітрянного боку *О*; **тонма чекмен тышладым** поверх кожуха я надів плаща *Б*.
тышлан- накриватися, надіватися зверху *О*.
тышлат- спон. *О*.
тышлаттыр- спон. *О*.
тышлы I надмірний, надміру (солоний, виряджений тощо) *СБ*.
тышлы II тихий *О*.
тышсыз без тиші *О*.
тэ I 1. *частка* також, теж, же, і; тосун — бу, буға чыхай, эбет, сүтү эбет тэ болмай бичок — це, звичайно, бик, молока в нього, напевно ж, не буває *СМ*; наз этээк тэ, сағ халаах? як же нам зробити, щоб лишитися живими? *Г*; дөрд бала, үч тэ хысхайахлы отүриймиз живемо ми, четверо дітей і двоє жінок *ВН*. 2. *частка* навіть; халдым мен чыхары бир бала билен, йүрдүм, өкмек тэ стэдим халхтан лишилася я на вулиці з дитиною, ходила, навіть хліба просила у людей *ВН*; өкмек тэ йох йоллух, бир ший дэ навіть хліба на дорогу немає, нічогосінько *ВН*; олүп тэ хутулмам навіть померши, не врятуюся *Б*; азжых эт тэ гүзель эт роби навіть мало, але роби добре *Г*. 3. *частка* зовсім, чисто, геть, дочиста; мен бир ший дэ аңламайым да, эпс тэ харышылды я нічого зовсім не розумію, усе дочиста переплуталося *ВН*; ич тэ бильмей эбет він, звичайно, зовсім

нічого не знає *Г*. 4. ритмічна частка, може вставлятися в середину слова; салдат оғлум йе-лий, дэп тэ, сойум-сопум бахтылар мої всі родичі дивилися, як іде мій син-солдат [*СБ*]; сағ олайды ғарип тэ анем якби була жива моя бідна матір [*Б*]. 5. прот. спол. енкл. а, але, та, ж; йа сен йибермес тэ а ти ж не пустиш *ВН*; о даан тэк хашыный, ғарип тэ түшүнүй, шо оңа бережек бир ший бир ший він іще тільки чухається, а бідняк думає, що той йому щось дасть *П*; башым бек авруй; тэ мен бир шийчик этамадым голова в мене дуже болить; але я нічого не могла зробити *Б*. 6. ед. спол. енкл. і, та; бар су т'енарна, өзен т'енарна, немет тэ... көзет тэ, анда т'имсе т'елип йүрмей ми піди на берег річки і тее-то... і подивися, чи ніхто там не ходить *СБ*; дэгишилир эдик тэ чабар эдик бир бири артна мінялися й бігали один за одним *СБ*; йаремдэн айрылғаным үч ай, үч тэ күн олду уже три місяці й три дні, як я розлучився зі своєю коханою *СЛ*. 7. едн. спол. і; шлемез т'ерек тэ асрамаға, шоп бизем олғай мүдэм дэ треба працювати й придбавати, щоб у нас було завжди *Б*; сора сүзийлер, тэ хойайляр чапчаклара потім проціджують і розливають у діжки *СЛ*. тэ *П* вигук примирення *СЛ*; тэ! — дэди дэрменжи.— не оса, осун, меэм хысметим ех!— каже мельник.— що буде, те буде, це моя доля *СЛ*. тэ... тэ ед.-розд. спол. енкл. і... і; шапкалар да тигер эдлер, халпах та, бөрк тэ, холчах та вони шили й капелюхи, і шапки, і рукавиці *ВН*; т'еселер, ашатыр

эдик тэ, ичирир эдик тэ, оздурур эдик тэ якшо прийдуть, то ми й годували, і поїли, і проводжали *Б*.

тэбабе, тэбаби підвладний, підлеглий, підданий, придворний [*Г*]; падышах тэбабелери царедворці [*Г*]; о саатта йенди тэбабиси илен йерин түбүне түштү тіеі ж миті разом з усіма своїми приборниками полетів він під землю [*Г*].

тэбдиль 1. зміна [*Г*]; тэптиль (=тэбдиль) ол-мінатися, перетворюватися, обертатися на що [*Г*]; тэптиль (=тэбдиль) эт-/эйле-мінати [*Г*]. 2. інкогніто, таємно [*М*]; бени тэбдиль йолламыш иди ки, дағларын ичиндэ татар аскери вар мы, бак, дийў він послав мене інкогніто роздививтисся, чи є в горах татарські війська [*М*].

тэбдир- спон. *О*; див. тэп-

тэбер парне слово до абер звістка *Г*; не абер, не тэбер ні слуху, ні духу *Г*; див. абер.

тэбер- штовхати, стусати, відштовхувати, відкидати, перекидати, звалювати, скидати, посувати, відсувати, зсувати *ВН*, *СБ*, *П*, *СМ*, *Б*, *У*, *Г*; пор. твер-, тійер-, тівер-

тэбериль- бути штовхнутим, перекинутим тощо *О*.

тэбериш штовханина, колотнеча, ворушіння *О*.

тэбериш- штовхатися, стусатися тощо *О*.

тэберли здібний *СМ*.

тэберт- спон. *О*.

тэберттир- спон. *О*.

тэбиль- бути хвицанутим *О*; див. тэп-

тэбин- хвицатися *О*.

тэбиш- хвицати одне одного *О*.

тэбиштир- спон. *О*.

тэбиштирт- спон. *О*.

тэбре- хитати, колисати *О*.
 тэбрев колиханья, колисання *О*.
 тэбрель- бути хитаним, колисаним *О*.
 тэбрен- колихатися, колисатися *О*; *пор.* тэпрен-.
 тэбрет- колихати, колисати, ворущити *НМ, О*; *пор.* тэпрет-.
 тэбреттир- *спон.* *О*.
 тэбреш- *сп.-вз.* *О*.
 тэбрештир- *спон.* *О*.
 тэбтир- *спон.* *О*.
 тэбтирт- *спон.* *О*.
 тэвтиш пошук, розшук, обшук [*К*]; тэвтиш эт-розшукувати [*К*]; *пор.* тэфтиш.
 тэвшиль- бути зібраним [*М*].
 тэвшир- збирати [*М*].
 тэг- лити [*П*]; сув тэгий та сибирдим я полила водою й підмела [*П*]; *пор.* тők- I.
 тэгиз рівний *СМ*; *див.* тэм-тэгиз, тэп-тэгиз.
 тэгизле- рівняти, вирівнювати *О*.
 тэгизлен- рівнятися, вирівнюватися *О*.
 тэгизлет- рівняти *О*.
 тэгизлеттир- *спон.* *О*.
 тэгизлик рівне місце, рівнина *О*.
 тэгирман млин *О*; *пор.* дэгирман, дэрмен, тийермен, тэйирмен, тэрмен, *див.* жельтэгирман, сув-тэгирман.
 тэгирманжи млинар, мельник *О*.
 тэгирманжилик млинарство *О*.
 тэдарик готування [*Г*]; тэдарик хорумана намкөр олмазых не будемо невдячними за твоє повсякчасне заступництво [*Г*].
 тэд'ев *див.* т'ед'ев.
 тэд'ерле- прострочувати *СГС*; мен энди кőkледим, тэк халды тэд'ерлемез маршынанан я вже наживила, тепер лишилося прострочити машинкою *СГС*; *пор.* тэкерлен-, тэт'ерлен-.
 тэд'из рівний *ВН, Г, К*; тэд'из йер рівне місце, рівна місцевість *К*;

тэд'из-тэд'из обалар похилі пагорби *ВН*; тэд'из тэри рівна, гладенька шкіра *К*.
 тэд'изле- рівняти *К*.
 тэд'излет- змусити рівняти *К*.
 тэд'излеттир- *спон.* *К*.
 тэд'излик рівнина *К*.
 тэд'изсиз нерівний *Г*.
 тэд'ин скромний, стриманий *СМ, Б, Г*.
 тэд'инни стриманий, совісливий *СМ*.
 тэд'инсиз непорядний *СМ*; тэд'инсиз халх непорядні люди *СМ*.
 тэз швидкий, спритний, гарякуватий, запальний, швидко, незабаром; тэз ол-поспішати *У*; тэз осун нехай поспішить *Б*; тэз олан швидкий хлопець *Б*; тэз унутус швидко забуваєш *СБ*; тэздэн незабаром *У*.
 тэзбихле- шанувати [*Г*]; сенин хекметлерини тэзбихлериз ми шануємо твої чудеса [*Г*]; *пор.* тэспихат.
 тэзд'а ковадло *НМ*; *пор.* тээйа.
 тэзе I 1. тітка, вуйна, сестра матері або свекрухи *СМ, Г, СЛ, СГ*; тэзе — тэзек парчасы тітка по матері — шматок кізяку *СГ*; 2. пані *Г*; Зейнеп тэзе пані Зейнеп *СМ*.
 тэзе II свіжий *СБ*; тэзе май свіже вершкове масло *СБ*; тэзе сув свіжа вода *СБ*; *пор.* тазе II, тазы II.
 тэзек кізяк; бизим вахтымызга жьйар эдик тэзек, йахар эдик у свій час ми збирали кізяки, палили *БТ*.
 тэзекле- обкладати кізяком *О, К*.
 тэзеклет- *спон.* *О, К*.
 тэзеклеттир- *спон.* *О, К*.
 тэзеклик штабель, стос, кладка кізяку *О, К*.
 тэзжа *О, БТ, К*, тэзже *Б, [Г], СЛ, К* швиденько, швидше, доволі швидко; *пор.* тээйе.

тэ́йа верстат (ткацький) *СБ, Г, СЛ, К*; ковадло *НБЕ, НМ*; *пор.* тэ́зд'а.

тэ́йе швиденько *[Г]*; *пор.* тэ́зже.

тэ́эле-І прискорювати, змушувати поспішати *О, К*; тэ́злед'ен поспішний *О*.

тэ́эле-ІІ повчати, наставляти *СБФ*.

тэ́злен- поспішати *О*.

тэ́злет- змушувати поспішати, прискорювати *О*.

тэ́злетгир- *спон. О*.

тэ́злетгирт- *спон. О*.

тэ́злеш- поспішати разом *О*.

тэ́злі швидкий, поспішний *О*.

тэ́злик швидкість, поспішність, спритність *О*.

тэ́зме-тэ́з якнайшвидше *СЛ*.

тэ́й- перегачувати *П*; *пор.* дыґ-, дыґ-, тха-, тый-, тых-.

тэ́йирмен млин *СБ*; тэ́йирмен тарт- молоти на млині *СБ*; *пор.* дэґирмен, дэрмен, тийермен, тэґирмен, тэрмен.

тэ́к І тільки, лише, тільки-но, як тільки, однак; тэ́к бир хамчиси бар у нього є тільки батіг *СБ*; ахыл т'єлий, тэ́к т'єч т'єлий розум приходить, тільки приходять пізно *П*; тэ́к абу хартлар тільки ці старі *У*; биз тэ́к халаҗамыз Иван Мироновичле этимиз залишимося тільки ми з Иваном Мироновичем *У*; тэ́к башын салла тільки кивай головою *Г*; буну көзетий тэ́к тільки на нього й дивиться *Г*; тэ́к үч йеми халды тільки три кораблі лишилося *[Г]*; хары хожанын халвасы төшеге т'иринҗедир тэ́к жінка є халвою для чоловіка тільки поки в ліжку *СЛ*; тэ́ка тільки-но *ВН, Б, У*; тэ́ка-т'єйип ашамасын чырчыналар тузну тільки б коники не налетіли й не поїли сіль *Б*; тэ́ка-чыхарыс тільки виводь *У*; о узах

тэ́ка-йахшы хонушундан тільки ж він далі, ніж хороший сусіда *У*; тэ́к о алды атларыны це тільки він узьяв їхніх коней *П*; тэ́к узаный алмаҗа тільки простягне руку *СМ*; тэ́к айтты — онда булунду тільки сказав — зразу опинився в тому місці *Г*. тэ́к ІІ дзьоб *СБ*; *пор.* таки, тат'и, тэки.

тэ́кайут передання *[Г]*; султан Панайанын ириҗасына тэ́кайут эт- передавати в заступництво цариці Богородиці *[Г]*.

тэ́каран дещица, трохи, трішки, ледь-ледь; мен саа тэ́каранны сөледим, штэ от, я тобі розновів тільки дещицю з того *СК*; тэ́каран авлаха далекувата *СЛ*; тэ́каран даа т'єрек сачмаа треба посіяти ще трохи *Б*; тэ́каран йер незначна відстань *СМ*.

тэ́каранҗых *К*, тэ́каранчых *НБЕ, СМ* трішки; тэ́каранчых йарых көрүнүй трішечки видніється світло *У*.

тэ́кенекли здібний *У*.

тэ́керлен- перекидатися, перевертатися, бути збитим, зваленим з ніг *СК*; атым тэ́керленди мій кінь перекинувся *СК*; *пор.* тэд'ерле-, тэт'ерлен-.

тэ́ки дзьоб *СБ*; *пор.* тат'и, тэ́к, тэ́к ІІ.

тэ́киле- дзьобати, клювати *СБ*.

тэ́ким увесь, усі, цілий, цілком, повістю, абсолютно, точно *СБ, БТ, У, СЛ, СГ, СК*; тільки *У, М*; тэ́ким дэ харт олду, болмай отурмаҗа да як став він зовсім старим, то не може й посидіти *БТ*; тэ́ким хара чинҗене зовсім як чорний циган *У*; бу чөллер тэ́ким бош ці степи зовсім порожні *СБ*; тэ́ким дэ аҗам точно мій брат *СК*; сатты бу хойун тэ́киминен він продав овець оптом *СЛ*; көзлери тэ́ким аят

пенжере у нього очі — точнісінько, як сінешні вікна *У*; ону тэкиминен ййрлады він співав те все повністю *СЛ*.

тэкимчик увесь повністю *У*.

тэкле- кльовати, дзьобати *СБ*; тэ-
леп *йе-* скльовувати, видзьобу-
вати *СБФ*; *пор.* тэкиле-.

тэклиф запрошення [*Г, СЛ*]; тэ-
клиф *эт-* запрошувати [*Кб.*].

тэкме поштовх, стусан, удар *К, СГ, СК*; бир тэкме урай кётүн-
дэн як стукне її по задниці *СГ*;
тэкме хах-пришпорювати *СГ*;
йуваш атын тэкмеси хаты олуй
тихий кінь хвищається боляче
СГ, пор. *йэб-, тэп-*.

тэкмил повністю *ВН*; *див.* тэ-
мил.

тэкмил повний, цілий, доскона-
лий, зовсім, цілком, повністю,
точно так само *ВН, СМ, У, [Г]*;
тэкмил дэ бишийи йохтур зо-
всім нічого немає *СМ*; тэкмил
т'ест'елед'ен порізав повністю
СМ; эпси заре энди дэ тэкмил
йулхуп алыйлар усю дочиста
пшению повиривали *СМ*; тэ-
мил дэ бахша зовсім інакший
У; йарын чалган тэкмил тап-
тайлра зовсім витоптали те, що
завтра треба було косити *У*; сен
ки... жўмне неселери тэкмил
етижисин ти, що робиш усе до-
сконалим [*Г*]; тэкмил *эйле-* ви-
конувати, завершувати [*Г*].

тэкмилчик повністю *ВН*.

тэкне корито для води, діжа для
тіста, чан, дерев'яне корито для
тіста *ВН, СМ, Б, Г, К*.

тэкрар вдруге, повторно, ще раз,
знову, вдруге [*Г, М*].

тэлам: шу харшы дуран тэламар
ці.?, що стоять навпроти *СК*.

тэлаф *див.* тэллаф.

тэлбаву *У*, тэлбов *СЛ, СК* віжка,
віжки; *пор.* тильбов, тэльбав,
тэльбов.

тэли велетень, кремезна, повна
людина *О*.

тэллалет проповідник, проповіду-
вач, провісник [*Г*].

тэлла(л)лых *эт-* проповідувати,
провіщати [*Г*]; *пор.* дэллал.

тэллаф ол- гинути *СГ*; чиркинне-
рин хойнуна жан тэл(л)аф олу
на грудях у негарної душа ги-
не *СГ*.

тэлли *див.* тэьли.

тэь (тэли) волосина, волосин-
ка, волокно, дріт, дротина, стру-
на; сач тэли волосина *Б, Г*; ха-
нетиндэн тэь тўштў із його
крила випало перо [*Г*]; башым-
да сачымын тэли биле йоқтур
бу кадар у мене на голові немає
стільки волосся (скільки лиха
мені довелося зазнати) [*М*]; тэь
йыбрышым шовкова нитка [*Г*];
йыбрышымдан тэьлери волок-
на його з шовку [*СК*]; тэь-тэь
ол- розсипатися волоссю *У*;
тэь-тэь *өр-* заплітати рівнень-
ко, волосинка до волосинки
[*СК*]; зилифлерин тэь-тэь
етип асмышсын ти розпустила
й розчесала свої локони [*СК*].

тэьалва солодощі в вигляді лок-
шини із борошна, смаженого з
медом *СГС*; *пор.* тэьхалва.

тэьбав віжки *СБ, СМ, Б*; тэь-
бав чатал, тэьбавын чаталла-
ры роздвоєні віжки (для пари
коней) *СМ, Б*; *пор.* тильбов, тэ-
лбаву, тэлбов, тэльбов.

тэьбери чаплія *НКД*.

Тэьбизов *прізви.*

тэьбов віжки *ВН, НБЄ, Г, К, СГС*;
тэьбов чаталлары розга-
луження віжок *Г*; *пор.* тиль-
бов, тэлбаву, тэлбов, тэльбав.

тэькет- (<тэрк *эт-*) покидати *Г, СЛ*;
тэькеттим (<тэрк *эттим*)
я покинув *СЛ*; *пор.* тэрд'ет-,
тэрк *эйле-*, т'ельт-.

тэьле- переплітати дротом *О*.

тэлли з гарним волоссям, пір'ям; з дротом, дротяний *ВН, О, У, К*; сачы тэлли волосся в нього гладеньке, волосинка до волосинки *ВН, Б*; тэлли д'елин / тэлли т'елин наречена з (пофарбованим хною й розпущеним) волоссям [*У*] / *СЛ*; хорозчуғун бойну (башы *Г, СК, гоксү* [*М*]) тэлли у півника голова/груди з гарним пір'ям *У*.

Тэлли *прізв.*

тэльмер- *СМ*; *див. тэльмир*.

тэлье-тэшик увесь у дірках *О*.

тэльмир- пристрасно хотіти, дивитися з надією, благанням, потягом, прагнути, жадати, відчувати потяг, хіть *СБ, СМ, К*; мен тэльмирим бизимча лафетмед'е мені дуже хочеться розмовляти по-нашому *СМ*.

тэльмирт- викликати пристрасть, потяг, бажання, жадання, хіть *СБ, О, К*.

тэльхалва солодоші в вигляді локшини із борошна, смаженої з медом *Г*; *пор. тэьалва*.

тэм увесь, цілком, зовсім *Г*; о шарап та тэм аххан пөрүпчез і все те вино вилилося в погріб *Г*; тэм хазах олған він зовсім поросійщився *Г*.

тэмалла эт- коритися [*Г*].

тэмам увесь, усі [*Г*]; тэмам эт-закінчувати [*Г*].

тэмбе розкаяння, зарок *Б*; саңа тэмбе бирин вар хтось тебе перестеріг *Б*; *пор. төбе II, төвбе, тэмбех, тэмбех, тэнбех*.

тэмбеле- повчати *Зп*.

тэмбель ледар [*Г*], *М, СК*; *пор. дэмбель, дэнбель*.

тэмбех (-ғи) [*Г, К*], тэмбех [*М*] розкаяння, покаяння, зарок; тэмбех тут- дотримуватися за року [*Г*]; тэмбех эйле- змусити заріктися [*Г*]; *пор. төбе II, төвбе, тэмбе, тэнбех*.

тэмель підвалини, фундамент, за-сади, основи *СБ, Б, Г-СК*; мен тэмелим брахмам, меэм эвим я не покину своєї хати, своєї домівки *СГ*; хул олайым тэмелине-йурдуна я ладен бути рабом на твоєму подвір'ї [*СК*]; тэмель йых- зруйнувати підвалини, покинути насиджене місце *СЛ*; тэмель ко- закладати підвалини [*М*]; тэмель сөк- знищувати підвалини *Г*; тэмель таш камінь для підвалин, фундамент *О*; мен сенин уйүн тэмельне хайыш йүрүтүйим я підірву ремнем підвалини твоєї хати *Б*; тэмельдэн йен- остаточно перемогти [*Г*]; эмельдэн (=тэмельдэн) йыхты буну він зруйнував її до шенту [*Г*].

тэмельле- закладати підвалини *О, К*.

тэмельлет- *спон. О, К*.

тэмельлеш- укорінятися, обживатися *К*.

тэмельли з підвалинами, фундаментом, основами, стійкий, стабільний *О, К*.

тэмельсиз без опори *О, К*; дўنيا тэмельсиз олдуғу відсутність опори у всесвіту [*Г*].

тэмельтин насправді *НКД*.

тэмен: тэмен йине товста, "циганська" голка — для мішковини, парусини тощо *О, У, Г, К, СГ*.

тэмжет ранкова молитва [*СК*]; охур, йазар, тэмжет верир ожалер ходжі читатимуть, писатимуть, відправлятимуть ранкому службу [*СК*].

тэмиз чистий, охайний, чепурний, чисто, зовсім, точно; тэмиз ава чисте небо *СМ*; тэмиз эвельчасна чисто так, як і раніше *СМ*; тэмиз Ашых Ғарип аґама (акама) беңзий він достоту подібний на мого брата Ашиха Ғаріба *Б*; тэмиз тэнсиз чисто,

абсолютно безтілесний [Г]; йүрегі майче халған тэмиз дэ серце в нього повністю запливило жиром У; тэмиз дэ хахтлар усе чисто повибивало У; йағмур тэмиз дэ басхан йуртумузу дощ начисто вибив наш город Г; тэмиз дэ парланды зовсім порвався СГ; чибин тэмиз дэ толған мух повно скрізь СГ; ◇ тэмиз сувар-освячувати, очищати святою водою Г; див. тэр-тэмиз. тэмизжа О, тэмизже К доволі чистий, чистенько. тэмизле-чистити, очищати, мити, вимивати, патрати, каструвати; балых тэмизле-чистити рибу Б; тавух тэмизле-патрати курку Б; тавуун ичин тэмизле-потрошити курку Г, К. тэмизлен-очищатися, чиститися, прочистити горло, патратися, бути кастрованим. тэмизлендир-спон. О, К. тэмизлет-чистити, прибирати тощо О, К. тэмизли чистий БТ. тэмизлик (-ги) чистота, охайність; непорочність О, К; пак тэмизлик щира чистота [Г]. тэмиз-пак охайний, чепурун, чепуруха СБ, Г; див. пак. тэмизчик чистенько ВН. тэмиз залізо, залізний ВН, СБ; тэмиз тохмах молот СБА; пор. тэмиз. Тэмиз *прізв.* Тэмизбек *прізв.* тэмизрев лишай О; пор. тэмрев, тэмрек. тэмизревли уражений лишаям О. тэмизрийол залізниця ВН, СБ. Тэмизка *прізв.* Тэмизчи / Дэмизжи село Костянтинополь К. тэмизчили мешканець Костянтинополя К. тэмизлота іконостас [Г].

тэмизло іконостас [Г]. тэмизрев лишай НБЕ, Б, Г; пор. тэмизрев, тэмрек. тэмизрек лишай К; пор. тэмизрев, тэмрев. тэмизиль уявлення, показ [Г]; ставроз дүнйанын төрт етрафына тэмизильдир хрест дае уявлення про чотири сторони світу [Г]. тэм-тэгиз зовсім рівний, гладенький О; див. тэгиз. тэм-тэмиз зовсім чистий Г; див. тэмиз. тэн тіло; пор. дэн. тэназул айле-зволюти, зволити, призволюти [Г]. тэнбех (-ғи) розкаяння, покаяння, зарок, заборона, пересторога [Г]; аллағын тэнбеғиндэн чых-порушувати божі зарокі, заборони [Г]; пор. төбе II, төвбе, тэмбе, тэмбех, тэмбех. тэндириз О, тэндриз К здоровий, міцний, дебелый. тэне нумератив штука, душа, голова, раз; хырх тэне йымырта сорок штук яєць; хырх тэне бала сорок душ дітей СГ; беш тэне өстүк ми виросли уп'ятьох, нас виросло п'ять душ ВН; бидаа үч тэнэ хапу незабаром (хтос постукав) тричі у двері Г; бир хач тэне барыш тэрмен ачып тутул(ду)лар декілька разів вони ходили й відкривали млина У; дөрт тэне, дөрдүмүз да йырлаймыз нас четверо, і всі четверо співаємо У; үч тэне гөгержин трое голубів Г; үч тэне неси трое з них СЛ; үч тэне хызым вар у мене трое дочок М; үч тэнейди їх було трое СГ, СК; хач тэне скільки; хач тэне хатын скільки жінок У; хырх тэне айдамах сорок розбійників СЛ; эт'и тэне сач три волосини Б; пор. дане, дэне. тэне- (тэний, тэней) стежити СМ.

тэнет'е бляха, залізо на дах; тэнет'е йап- крити бляхою *НББ*; тэнет'е ожах бляшана плита, буржуйка *ВН*.

тэнет'ежи бляхар, жерстянщик, покрівельник *О, К*.

тэнтэк (-ги) дурень, нетяма, пришелепок, ідіот, недбайло *СБ, СМ, Б, К, СК*; айляный-салланный тэнтэк тавух т'ибик крути-ться, хилитається, як пришелепковата курка *СБЧ*; шу хызларын тэнтэги найдурніша серед дівчат *СК*.

тэнтэклэн- дурнішати, дуріти, робити дурниці *О, К*.

тэнтэклик дурість, нетямство, недбалство, ідіотство *О, К*.

тэнха відлюдний, усамітнений, потаємний *[М]*; Ироди тэнха йердэ чыгырды ол мўнежим хызылбаш падышахлары Ирод покликав тайкома тих перських царів-зіркопоклонників *[М]*; *пор. тэнха*.

тэң однаковий, рівний *У*.

тэң- випробувати, перевіряти *У*. тэңиз море *СБФ*; *пор. дэниз, дэңиз*.

тэңле- порівнювати, зіставляти *О*. тэңлен- *пас. О*.

тэңлет- *спон. О*.

тэңлеш- *сп. О*.

тэңлештир- *спон. О*.

тэңлештириль- *пас. О*.

тэңлештирт- *спон. О*.

тэнха тихий, затишний, ізольований, окремих, тиша, затишок *О*; *пор. тэнха*.

тэнхалых тиша, затишок *О*.

тэп- (тэпий; тэпей *СМ, Б*) хвицати, брикати, буцати, стусати, вибивати, гребти, місити ногами *ВН, СМ, СЛ-СГ*; тобан тэп-розгрібати солому *СМ, Г*; тавух тэпий курка гребеться *К*; ший тэпмее вибивати (прати) білизу *К*; *пор. тэб-, тэкме*.

тэпе 1. гора, пагорб, курган, узвишша, вершина, верхівка, вершечок *СБ, Б, Г-СК*; хапумузун өгү дэ оба да тэпе простір у нас перед хатою — гори та пагорби *СК*; дағын тэпеси *[Г]*, жап тэпеси *СЛ* вершина гори. 2. верх; верхній, угорі *СБ, Б, Г-СК*; үч хат тэпе сне угорі на третьому поверсі *СГ*; тэпедэ угорі *СК*; тэпедэн зверху *СГ*; тэпедэн учлетіти вгорі; турналар учту чыхты тэпе журавлі піднялися вгору й полетіли *Г*; тэпейе т'ит- здійматися вгору, рости *К*; чевирди тэпее көзлерини він задрал очі вгору *Г*; тэпее т'итий іде вгору *СГ*; исан тэпее дэ чыхай, ашаға да тўший людина й угору піднімається, й донизу опускається *СК*; тэпе тишим мої верхні зуби *Я*; бабам-ненем тэпе йолларға йўрмеген мої батьки не ходили шляхами для обраних — горніми шляхами *СБЧ*. 3. тім'я, маківка *СБ, Б, Г-СК*; баш тэпеси маківка *[Г]*; аллах (йашын, таныр) уражах тэпендэн щоб тебе бог (блискавка, бог) уразив у тім'я *СЛ, К*. 4. дах, покрівля *СБ, Б, Г-СК*; эв тэпесне отруйду бир хач тэне торғай на даху сиділо кілька горобців *СГС*; эвин тэпесиндэн ахай ым? чи з даху не тече? *М*; тэпеси т'ирамит дах у нього з черепиці *СЛ*. 5. *сл. ім.* верх *СБ, Б, Г-СК*; узаный дэвезэн тэпесиндэн тягнеться з верблюда *СГ*; атай миний бунун тэпесне, т'есий бунун башларын заскакуе на нього, відрубє йому голови *СГ*; *пор. төбе I, төпе*.

тэпедэт'и таван верхній поверх *СК*.

тэпеле- лущувати, бити *Г, СЛ*.

тэпелеш- битися між собою *Г, СЛ, К*; канжа-канжа хожа-хары

тэпелешийлер чоловік і жінка сваряться до ножів Г.
 тэпелешчи задирака К.
 тэпели з дахом К; эви дэ хамуш тэпели його хата під очеретяним дахом К.
 тэпиль- пас. К.
 тэпиш- сп.-вз. К.
 тэпиштир- спон. К.
 тэпиштирт- спон. К; атлары тэпиштиртме зроби так, щоб коні не хвицали один одного К.
 тэпме удар (ногою, копитом), стусан *ВН-Б, Г-К*; бир тэпме ашады він дістав стусана К; сычан тэпме савурур миша хвицається Г; тэпме ур- ударяти ногою *СЛ*; йуваш атныц тэпмеси хаты болий сумирный кінь хвицае жорстоко *СБА*.
 тэпмеле- хвицонути, брикнути, буцнути, стусанути О, К.
 тэпмелет- дати стусанути, хвицонути О, К.
 тэпмелеттир- О, К.
 тэпмелеш- хвицатися, брикатися, буцатися О.
 тэпмелештир- спон. О, К.
 тэпрен- ворущитися, колихатися, колисатися, ворухнутися, здригатися, рушати *СЛ-СГ*; тэпренийк йолумуза рушаймо в дорогу *СЛ*; пор. тэбрен-
 тэпрет- ворущити, примусити рухатися, колихати, колисати К, *СГ*; пор. тэбрет-
 тэпреттир- спон. К.
 тэптиль див. тэбдиль.
 тэптир- змусити буцати, дозволити хвицатися К.
 тэптирт- спон. К.
 тэп-тэгиз зовсім рівний, гладенький О; див. тэгиз.
 тэп-тэмизчик зовсім чистий У.
 тэр піт; жан тэри силе-силе витираючи піт на грудях *СГ*.
 тэрайымсыз безжалісний, неспівчутливий [Г].

тэраумсуз безжалісний [Г].
 тэрахум милість, ласка, жалість, співчуття [Г]; ирижаныз илен өкеми тэрахума тэптиль эттиниз своїм проханням ви змінили мій гнів на ласку [Г].
 тэрахумсуз безжалісний [Г].
 тэрбийа виховання, ввічливість, характер *СМ, Б, СГ*.
 тэрбийала- виховувати О.
 тэрбийалан- бути виховуваним, виховуватися О.
 тэрбийалат- дати виховувати О.
 тэрбийалаттыр- спон. О.
 тэрбийалы вихований, ввічливий О; о сойу тэрбийалы так вихований *СМ*.
 тэрбийасыз невихований, неввічливий *СМ, К*.
 тэрбийасызлых невихованість О.
 тэрбйа характер, виховання, ввічливість *НБЕ, БТ, К*; тэрбйа өгрет- привчати до порядку, виховувати *НБЕ*.
 тэрбийала- виховувати К.
 тэрбийалан- бути виховуваним К.
 тэрбийаландыр- спон. К.
 тэрбийаландырт- спон. К.
 тэрбийалат- спон. К.
 тэрбийалаттыр- спон. К.
 тэрбийалаш- сп.-вз. К.
 тэрбийалаштыр- спон. К.
 тэрбийалы вихований К.
 тэрбийалылых вихованість К.
 тэрбийасыз невихований К.
 тэрбийасызлых невихованість К.
 тэрбийасызлан- розбещуватися, не піддаватися вихованню К.
 тэрбийасызландыр- спон. К.
 тэрбийасызландырт- спон. К.
 тэрбийасызлых невихованість, безхарактерність К.
 тэрд'ет- покидати [*СК*]; тэрд'етип йурдуму көчүп г'итмишим я покинув мою батьківщину й поїхав геть [*СК*]; пор. тэлькет-, тэрк эйле-, т'ельт-

тэрези терези, ваги *СБ, НМ, Г, К, СГС*; тэрезинин арасы виімкі на коромислі терезів *Г*.

Тэрези *астр.* Терези *СБ*.

тэрезижи вагар *О, К*.

тэрэк дерево, стовбур, стовп *СБ-У*; эт'и гўль тэрэк чыхай сходять два пагони троянди *Б*; *пор.* дирек, дрек, дэрэк, тирек, трек. тэрекли з деревами *О*.

тэреклик гай, гайок, посадка *О*. тэрэн глибокий, глибоко *ВН-У*; тэрэн бой глибока річка *У*; тэрэн узлу потайний *БТ*; *пор.* дэрэн.

тэрэндир- поглиблювати *О*.

тэрэндирт- *спон.* *О*.

тэрэнле- поглиблювати *СБФ, О*. тэрэнлен- глибшати, поглиблюватися *СБФ, О*.

тэрэнлендир- *спон.* *О*.

тэрэнлендирт- *спон.* *О*.

тэрэнлет- *спон.* *О*.

тэрэнлеш- глибшати *О*.

тэрэнлештир- *спон.* *О*.

тэрэнлик глибина *СБФ, О*.

тэрэнник (-ги) глибина *СМ*; абу фадар тэрэнниги глибина в нього отака *СМ*.

тэречик деревце *СБ*.

тэржибелі [=тэжрибелі] досвідчений *[М]*.

тэржўме эт- перекладати *[М]*.

тэрзи кравець *О, М, СК*.

Тэрзи *прізви.* кравець *О*.

тэри 1. шкіра, шкура, шкіряний; тэри сепле- дубити шкіру *СМ, Г*; тэри тон кожух *О*; бузов тэри теляча шкура *У*; хой тэри овеча шкура *У*. 2. хутро *О, К*; тэри халпах хутряна шапка *СК*; *пор.* дэри.

тэрижи чинбар, продавець шкур, шкіри *О, К*.

тэрили шкіряний *О, К*.

тэриль- розтягатися *К*.

тэрис зворотний, навпаки, навиворіт, упертий, недолюдува-

тий, противний *СБ*; саташма аца — у бўгўн тэрис тон т'ийген не чіпляйся до нього — він сьогодні одяг кожуха навиворіт *СБЧ*; *пор.* тэрс.

тэрк эйле- покидати *[К; СК]*; тэрк /тарт эйледим ана-бажы я покинув своїх матір і сестру *[К/СК]*; *пор.* тэлыкет-, тэрд'ет-, т'ельт-.

тэрле- 1. пітніти; тэрлий пітніе *П*; тэрлеп чыхты він спітнів *О*; тэрлед'ен-пишт'ен він зовсім спітнів і запалився *БТ*. 2. быйхлары тэрлейип чыхмыш вуса в нього уже пробилися *СК*.

тэрлев потіння *О*.

тэрлен- пітніти, спітніти *П, О, К*. тэрлет- змусити пітніти *О, СЛ, К*. тэрлеттир- *спон.* *О, К*; бир-биримизи тэрлеттирдик ми змусили один одного попітніти *К*.

тэрлеш- *сп.-вз.* *О*.

тэрлештир- *спон.* *О*.

тэрлештирт- *спон.* *О*.

тэрлі пітний *СБ, О, БТ, К*.

тэрлик пітник *СБ, О*.

тэрмен млин *СБ, П, СМ, У*; тэрмен таш млинове жорно *СБ, О*; тэрмен ханаты крило вітряка *У*; *пор.* дэгірмен, дэрмен, тійермен, тэгірмен, тэйірмен, див. жельтэрмен, йельтэрмен.

тэрменжи млинар, мельник *СБ, СМ*.

тэрменжилик млинарство *О*.

тэрменчи мельник, млинар *СБ*. тэрс зворот, зворотний, протилежний, навпаки, навиворіт, супротивний, упертий, непривітний; тэрс адам непривітна, брутальна людина *БТ*; тэрс йан зворот, зворотний бік *СМ*; зворотний бік бабки — з ямкою *ВН* (*пор.* оң йан); тэрс йанна на зворотному боці *К*; тэрс йол зворотна дорога *СМ*; алды бир тэрс йолу він вирушив у зворот-

ну дорогу *СК*; тэрс т'ий- одягати навиворіт *П, Б*; тэрс тўрлў навпаки, зворотним чином *Г, К*; тэрс чевир- вивертати на зворотний бік *СЛ, К, СК*; тэрсне шамар ур- ударити навідліг тильним боком долоні *Г*; тэрс эт- робити навпаки, викручувати, виламувати *О, К*, завдавати болу, вередити, ятрити *О*; тэрсине навпаки *О*; тэрсне навпаки, навиворіт *К*.

тэрсей- бути упертим, опиратися, робити все навпаки, відвертатися, сердитися *СБ, О*.

тэрсейт- спон. *О*.

тэрсене пристань *[Г]*; монастирин сағ йанындан тэрсене ве схолио вар праворуч від монастиря є пристань і школа *[Г]*.

тэрсле- опиратися, чинити спротив, різко відповідати *О, К*.

тэрслен- опиратися, чинити опір, драгуватися, сперечатися, противитися, на все відповідати спротивом, бути в поганому настрої *О, К*.

тэрслик незлагідність, норовистість, свавільність, упертість, різкість, гоноровитість *О, К*.

Тэрстуйах *прізви*.

тэрт'ери навиворіт *Б*; тэрт'ери айляндырдым урбаханы я вивернув сорочку навиворіт *Б*.

тэр-тэд'из зовсім рівний, рівненький *К*; *див.* тэд'из.

тэр-тэмиз зовсім чистий, чистісінкий *СМ*; *див.* тэмиз.

тэр-тэмизчик зовсім чистий, чистісінкий *СМ*.

тэрт'ал призначення, покликання *[Г]*; олар (мелеклер) ишитмедэн аллагын ферманыны дуйарлар, ве даа эрт'еслинин тэрт'алы вардыр, ве халеме т'елирлер вони (ангели), не чуючи, сприймають накази бога, і в кожного з них є свое призна-

чення, і вони здатні приймати певні образи *[Г]*.

тэруни внутрішній *[Г]*.

Тэрфи ч.

тэсбиғат эт- славити, хвалити, молитися *[Г]*.

тэселах утіха *[Г]*.

тэселла порада, утіха *[Г]*; тэселла вер- утішати *[Г]*; тэселла верижі порадник, утішитель *[Г]*; тэселла сөз слово утіхи *[Г]*.

тэселлах утіха *[Г, К]*.

тэскере/тэскери [=тэзкере] запис *[Г/К]*; дүгүн тэскереси/тэскери шлюбний контракт *[Г/К]*.

тэслим відданий, доставлений, вручений, доручений *[Г, М]*; тэслим ол- бути відданим, доставленим, врученим *[М]*; тэслим эйле- вручати, доручати, направляти *[Г]*; тэслим эт- доручати *[Г]*.

тэспе чітки *СГ*.

тэспихат эт- поклонятися, молитися *[К]*; *пор.* тэсбихле-

тэт'е козел *О*.

тэт'есахал бот. зірочки жовті, цибулька гусяча, часник жовтий /бедринаць, дрібчасте зіллячко, козлики *СМ*.

тэт'ерлен- перекидатися; атым тэт'ерленди, хан арап, д'ендиме бу дўзен мій кінь перекинувся, хане арапе, для мене це каверза *[СК]*; *пор.* тэд'ерле-, тэкерлен-

тэфсир пояснення, тлумачення, виклад, коментар *[Г]*; Дамаскиностан тэфсир олузма пояснення від Дамаскина *[Г]*.

тэфтиш пошук, розшук, обшук *[Г]*; тэфтиш эт- шукати, розшукувати, розслідувати *[Г]*; *пор.* тэвтиш.

тэфтэр зошит, книга для записів, конторська книга *СМ, Б, СГ*; чуфут битленсе, ест'и тэфтэрлерни ахтарлай завошивівши, ев-

рей гортае старі зошити *СБЧ*, *СМ*; *пор.* дәфтәр.

тәфтәрдар канцлер *[Г]*.

тәш- (тәшер, тәший) робити отвір, дірявити, пробивати, протикати; тәшик тәш-робити отвір *СГ*; *див.* таштәшер.

тәшижик дірочка *К*.

тәшик (-ги) отвір, дірка, щілина, нора; тәшик добра *СМ*, тәшик торба *Г*, *К* дірява торба; тәшик добраны тотурмаға болмай діряву торбу не наповнити *СБЧ*; тәшик топ дірявий м'яч *СБ*; тәшик чувал дірявий чувал *Б*; жәблерим үчүсү тәшик усі три мої кишені в дірках *У*; бурун тәшик ніздря *СБ*, *К*; пильтаан тәши(г)и піддувало *Г*, *К*; *див.* дәлим-тәшик, тәльме-тәшик.

тәшикле-робити отвір *О*, *К*.

тәшиклет- *спон.* *О*, *К*.

тәшиклеттир- *спон.* *О*, *К*.

тәшикли з діркою, в дірках, дірявий *СБ*, *О*, *К*; йеди тәшикли тохма, аны бильмеген — ахмах добня з сімома діркама, хто її не знае, той дурень — загадка про голову *СБА*.

тәшикчик дірочка *О*.

тәшиль-бути продірявленим *О*, *К*.

тәшильт- *спон.* *О*, *К*.

тәшичик дірочка *СБ*, *О*.

тәштир-давати дірявити *О*, *К*, *СГ*.

т'аат папір, аркуш, документ, карта, картка, книга, книжка *ВН*, *Г*, *К-СК*; ойун т'ааты гральні карти *Г*; т'аат-паат різні папери *К*; *пор.* к'аат, к'ағат, кеат, киат, т'ағат, т'ағыт, т'ат-пат, т'иат, т'ийат.

т'аатлы паперовий *К*.

т'ағат папір, лист, книга, книжка *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *У*; т'ағатлар папери, документи *ВН*; *пор.* к'аат, к'ағат, кеат, киат, т'аат, т'ағыт, т'иат, т'ийат.

т'ағатлы паперовий, з папером *О*.

Т'ағытсыз *прізьв.*

т'ағатчых папірець *О*; книжечка *К*.

т'ағыт папір, книжка, документ *СБ*, *П*, *Б*, метрика *Б*; т'ағыт ахча паперові гроші *П*; *пор.* к'аат, к'ағат, кеат, киат, т'аат, т'ағат, т'иат, т'ийат.

т'амиль здібний, талановитий, тямущий, розумний, дотепний, мудрий, кмітливий, начитаний *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СК*; т'амиль эриф кмітливий хлопець *Б*; т'амильлернен дүня дәвирлежек через мудрих світ перевернется *Г*; *пор.* к'амиль.

т'амильлен-удосконалюватися в навчанні, розумнішати *О*, *К*.

т'амильлет-робити кмітливим, навчати *О*, *К*.

т'амильлеттир- *спон.* *О*, *К*.

т'амильлеш- *сл.-вз.* *О*.

т'амильлештир- *спон.* *О*, *К*.

т'амильлык тямущість *К*.

т'амильсиз безглуздий *СЛ*.

т'ар користь, вигода, прибуток, дохід, корисний *Г-СК*; ай, базирд'ан аға, аллах т'ар версин ой, пане купець, хай бог пошле тобі прибутки *СК*; налет олсун ғурбет элин т'арына хай будуть прокляті прибутки чужини *Г*, *СК*; т'ар эт-бути корисним, давати користь, бути в пригоді, допомагати *Г*, *СГ*, *СК*.

т'ат-пат різноманітні папери *О*; *див.* т'аат.

т'атчых папірець *О*; *див.* т'аат.

т'атыр театр *ВН*.

т'афир невірний, людина іншої віри *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; т'афир сурат обличчя невірною *СБ*; *пор.* д'авур.

т'афли-мифли: билялмадым т'афли-мифли суратын я не зміг розпізнати його нерозбірливого (виробленого в борошно) обличчя *Б*.

т'е- (т'ейй, т'ейий, т'еэр) *ВН-К*; т'егей щоб йому прийти *ВН*; т'еген сон прийшовши *ВН*; т'ейип прийшовши *СМ*; барем о т'емегей эди хоч би він не прийшов *ВН*; т'емеди він не прийшов *ВН*; т'есе вахт як прийде час *СМ, Б*; к'уч т'есе чечинмед'е якщо прийдеться тяжко в житті *Б*; ах к'озне т'еген у нього на оці з'явилося більмо *Г*; бири т'е(й)ий, бири т'итий — сонну олмай один приходить, другий иде — кінця немає *Г*; чох лафлар т'ейий, бензий багато слів підходить, схожі *К*; ортахлар т'еэр эдлер приходили товариші *К*; *пор. гель-, д'е-, д'ель-, йель- II, кель-, т'ель-, чель-*.

т'ебап (-бы) кебаб, смажена *ВН-СМ, К, СГ*; копчений окіст *К*; ягня або порося, засмажене на рожні *НБС*; фарширована птиця *О*, порося з начинкою *К*; плов *II*; (ах) т'ебап ол- горіти вогнем *Б, К*; ах жигер, хара жигер хавурулсун — т'ебап болсун легені, печінка, хай разом посмажаться — буде смажена *СБЧ*; *пор. кебаб*.

т'ебек висівки, дерть, парша, лу- па *СБ, СМ*; *пор. т'епек, чепек*.

т'ебен копиця, скирта *ВН, СМ, Б, У, СК*.

т'евдэ тіло, тулуб *ВН, Б*; *пор. к'овдэ*.

т'евдэли кремезний, дебелей *О*.

т'евдэсиз щуплий, миршавий, плюсклий *О*.

т'евше- ремигати *Г*; т'евший ремигає *Г*.

т'евшек розбовтаний, розхитаний *К*.

т'евшен- жувати жуйку, розхитуватися, розбовтуватися *К*.

т'еге шпиця (в колесі) *СБ*.

т'ед'ев шпиця *Б, Г, СЛ, К*; бу ху- тузун бир т'ед'еви ексик у цю-

го нещасного бракуе однієї шпиці — клепки *СЛ*.

т'ед'ей шпиця *НМ*; *пор. т'ейей, т'ейий*.

т'ез раз; эр т'ез кожен, кожний *ВН, Б, К, СК*; эр т'ездэ щоразу *СК*.

т'ез- I (т'езей) бродити, прогулюватися *II, У-СЛ*; *пор. гез-, д'ез-, йез- II, кез-*.

т'ез- II розпускати, розв'язувати, розстібати *ВН, II, Б, Г, СЛ, СК*; т'езей холларны розв'язує їхні руки *II*; чувал т'ез- розв'язати чувал *ВН*; йаха т'ез- розстібати комір *Г*; т'ез к'окс'ун'ун д'угмелерини розстебни гудзики в себе на грудях *[СК]*; *пор. чез-*.

т'езалик: она т'езалик тому подібний *[Г]*.

т'ездир- відв'язувати *К*.

т'ездирш- розв'язувати один одного *К*.

т'ездирт- змусити відв'язувати *К*.

т'езив нездужання *О*.

т'език розв'язаний *У*.

т'езиль- розпускатися, розв'язуватися, розстібатися *О, К*.

т'езин- потягуватися *О*.

т'езиш- розв'язуватися, порозв'язуватися *К*.

т'езиштир- спон. *К*.

т'ейй приходить *ВН-К*; *див. т'е- т'ейей, т'ейий шпиця II*; *пор. т'еге, т'ед'ев, т'ед'ей*.

т'екиль- бути посунутим *[СЛ]*; бахтым — т'ошегим серильмиш, йастыгым ведана т'екильмиш (ветана чекильмиш) / витана чыхмыш я поглянув — мою постіль постелено, мою подушку покладено в напрямку батьківщини — готуються мене ховати *[СЛ/К]*; *див. чекиль-*.

т'еклик куріпка *К*; *пор. кеклик*.

т'елам слово, слова, вислів, мова, розмова *[Г, СЛ]*; эр т'еламдан марефет хапарсын ти спири-

ймаеш мистецьку сутність кожного слова [Г].

т'елеп моток, пук, пучок, пасмо *СЛ, СГ*; т'елеп йип моток ниток *СГ*; т'елеп йиплик моток, пасмо пряжі *СЛ*; т'елеп-т'елеп вердигим ол йемишлер ті гостинці, що я давав пучками *СК*. т'елеф моток, пук, пучок, пасмо *Г*; т'елефим афталанды моє пасмо пряжі лежить уже не один тиждень [Г].

т'елий приходить *ВН-К*; див. т'ель-.

т'елим прибуток, дохід *СМ, К*; т'елим болмаса якщо немає прибутку *СМ*.

т'елимли прибутковий *О, К*.

т'елимсиз безприбутковий *О, К*. т'елим-т'етив відвідини *О*.

т'елин наречена, невістка для старших *ВН-К*; т'елин башпы дівчачий вечір — гуляння в канун весілля у нареченої *Г, СЛ*; т'елин бер- *ВН-У*, т'елин вер- *Г-СК* віддавати заміж; т'елин т'ет- *ВН-У*, т'елин т'ит- *Г-СГ*, т'елин чых- *ВН-К* виходити заміж; т'елин чичеи вінок нареченої *Г*; т'елин т'елий — отнен йалын т'елий, хыз т'елий — сипирт'е дэ халтрай невістка приходить — вогонь із полум'ям приходить, дочка приходить — навіть віник тремтить *СЛ*; пор. д'елин, җелин, йелин *П, келин*.

т'елиндэш ятрівка *ВН-К*.

т'елинлик становище невістки *О*. т'елинчек тхір *Г*.

т'елинчичек 1. вінок нареченої. 2. бот. рослина, подібна на м'яту польову — стебло пряmostояче, верхні яйцевидні зазубрені листки білі по краях *Г, БК*.

т'елир який прибуває, майбутній *О*; пор. келер.

т'еличе пармах мізинець *СМ*; пор. т'ельче, челиче, чельче.

т'елиш прихід, приїзд, прибуття *СБ*; т'етип-т'елиш туди-сюди *О*; машалла хол т'елишиңе чоґо тільки ти не вмієш *СБЧ*; асылы бар ны аның т'елишиңе? правда, що він приїхав? *НБС*.

т'елиш-сходитися, домовлятися, погоджуватися *О*.

т'еллер вони прийшли *Г*; див. т'ель-.

т'ель- (т'елий) 1. іти в цей бік, приходити, приїздити, прибувати, підходити, доходити, домовлятися *ВН-К*; т'ел койґе приїзди до села *ВН*; т'ележек йыл наступний рік *О*; т'елди він прийшов *ВН*; т'елий сув йанна підходить до річки *СМ*; т'елим приходжу, т'елис приходиш, т'елимиз приходимо, т'елийсиз приходите *Б*; киши бле лафетис дэ т'елис, не хадар т'ерек ахча бермед'е розмовляєш із людиною й домовляєшся, скільки грошей слід дати *СМ*; т'ельмей оон башмагы онун айагына черевик тіеі (дівчини) цій не підходить *Б*; хулағыма сес т'еген им? чи мені почулося? *СЛ*; бир йере т'ель-сходитися *Г*; вар да т'ель-сходи, збігай *Г*; о балчых чиндэн уруп т'ельсе якщо проскочить через те болото *Б*; айляный т'елий тавну об'їздить гору *Б* т'ельд'ен т'ит'ен *СМ*, т'елип д'ечен *Б* перехожий; т'елип т'ет- *ВН-У*, т'елип т'ит- *Г-К* заходити, ходити сюди-туди; он алтышар — он йе-дишер йашна т'елийлер досягають вони шістнадцяти-сімнадцяти років *Г*; барып т'ель- *ВН-У*, варып т'ель- *Г-К* сходити, з'їздити; чашып т'ель-прибігти *НКД*; т'ель-эле підійди-но *Г, СЛ*; ош (хош) т'ельдин див. ош, хош. 2. допом. дієсл., передає закінчену дію; бстү т'ельди ви-

ріс *СБ*; мен энди ону этип т'ельдим я вже його, те, це зробив *П*; т'уш'ун'уп т'ельсе якщо задуматися *СМ*; өс'уп т'ель-вирости *ВН-К*; пор. гель-, д'е-, д'ель-, йель- *П*, кель-, т'е-, чель-.

т'ельбери чаплія з довгою рукою, рогач *Г*; дерев'яна лопата саджати хліб *К*.

т'ельдир- змушувати прийти *О*.

т'ельдирт- спон. *О*.

т'ельлер (<т'ельдилер) вони прийшли *ВН*, *СМ*, *У*; див. т'ель-.

т'ельме прибулий, прийшлий, зайшлий, зайда, заброда *К*; т'ельме киши приїжджа людина, прибулець, зайда *СМ*.

т'ельмезлик, т'ельмемезлик неприхід, невідвідання *О*.

т'ельмиш прибулий *О*.

т'ельмек дохід *СМ*.

т'ельпедэн щипці, кліщі *М*; пор. т'ерпедэн, т'ерпендэ.

т'ельт- (<тэрк эт-) покидати *Г*; пор. тэлькет-, тэрд'ет-, тэрк айле-.

т'ельче пармах мізинець *СМ*; пор. т'еличе, челиче, чельче.

т'ем недолік, недостатній [*Г*].

т'еманче кеманче — смичковий струнний інструмент із горщикоподібним резонатором *СЛ*; ◇ о т'еманче-хазан баласьдыр, тапулмадыр він — дитина кеманче й казана, знайда *СЛ*; пор. т'емече, т'именче, т'имече.

т'ембер хустка для голови *К*; пор. жембер, чембер.

т'емда (<т'ель мында) йди сюди *ВН-К*; т'емда-эле іди-но сюди *Г*, *СЛ*.

т'емене скрипка, сівачка — посуд для сівби вручну; т'емене асулу туруй тартыхка скрипка висить на сволюку *СБ*; т'емене башы гриф скрипки *К*; т'емене бойну шийка скрипки *НМ*; т'емене хулах вушко скрипки *К*;

т'емене хурйух хвостовик скрипки, струнотримач *К*; т'емене эшек кобилка скрипки *К*; т'емене чал- *Б*, *У*, *К*, т'еменеге чал- *СБ*, т'емене сне чал- *СМ* грати на скрипці; т'емене йасанлар, т'емене бле сачар эт'енлер робили сівачки і з тих сівачок сіяли *П*; пор. т'имене.

т'еменежи скрипаль *СБ*, *СМ-К*.

т'емент фігура, статура [*М*]; хул олайым т'ементине бойуна я готовий для тебе на все — буду рабом твоєї фігури й твоєму станові [*М*]; пор. т'есментэк.

т'емер пояс *У*, *СЛ*, *СГ*; хул олайым т'емерине, бойуна я готовий для тебе на все — буду рабом твоєму поясу і станові *СЛ*.

т'емече кеманче, скрипка *СК*; пор. т'еманче, т'именче, т'имече.

т'емечежи музикант, що грає на кеманче, скрипці, скрипаль *Г*, *СК*.

т'емик кістка *СБ-У*, *К*, *СГ*; череп *У*; скелет *СБ*; хрящ *О*; т'емик майы/йағы кістковий мозок, жир *НМ/К*; т'емик тиш костяний зуб *СК*; баш т'емик череп *НМ*, таз *К*; бель т'емик хребет *НМ*; пор. кемик.

т'емикли костистий, кістлявий *О*, *БТ*, *К*.

т'емник зло, лихо *Г*; элик арасына т'емник олмасын не треба, щоб під час доброчинної справи виникало зло *Г*; пор. кемлик, кемник.

т'ен широкий *ВН*, *П*, *Б*, *СЛ-СГ*, *СК*; т'ен бой широка річка *ВН*; т'ен йаха широкий комір *Б*, *К*; пор. йеңли *П*, көн *П*, т'ең, чен.

т'енар край, узбіччя, берег *СБ*, *П*, *Б-СЛ*, *СК*; бен т'енардан т'езерим — йол сизин олсун я піду узбіччям, дорога нехай буде для тебе [*СК*]; су т'енары берег

- річки *СБ*; т'енарын көр дә безин ал, анасын көр дә хызын ал купуючи тканину, подивися на її край, беручи дівчину заміж, подивися на її матір *СБА*; софраан т'енары край стола *К*; сохаан т'енары узбичча вулиці *К*; *пор. д'енар.*
- т'енарлы який має край, береги *СБ*.
- т'енарсыз безкрайній *СК*; көктә булут т'енарсыз на небі хмар ні краю, ні кінця [*СК*].
- т'ендир конопля *СБ, СМ-К*; т'ендир май/йағ олія *СБ, СМ, У / К*; т'ендир слат-вимочувати коноплі *К*; т'ендир йапу конопляний тин *Г*; *пор. кендир.*
- т'ендэк пупок (курячий) *СБ*.
- т'ене знову, також *СБ, СМ, У*; т'ене т'итий іде далі *СБ*; даан т'ене бар у він є ще й тепер *СБ*; *пор. гене, д'ене, йене, йени II, йине II, кене, т'ине, эне.*
- т'енже широкуватий *СГС*.
- т'енник (-ги) ширина, широта *К*.
- т'ең широкий, просторий *СБ, СМ, Б, СЛ*; т'ең омузлу широкоплечий *БТ*; дўнйа т'ең світ великий, широкий *СЛ*; *пор. йенди II, көн II, т'ен, чен.*
- т'ендик ширина *ВН, СБ*.
- т'еңнет-розширювати *Б*.
- т'епек висівки, дерть, парша, лупа *БТ, Г-СГ*; т'епеклердэн питарлар коржі з висівок *СЛ*; *пор. т'ебек, чепек.*
- т'епекле-додавати висівки, покриватися лупою *Г, К*; башы т'епеклий у нього на голові з'являється лупа, парша *Г, К*.
- т'епеклен-*пас.-зв. К.*
- т'епеклендир-*спон. К.*
- т'епеклендирт-*спон. К.*
- т'епеклеш-змішуватися з дертю; укриватися лупою, паршею *К*.
- т'епеклештир-*спон. К.*
- т'епеклештирт-*спон. К.*
- т'епеклик купа дерті, захворювання на лупу, паршу *К*.
- т'епче ополоник *Г*; *пор. чепче.*
- т'ер-розтягати, розправляти, розпинати *О, Б, К*; омузлары т'ер-розправляти плечі *К*; *пор. кер-т'ерамит черепиця У, К*; *пор. т'ирамит.*
- т'ерат скакун *СБ, Б-Г, К*; *пор. герат, керат, кир III, кират, крат, т'ери II.*
- т'ератлы який має скакуна, верхівець, вершник *СМ, СГ*.
- т'ерван караван *Г, СЛ, СК*; хырх т'ерван малым вар у мене є сорок караванів товару *Г*; ♦ хашлерин т'ерван брови в тебе шнурочком — караваном *Г*; эла көз үстүне хашым т'ерваным над карими очима в мене брови караваном — на шнурочку *СЛ*.
- т'ердир-дати розтягти *О, К*.
- т'ере раз; мен саа ону беш т'ере хайтарайым я віддам тобі за це у п'ять разів більше *СК*; бир т'ере один раз, одного разу; бир т'ере йалан айтхан він збрехав один раз *II*; бир т'ере даа іще раз; бир т'ередэн за раз, зразу; бир т'ередэн даан т'етэйлер через певний час вони пішли знову *СМ*; бир хач т'ере декілька разів; он т'ере десять разів; үч т'ере тричі; үч т'ере йүрүтүйлер проганяють тричі *II*; хач т'ере скільки разів; *пор. герет, кере, керез, керес, керет, т'ерез, т'ерек, т'ерес, т'ерет.*
- т'ережек потрібний *К*; *див. т'ерек-.*
- т'ерез раз *СГ*; *пор. герет, кере, керез, керес, керет, т'ере, т'ерек, т'ерес, т'ерет.*
- т'ерек I (-ги) потреба, необхідність, потрібний, треба *ВН-К*; т'ерек сув т'етирмеге треба принести води *СБФ*; хырхылмаа т'ерек, траш олунмаа т'ерек

треба підстригтися, поголитися *Г*; т'ерек дүгүль/дөүль не треба *О/К*; т'ерек йердэ де потрібно *Б*; бурйаки чыхармаа т'ерек треба копати буряки *У*; т'ерекмеэн йердэ де не слід *Б*; т'ерек ол- знадобитися *ВН, Б*; т'ерек эт- бути потрібним; бег'им т'ерек этэр маа можливо, мені буде треба *Г*; т'ереги т'ибик як слід *П*; эпсин йағлайляр т'ереги т'ибик підмазують усіх як слід *П*; мен т'ерек барғайым мабуть, я піду *ВН*, я мушу піти *Я*; жан авурғай т'ерек напевно, він переживає *ВН*; пор. герек, д'ерек, керек.

т'ерек II раз *СМ, Г*; о т'еректэ за тим разом, тоді *СМ*; о т'ерек тим часом, того разу *Г*; пор. герет, кере, керез, керес, керет, т'ере, т'ерез, т'ерес, т'ерет.

т'ерек- (-гий) бути потрібним *ВН-К*; т'ерегий о ший та річ потрібна *П*; т'ерегимиз йухлама ми мусимо спати *СМ*; т'ерекежек ший потрібна річ *К*; т'ереккен йерне йазған эдим я писав у потрібні місця *СБ*; о т'ерекйен исан дүгүл це людина непотрібна, некорисна *П*; т'ерекмежек ший непотрібна річ *К*; т'ерекмез не слід; т'ерекмей не треба *ВН-К*; коп ахыл т'ерекмей багато розуму не треба *СБФ*; т'ерекмей сен маца ти мені непотрібен *СМ*; т'ерекмей казахча не треба по-російськи *СБ*; айамаа т'ерекмей жаліті (бути скнарою) не слід *П*; т'ерекмейен йерне сохулуй влазить де не слід *Г*; т'ерекмейен ший непотрібна річ *К*; т'ерекмий непотрібно, не треба *СМ, СЛ, К*; т'ерекмий маа сэн хызын мені твоя дочка непотрібна *СМ*; иш битт'ен сора сен энди бирне т'ерекмийсин після того, як ро-

боту закінчено, ти вже не потрібний нікому *К*; а штэ мен саа т'еректим от я тобі й знадобився *Г*; т'ерект'ен заман потрібного часу *Б*; т'ерект'ендэ хьдырыс шукаеш, коли треба *СМ*. т'ерекле-мати потребу, потребувати *О*.

т'ереклен-мати, відчувати потребу *О*.

т'ерекли потрібний *О, Б, К*; т'ерекли иш потрібна справа *Б*. т'ереклик потрібність, необхідність *О, К*.

т'ерекликсиз відсутність потреби, необхідності *К*.

т'ерексиз непотрібний *О, К*.

т'ерексизлик непотрібність *О, К*. т'ерексин- потребувати, відчувати потребу *О, К*.

т'рексиндир- робити потрібним, необхідним *О*.

т'ерексинли який відчуває потребу, необхідність *О*.

т'еректир- змушувати вважати необхідним, викликати потребу, дати привід вимагати *О, К*.

т'еректирт- спон. *О, К*.

т'ерем благородство, великодушність, милосердність, щедрість, милість, добра воля, ласка [*СК*]; ах аллағым, сенин т'еремин чохтур о боже, ласка твоя велика *СК*; пор. керем, т'ерем.

Т'ерем ч. [*СК*].

т'ерес раз *СГ*; пор. герет, кере, керез, керес, керет, т'ере, т'ерез, т'ерек, т'ерет.

т'ерестэ постава, фігура, будова тіла, статура *НБЕ, НКД*.

т'ерестэсиз безтілесний [*Г*].

т'ерет певний момент, раз, тоді *СБ-СМ, Г-СК*; т'ерет хартана дэген тоді бабуся сказала *СБ*; падша сөлеген т'ерети в той момент, як цар говорив *СГ*; хайтығын т'ерети д'ир олара повертаючись, зайди до них *СК*; бир

- т'еретин відразу *СГ*; о бир т'еретин билип т'ельди-йе а він сходив і взнав за один раз *К*; о т'еретин аңладым тоді (на той момент) я зрозумів *П*; о т'еретин дэ йахтлар олары і от тоді їх підпалили *СК*; о т'ереттэ в той час, у ту мить *СМ, Г, СГ*; о т'ереттэ су тохталый в ту ж мить річка зупиняється *Г*; пор. герет, кере, керез, керес, керет, т'ере, т'ерез, т'ерек, т'ерес.
- т'ерет'е: т'ерет'е көльмек т'ең йаха зіборена (?) сорочка з широким коміром *Б, У, К*.
- т'ери I 1. назад *ВН-СГ*; т'ери алзабирати назад, повертати собі *Г*; т'ери бер-віддавати назад, повертати кому *О*; т'ери т'ель-прийти назад, повернутися *П*; т'ери т'ет- піти назад *П, СМ*; т'ери хайт- повертатися назад *СБ, П*; т'ери хайтар- повертати назад *П-Б*; хойай т'ери ставить знову на своє місце *СМ*; т'ери-йе дон- відступати, повертатися назад *Б*; 2. післяйм. починаючи з, від, тому *СБ, СМ, Б*; андан т'ери відтоді *СБФ*; бир-эки йыл т'ери рік-два тому *СБ*; бөгүндэн т'ери від сьогодні *СБФ*; хач йыл т'ери? скільки років тому? *СБ*; эт'и йүз йылдан т'ери двісті років тому *Б*; эт'и йүз йылдан т'ери падышах берд'ен оларға йер двісті років тому ца-риця надала їм землю *Б*; пор. гери, д'ери, йери, кери.
- т'ери II сірий *К*, гнідий *СМ, К*, карий, каурий *К*; т'ери ат сірий кінь *К*; пор. герат, кераг, кир III, кират, крат, т'ерат.
- т'ериле- подаватися назад, відступати *О*.
- т'ерилет- подавати назад, відштовхувати *О*.
- т'ериль- розтягатися, потягатися, бути розтягваним *СБ, О*.
- т'ерим милостивий [*Г*]; хойуна да аллах т'еримдир і щодо вівці бог милостивий [*Г*]; пор. керем, т'ерем.
- т'ерин- потягатися *О*.
- т'ериш сволок, балка *П, Б, К*; пор. т'ириш, чириш.
- т'ерйез бот. пасльон *Г*; пор. т'ирйес.
- т'ерменжикли мешканець села Т'ерменчик *К*.
- Т'ерменчик село Старомлинівка; Т'ерменчик тиль сөз айтайым я скажу слова зі старомлинівської мови *Б*; пор. керменчик.
- т'ерменчикли старомлиновець *К*.
- т'ерпедэн кліщі, обценьки, ку-сачки *СБ, НМ, О, Г-К*; пор. т'ельпедэн.
- т'ерпендэ кліщі, обценьки *СЛ*.
- т'ерпет кліщі, обценьки *СГС*.
- т'ерпич саман, сира цегла; т'ерпич йап- робити саман *Г*; т'ерпич т'ес- нарізати саман *СБ*; пор. керпич.
- т'ерпичле- обкладати саманом, будувати з саману *О, К*.
- т'ерпичлет- спон. *О, К*.
- т'ерпичли саманний *О, К*.
- т'ерпичлик саманище, місце для розкладання саману, матеріал на саман; саманництво *О*.
- т'ерпиччи саманник *К*.
- т'ерпиччилик саманництво *К*.
- т'ерт- щербити, робити насічки, зазублювати *П, О*; т'ертип йез-ходити, вихляючи стегнами *П*.
- т'ертик пощерблений, щербатий, щербина, щерба, зарубка, надріз, насічка, карб *О, К*; чобан ыргах сне т'ертик йапай чабан робить зарубки на гирлизі *К*.
- т'ертикле- щербити, робити щербини, зазублювати, надрізувати, робити зарубки *О, К*.
- т'ертиклен- *К*.
- т'ертиклендир- спон. *К*.
- т'ертиклендирт- спон. *К*.

т'ертиклет- спон. *К*.
 т'ертиклеттир- спон. *К*.
 т'ертиклеш- сп. *К*.
 т'ертиклештир- робити зарубки в певному порядку *К*.
 т'ертикли із зубчиками, зарубками, щербами, насічкою, карбами, різьблений *О, Б, К*; т'ертикли кӧшелер(и) кути в нього різьблені *Б, К*; т'ертикли сачах різьблений карниз даху *Г*.
 т'ертик-мертик із щербинами *ВН*.
 т'ертиль- бути щербленим, різаним, карбованим *О, К*.
 т'ертин- щербитися *О*.
 т'ертле- робити надріз, зарубку, насічку, подкол, мітку *О*.
 т'ертме дика груша, дуля *ВН, СБ, СЛ, СГС*.
 т'ертмечик грушка *О*.
 т'ертэнд'еле ящірка *СГ*.
 т'ерчек правда, справді, дійсно *СБ, СМ, Б, К*; саңа шаха, маңа т'ерчек тобі жарти, а мені правда *СБ*; пор. д'ерчек, керчек, кӧрчек, черчек.
 т'ес I кожний; эр т'ес кожен, кожний *СГ, СК*; эр т'еси кожен, кожний з них *Б*; пор. кес.
 т'ес II: т'ес хал- остовпіти *СГ*.
 т'ес- (т'есей) різати, розрізати, відрізати, рубати, розбивати, вирізати, кроїти, нарізати, присуджувати, визначати, припиняти, відлучати; т'есамайляр дирекни не можуть зрубати дерево *Б*; т'есий атай холларны відрубє йі руки *Б*; бахчаны т'есип чыхардылар сад викорчували *У*; бизим ӧкмеги сен т'естин ти відібрав у нас заробіток *Г*; "буну вермем", — айтты т'ести "його не віддам", — сказав він, як відрізав *Г*; паа/ хыймет т'ес- визначати ціну *К, СЛ*; пек доғру шераатымызы т'естин ти дуже правильно нам присудив *Г*; бу меэм ахмах хоҗам йа ғамута

т'есер, йа дроғаа: йа дроға хумнаған, йа ғамут — бийе хумнамаз мій дурний чоловік прису- дить або дрогам, або хомутові: або дроги народили, або хомут — не кобила ожеребилася *СГ*; т'есейлер ону турмаға йатмаға засудили його сидіти у в'язниці *Б*; ороstop т'есий ну й проноза *СБЧ*; пор. д'ес-, кес-
 т'есе I гаманець, кисет, кишенья *СБ, СМ-СГ*; бир-эҗи т'есе алтын кілька гаманців золота *СЛ*.
 т'есе II якщо прийде *II*; див. т'е-
 т'есек 1. шмат, шматок, велика кількість, багато; бир т'есек ашавлар азирленд'ен було наготовано цілу гору страв *СМ*; сен маа бир т'есек ший айтты- рыр едиң ти розповів мені цілу купу речей *Б*; бир т'есек бӧльме маса кімнат *СЛ*; бир т'есек заре онун у нього багато зерна *К*; папум бир т'есек хардашы ӧстӱрмӱш мій дід виховав багато молодших братів *СК*. 2. група, стадо, табун; бир т'есек атлы група вершників *К*; бир т'есек алх група людей *К*; стол ӧгне отруйду бир т'есек йабанҗы алх за столом сиділа група чужинців *СГС*. 3. острів *О*; пор. кесек.
 т'есекле- різати на шматки, ділити на частини *О*.
 т'еси виріз, декольте *О*.
 т'есижи ріжучий, вирізувач, за- крійник *О*.
 т'есик різаний, порізаний, порубаний, рублений; сол/сағ т'есик скісок — вид мітки на вусі вівці *Зп*; див. шан.
 т'есиль- бути відрізаним, відкра- яним, різатися, порізатися, втрачати, скисати (про молоко); т'есильд'ен тилим відрізаний шма- ток, скибка *СМ*; т'есильсин ха- пудан нехай він більше сюди не

- приходить, хай йому буде відрізано сюди ходити *Б*; **айағы т'есильди** дорогу сюди йому відрізано, заказано *Г*; **таш т'есильскам'яніти** *ВН*; **таш т'есилип халажах скам'яніе** *СГ*; **т'есильген тилим экмекке йабушмай** відрізано скибку до хлібини не приліпити *СБА*; **сүт т'есильд'ен** молоко скисло *К*; **т'еслип йапылған махас крокви**, з'єднані в замок *К*.
- т'есильме** зріз, виріз, вирізаний *О*; **скислий** *К*; **т'есильме сүт** скисле молоко *К*.
- т'есим** відріз, наділ, сектор, гурт *О*; *пор. кесим*.
- т'есимли** нарізаний, порізаний, розрізаний *О*.
- т'есин** хай прийде *У*; *див. т'е*.
- т'есин-ніяковіти**, соромитися *О*.
- т'есиндир-** присоромлювати *О*.
- т'есинли** ніяковий *О*.
- т'есиш-** різати один одного, різатися *О*.
- т'ескеле-** різати на шматки *К*; *пор. т'ест'еле*.
- т'ескин** гострий, дзвінкий, високий *ВН, СБ, СГС*; **т'ескин киши** різка людина *СБ*; **т'ескин кўн жакливий день** *СБ*; **т'ескин сес** різкий голос *СБ*; **авузуна незетли аш**, башына **т'ескин таш** у роті солодка страва, а в голові гострий камінь *СБЧ*; *пор. кескин, т'ест'ин*.
- т'ескинже** більш гострий *СГС*.
- т'есментэк** кремезний *У, СЛ*; *пор. т'емент*.
- т'ессен-т'ес** безумовно *Г*.
- т'естане** каштан *СГ, СК*; **т'естане хабуғундан чыхканда хабуғуну бед'енмеген каштан** виліз зі своєї шкаралупи, й вона йому не сподобалася *СГ*; *пор. кестане*.
- т'естир-1** дати різати, кроїти *СБ, НМ, Б, У, К*; **розраховувати** *К*;
- алай т'естирип-т'естирип ойнар** эди він грав так ритмічно, наче відрізавав, наче відрубав *У*; **т'естиририм, керат, сана алтындан хаша** я замовлю для тебе, мій коню, зробити скребницю із золота *СК. 2*. **переставати давати молоко**; **сыйыр т'естирди** корова перестала давати молоко *СБФ*.
- т'естириль-** бути розрізаним *О*.
- т'естирт-** змушувати різати *О*.
- т'ест'еле-** пократити, порозрізати, пошматувати *СМ*; **тэкмил т'ест'елед'ен** порізав повністю *СМ*.
- т'ест'елет-** *спон. О*.
- т'ест'елеттир-** *спон. О*.
- т'ест'елеш-** *вз. О*.
- т'ест'ер** різак — гостроноса лопата різати скриту *О*; *пор. лест'ер*.
- т'ест'и** зубило, різак — лопата різати кізьяк, скриту *О, Г, К*.
- т'ест'ин** гострий, різкий, гарячий, завзятий, рішучий, запальний, гострий на смак, перчений, засмажений *П-СК*; **т'ест'ин адам** різка людина *СМ, Б*; **т'ест'ин дат** гострий, різкий смак *К*; **т'ест'ин дильли** гострий на язик *СК*; **т'ест'ин зейирли шарап** міцне і п'янке вино *СЛ*; **т'ест'ин пчак** гострий ніж *К*; **т'ест'ин тут-** жорстко тримати *Б*; **т'ест'ин хамчиле-** жорсткоко батожити *Г*; *пор. кескин, т'ескин*.
- т'ест'инле-** гострити, загострювати стосунки *О*.
- т'ест'инлен-** бути нагострюваним, загострюватися *П, О*.
- т'ест'инлет-** загострювати *О*.
- т'ест'инлеттир-** *спон. О*.
- т'ест'инлеш-** загострюватися *О*.
- т'ест'инлештир-** *спон. О*.
- т'ест'инли** різкий, рішучий *О*.
- т'ест'инлик** гострота, різкість, жорстокість *О*.
- т'ест'иннен-** гостритися *К*.
- т'ест'иннет-** гострити *К*.

т'ест'инник гострота *К*.
 т'ет- (т'етий *СБ-СМ*; т'етэй *СМ-У*) 1. іти звідси *ВН-У*; т'еттлер вони пішли *ВН*; т'етсин хапудан хай іде з дому — від дверей *Б*; т'еттик, анда отруймуз пішли, посидимо там *НМ*; йылдан т'етий сколяға через рік він іде до школи *НМ*; т'етий т'елій, ишлей ходить туди, працює *Б*; тэшиклери тэрен т'етий дїрки пішли глибоко *СБ*; т'ет-т'етэ поступово, помалу, потроху *О*; т'етэр аш десерт, остання страва *СБЧ*; алтыннары алып т'етий забирає золото й іде геть *Б*; көчүп т'ет- відкочувати *Б*; назланып т'етэр іде манїжно *ВН*; той т'етэй гуляння триває *П*; учуп т'етти він полетів *Б*; ат хутулуй т'етий холундан кінь виривається в нього з руки й утікає *Б*; чыхты т'етти вийшов і поїхав звідси *ВН*. 2. допом. дієсл., передає завершення дії в цілому або її початкової фази; сынып т'етти він зламався *ВН*; дынай т'етий починає тонути *СБ*; хапахланып т'етий перевертається навзрок і лежить *СМ*; өскен т'еткен він виріс *Г*; айағым майышып т'етий моя нога підвертається *У*; пор. гит-, д'ет-, д'ит-, йид-, кит-, т'ит-, Һит-.

т'етив відхід *О*.
 т'етим відхід *О*.
 т'етижі який іде звідси *О*.
 т'етиль- відходити, йти геть *О*; кишилер ۆльнүп т'етилежек, түркүлери халынажах люди повимирають, а пісні їхні залишаються *НМ*.
 т'етир- (т'етрий) приносити, приводити, привозити; бир йере т'етир- з'єднати *Г*; четин-ужун т'етирельмей він не може звести кінці з кінцями *СБЧ*; мен

она бир эвлад т'етирир эдим я б йому привела (народила) дитину *Б*, чах эве т'етирежек эт'ен він повинен був привезти до самого дому *СГ*; пор. кетир-.

т'етириль- бути привезеним, принесеним *О, К*.
 т'етиріш підношення, подарунок *НБЄ*.
 т'етирт- спон. *О, К*.
 т'етіш відхід, віддалення, хода *О*.
 Т'етішов *прізв*.
 т'етіш-т'елиш короткочасна поїздка туди й назад *О*.
 т'етрий *див.* т'етир-.

т'етэн бавовна; полотно; т'етэн тохуткати полотно *ВН, У, Г, СЛ, СК*; пор. четэн.

т'етьре- ригати *О*; пор. т'ет'ир-, чечер-, чечир- *П*.
 т'етьрев зригування, відрижка *О*.
 т'ет'ир- ригати, зригувати *О*; пор. т'етьре-, чечер-, чечир- *П*.
 т'ет'ирев зригування *О*.
 т'ет'ирик відрижка, зригування *О*.
 т'ет'ирин- відригуватися *О*.
 т'ет'ирок гребінь півня *К*; пор. т'ит'ирик.

т'ет'ирт- викликати зригування, відрижку *О*.
 т'еф насолода; сп'яніння; т'еф ал-діставати насолоду *СБ, Г, СГ, М*; т'еф т'ечир- перепочивати *СЛ*; т'еф эт- отримувати задоволення, розважатися, насолоджуватися *СБ, Г, СК*; пор. д'еф.

т'ефиль поручитель [*М*]; т'ефиль ол-ручатися [*М*].
 т'ефин I смертний одяг; біла хустина, що її вішають на руку небіжчику; саван; ал т'ефин пурпуровий саван *Г*; пор. кефин.
 т'ефин II: шу т'ефинин сарайлара мерд олур ? *СК*.
 т'ефинник (-ги) смертний одяг *Б*; т'ефинник тик-шити смертний одяг *Б*.

т'ефлен- п'яніти, п'янчитися, сп'яніти *СЛ, СГ, СК*.

т'ефлет- напоїти, сп'янчити *СГ*.

т'ефли напідпитку, п'яний *Г, СЛ, К, СГ*.

т'ефлик (-ти) сп'яніння, для задоволення *СЛ*; т'ефлигим вар я п'яний, напідпитку, мені весело від вина *СЛ*.

т'еч пізно *ВН-У, К*; т'ечтэ увечері, пізно *О*; т'ечт'ерек допізна *Б*; *пор. д'еч, чеч*.

т'еч- (т'ечий) *ВН-К* 1. минати, проходити; т'ечти о кўннер энди минули вже ті дні *Б*; коп вахт т'ечмеди *ВН*, чох т'ечмеди *Г* минуло небагато часу; т'ечт'ен йыл минулого року, торік *Б*; барйам т'ечт'ен сора після того, як свято минуло *СМ*.

2. переходити, переправлятися; т'ечийлер стол артна проходять за стіл *Б*; мен атлам т'ечем ону я перескочу через нього *У*; йол т'еч- переходити через дорогу *Б*; бойдан арйахка т'еч- переправлятися на протилежний берег річки *У*; т'ечти бешинжи классха він перейшов до п'ятого класу *ВН*; т'ечип т'ет- проходити, проїздити мимо *СМ*;

т'ечий т'етий проходить мимо *Б*. 3. переживати; йа мен не т'ечтим а я що пережила *У*. 4. підходити, годитися, бути придатним, личити, ходити, бути в ужитку, стосуватися; бу ат т'еген сора бу районче т'ечен олмазлар після появи цього коня в районі гідних не лишилося *НЛ*; даан т'ечий бу башмеклер ці черевики є ще придатними *СБФ*; бу саа т'ечий ни? чи тобі це підходить? *К*; бишийд'е т'ечмей нікуди не годиться *СМ*;

т'ечмеэн шийлер непристойні речі *У*; бишийе дэ т'ечмеэн адам ні до чого не придатна

людина *К*; нас т'ечмей кўрешмеэ? як не слід боротися? *К*; т'ечмеэн ахча неходові, фальшиві гроші *СБ*; *пор. д'еч-, йеч-, кеч-, чеч-*.

т'ече ніч, уночі *СБ*; бу заваллы т'ечесин кўндўз этий, сачын сибирт'и этий — четин-ужун т'етирельмей цей бідолаха перетворив свою ніч на день (працює цілодобово), волосся — на віник (занедбав себе), а звести кінці з кінцями не може *СБЧ*;

пор. геже, д'еже, жеже, йеже.

т'ечеле- ночувати *СБ*.

т'ечелик на ніч *СБ*; бир т'ечелик на одну ніч *СБ*.

т'ечер чинний, ходовий, підходящий *О*.

т'ечерлик придатність, обіжність, збут *О*.

т'ечив переправа, брід *О*.

т'ечик- запізнаватися, баритися *О*; *пор. кечик-*.

т'ечикмес невідкладний, терміновий *О*.

т'ечиктир- відкладати, затримувати *О*.

т'ечиль- пас. *О*; т'ечильмес непрохідний, непролазний *О*.

т'ечим збут, прокорм *О*.

т'ечимсиз негожий, невідходящий, незлагідний *О*.

т'ечимсизлик незлагідність, розбрат *О*.

т'ечин- 1. жити, існувати, проживати, добувати засоби для життя; тэк озўне т'ечиний живе тільки для себе *ВН*. 2. відійти, померти *О*; *пор. д'ечин-, кечин-, чечин-*.

т'ечиндир- забезпечувати існування, давати засоби для життя *О, Б*.

т'ечиниль- житися *НМ*; т'ечинлий гўзель живеться добре *НМ*.

т'ечиниш життя, існування *СБ-СЛ, СГ*; т'ечиниш гўзель, ама

исаннар пүсүр — бек аста життя гарне, але люди погані — дуже хворі *СГ*; йарамаз т'ечиниш негідне, погане життя *П*; биз көрмедик т'ечиниш життя ми не бачили *Б*.

т'ечиниш- жити разом *У*.

т'ечинишлик (-ги) життя, існування, умови життя *СМ, Б, СЛ*; т'ечинишлик йорух т'етий живеться успішно *СМ*.

т'ечинишүв життя, спосіб життя *СБЧ*.

т'ечир- проводити, переправляти, протягати, продівати, протягати, надівати, нанизувати, настромляти, пропускати, згаювати, терпіти, проживати, переживати, перекладати з мови на мову *СБ-К*; авур вахтларын т'ечирдик ми пережили тяжкі часи *СБ*; хайыхне бизни т'ечирийлер нас перевезуть човном *Б*; т'ечирий тизд'инни холуна харшы намотуе повід на руку *Б*; бу дөгүшнү т'ечиргенче йаш бойуму халдырдым поки пережив цю війну, я згубив свою молоду долю *СБФ*; йипке т'ечир-нанизувати на нитку, на вірвовку *СБ*; халач сабаннара т'ечир-надівати калач на дишло плуга *СЛ*; дэвени йине көзүндэн т'ечирме алы бар він здатен провести верблюди через вушко голки *СМ*; тасма т'ечир-пропускати тасму, поворожку *СМ*; беласын т'ечирий абу хоранда лиху терпите оця сім'я *СМ*; көкүс т'ечир- зітхати *Г*; *пор. д'ечир-, кечир-, чечир- I*.

т'ечириль- бути переправленим, проведеним, переведеним *О*.

т'ечирит- *спон. О*.

т'ечириш- *сл.-вз. О*.

т'ечириштир- переносити, уникати *О*.

т'ечирмек переклад *СМ*.

т'ечирт- переправляти; бойну т'ечиртэжеклер мал блен халхны переправлятимуть худобу й людей через річку *ВН*.

т'ечит брід, перехід, переправа *У, Г, СЛ*; *пор. чечит*.

т'ечен минулий *СБ*.

т'ечле- запізнюватися *О*.

т'ечлик призначений на вечір *О*.

т'ечме брід *Б*.

т'ечмез неходовий, нечинний *О*.

т'ечмиш минулий *О, Г*.

т'ечтир- *спон. О*.

т'ечт'ерек пізніше *НМ*; бир афта т'ечт'ерек т'ельд'ен болсаң якби ти приїхав на тиждень пізніше *НМ*

т'ешиш ченець, монах *[Г]*; т'ешиш тэ мусурман, йахтын да йандырдын бизи чорнице-сультманко, ти змусила нас страждати *[Г]*; *пор. кешиш*.

т'ешнеш ченець, монах *[СЛ]*.

т'еэп прийшовши *У*; *див. т'е-*

т'и I 1. *підр. спол. енкл.* що, який, котрий; мен дийим т'и: "наныз чичек", — дийим кажу: "візьміть квітку" *М*; о дий т'и маа: "онда чаре йох; сизе бында чаре вар", — дий він каже мені, що туди вам не можна, вам можна тут *М*; Ашых Ғарибананасы дий т'и хызна: "д'ийин, вар йенд'еннере" мати Ашиха Ғаріба каже дочці: "одягнися, сходи до нашої невістки" *СК*; дийлер т'и, дэнизин чине вармыш мина, патламыш та кажуть, що в морі була міна і що вона вибухнула *СК*; даскалица дий т'и: "т'ельдим да алып т'еттим эдэ, жылыттым ону", — дий учителька каже: "я забрала її до додому й відіграла" *У*; ишитим т'и, назлы йарем эльлер алды я чув, що мою кохану дівчину забрали люди *Г*; сөле, недир о т'и, о хадар дэрендэн сөле-

дин? скажи, що то сталося, що ти так здалеку заводиш розмову? *СЛ*; өле эттим т'и, ичмедим я зробив так, що не випив *СГ*; атлар өле т'и коні такі, що аж *СГ*. 2. у складі спол. йа т'и, т'им т'и, хайсы т'и тощо. 3. підр. спол. що, який, котрий, щоб; абу Виталик т'и айахташлых этий цей Віталік, з яким він товаришує *У*; о "анда" дэд'енчерек, о йетишгирд'ий т'и мында болмаға поки він скаже "там", цей мусить устигнути опинитися тут *СМ*; пор. д'и, ки.

т'и II *пит. частка з укр.* чи; т'и йохтур т'и шин ичмеэн? чи ніні нема таких, що не п'ють? *М*. -т'и *спон. енкл.* -но *П*, *Б*, *СЛ-СГ*; айт-т'и сен скажи-но ти *П*; динне-т'и послухай-но *Б*; чағыр-т'и поклич-но *СЛ*; бах-т'и подивися-но *К*, *СГ*; охун-т'и почитай-но *К*; су т'етрийим-т'и принесу-но я води *СБ*; пор. -чи.

т'и- I одягати *СБ*; пор. т'ий-. т'и- II *приходить Г*; нерадан т'и(й)ийси? звідки ти йдеш? *Г*; *див.* т'е-, т'ель-.

т'иат папір, аркуш, книга, гральні карти *СМ*, *СЛ*, *СГ*; пор. к'аат, к'ағат, кеат, киат, т'аат, т'ағат, т'ағыт, т'иіат.

т'иби як, подібно *Б-К*; кўмес т'иби үйўң босун нехай у тебе буде хата з курник *СМ*; алай дэд'ени т'иби так, як сказано *Б*; олар т'иби як вони [*Г*]; бунун т'ибиси такий, як цей *СЛ*; пармах т'иби халын утовшки з палець *СЛ*; алай дэд'ен т'иби бу хысайахлы барый, тапай о букананы так, як сказано, ця жінка йде і знаходить ту бабусю *Б*; пор. гиби, д'иби, киби.

т'ибик (-ги) як, подібно *ВН-К*; шиндэт'и т'ибик як нинішній *ВН*; хорхкан т'ибик барий іде

нібито з острахом *СБ*; хара кўйў т'ибик чорний, як сажа *НМ*; оон т'ибик як він *СМ*; т'ирд'ени т'ибик жанавар башын ұзий тільки-но той заліз, вовк відірвав йому голову *СМ*; бала т'ибик ол-поводити себе, як дитина *Б*; сениң т'ибиги такий, як ти *Б*; нестэ т'ибик як це, як це сказати *Г*; ат т'ибик хуватлы сильний, як кінь *К*; өкмек т'ибик як хліб *К*; пор. гибик, д'ибик, жибики, йибик, кибики.

т'изли таємний, таємно *ВН*, *СБ*; пор. гизли, д'изли, изли, йизли, кизли.

т'ий- (т'ийий; т'ийей *СМ*) одягати, взувати *ВН-К*; айағыма т'ийме айахабым йох эди у мене не було що взути *П*; т'ийип хачып бігти, одягшись нашвидкоруч *О*; т'иймеди сыртна алай урба він не носив такого одягу *Б*; пор. җий-, д'ий-, йий-.

т'иіаот чебрець *НМ*; пор. т'ийевот.

т'иіат папір, аркуш, книга, гральні карти *НМ*, *Г-СК*; пор. к'аат, к'ағат, кеат, киат, т'аат, т'ағат, т'ағыт, т'иіат.

т'ийдир- одягати, взувати кого, наряджати *ВН-К*.

т'ийдирт- *спон.* *О*, *К*.

т'ийев жених, зять для старших *ВН-У*, *СЛ*; т'ийевниң рафы салта да өксек слава зятя е завжди високою *СБФ*; пор. д'ийов, кийев, кийов, кийөв, кўйев, т'ийев, т'ийов, т'ийөв.

т'ийевдэш свояк *Б*.

т'ийевлен- ставати женихом *О*.

т'ийевлик урба одяг жениха *У*.

т'ийевот *бот.* чебрець *НБЕ*, *О*; пор. т'иіаот.

т'ийиз повсть.

т'ийизжи шаповал *Б*, *К*.

т'ийиз-пийиз різна повсть і таке інше *О*, *К*.

т'ийизчи шаповал *СБ, Б*.
 т'ийизчилик шаповальство *К*.
 т'ийик 1. дикий; дикий звір; дичина; косуля, сарна; т'ийик айван дика тварина *Г*; т'ийик домуз вепр, дикий кабан *О*; т'ийик дөгүш запеклий бій *ВН*; т'ийик жолап *бот. вівсюг СЛ*; т'ийик дут/тут ожина *О, БК, К /СБ, СМ*; т'ийик пичен *бот. пирій БК*; т'ийик тарахот *бот. кріп дикий БК*; т'ийик таш необроблений, природний камінь *Б, К*; т'ийик папий дика качка *НМ*; т'ийик тиш ікло (у свині) *Б*; т'ийик хаз дика гуска *НМ*; т'ийик эти дичина, м'ясо дикої тварини *Г*. 2. страшний, жахливий; жакливо, страшно; тэним бек т'ийиктир я дуже соромлюся свого тіла *СБ*; маа пек т'ийик, мен хорхайым мені дуже страшно, я боюся *К*; эр бир түрлү т'ийик шийлер різноманітна нечисть *СМ*; *пор. кийик*.
 т'ийиклен- дичавіти *О, К*.
 т'ийиклет- доводити до здичавіння, змушувати соромитися, ставити в незручне становище *СБ, О, К*; мен т'ийиклетмем халхны я соромлюся людей, я не хочу ставити людей в незручне становище *СБ*.
 т'ийиклеттир- спон. *О, К*.
 т'ийиклеттирт- спон. *О, К*.
 т'ийиклеш- *К*.
 т'ийиклештир- спон. *К*.
 т'ийиклештирт- спон. *К*.
 т'ийиклик дикість *О, Г, К*; дичина *Г*.
 т'ийиль- надіватися, взуватися, бути надітим, узутим *О, К*; т'ийильген урба ношена сорочка *К*; т'ийильден поношений *О*; т'ийильмед'ен *О*, т'ийильмеэн *К* ненадіваний, неношений.
 т'ийик-т'ийиксре- божеволіти *Б*.

т'ийим одяг *О, БТ, К*; *пор. кийим*.
 т'ийимли одягнений *СБ, СМ*; т'ийимли болгайляр урумжасна щоб були одягнені по-урумському *СМ*.
 т'ийимлик для одягання *О*.
 т'ийимни одягнений *К*.
 т'ийимсиз погано одягнений *О*.
 т'ийимсизлик брак одягу *О*.
 т'ийин- одягатися, наряджатися *ВН-К*; т'ийинежек він має одягти *СБ*; т'єлин т'ийинен түркү пісня одягання нареченої *БК*; *пор. җийин-, д'ийин-, йийин-, кийин-*.
 т'ийиндир- одягати кого *ВН-К*; т'ийов т'ийиндирген йыры пісня, що співається під час одягання жениха *СБ*.
 т'ийиндиргиз- одягати *ВН*.
 т'ийиндирт- змусити одягати, наряджати *О, К*.
 т'ийиниль- одягатися, взуватися (про одяг, взуття) *О*.
 т'ийиниш манера одягатися, одяг, вбрання *О*.
 т'ийис кір *НБЕ*.
 т'ийов *ВН, СБ, Г, СГ-СК, т'ийов СК* жених, зять для старших; *пор. д'ийов, кийев, кийов, кийов, күйев, т'ийев*.
 т'ийим килим *П, СМ, Б, Г-К*.
 т'ийит 1. замок *П-СГ*; т'ийитт'є анахтар сайла- добирати ключа до замка *БТ*. 2. ключ *СГС*.
 т'ийльсе церква *М*; *пор. килсе, кильсе, кисле І, клисе, т'исе, екилисе, екклисе, еклисе*.
 т'им 1. *пит. займ. хто; т'имниң ВН-У / т'имнин ВН-У / т'имин СМ-СК род. в. кого, чий; т'имд'є П, СМ, т'име К дав. в. кому; т'имни ВН-У, т'ими Г-СК зн. в. кого; т'имдэ місц. в.; т'имдэн вих. в.; т'имнер мн. хто — про багатьох Б; т'им болса/оса хто-небудь О/К; т'имниз? хто ви такі? ВН; т'иминиз бар? хто в*

вас є? *Б*; т'ими йырлай, т'ими ашай, т'ими ойняй хтось із них співає, хтось їсть, хтось танцює *СЛ*; т'ими миний, т'ими тўший хтось із них підіймається, хтось злазить *СГ*; т'имин неси бар що в кого є *Б*; т'имниця/т'имин арабасына миңдиң, аның йырын йырла на чийого воза сів, того й пісню співай *СБА/НМ*.
 2. у складі спол.: т'им т'и котрий; т'им т'и эртэн халхар, дуроп не йазар? хто встає рано, що пише, встаючи? *СЛ*; т'им т'и алып бу шарабы ичер дэ айлянып сизе дэр... штэ о т'еретин, базирд'ан аға, танырсын да Ашых Ғариби хто, взявши це вино й повернувшись до тебе, скаже... от саме в ту мить ти, пане купець, і впізнаєш Ашиха Гаріба *СК*; пор. д'им, ким.
 т'имене скрипка *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СК*; т'имене башы голівка грифа скрипки *ВН*, т'имене бойуна гриф скрипки *НМ*; т'имене хулах вушко *ВН*; т'имене хурйух струнотримач *ВН*; т'имене чал- грати на скрипці *СБ*; пор. т'емене.
 т'именче кеманче, скрипка *СК*; пор. т'еманче, т'емече, т'имече.
 т'имер деякий, певний *СБ*; т'имер заман часом *Б*; т'имер хонах сойдан да йахын болий деякі приятелі краці за родичів *СБЧ*.
 т'имердэ інколи, іноді, часом *СБ*, *О*, *БТ*, *К*, *М*, *СК*; т'имердэ ахам да нам сагай часом і дурень напускає на себе форс *СБЧ*.
 т'имери дехто, дещо *ВН*, *О*; інколи *О*; т'имери ший деякі речі *ВН*.
 т'имериси дехто з них *ВН*, *О*, *К*.
 т'имерсе дехто *К*, *М*; інколи *П*, *СМ*; т'имерсе байляй, т'имерсе бош тутай часом прив'язують, часом тримають на волі *П*.

т'имерси декотрі, дехто з них, хтось *П-Б*, *СЛ*; часом *П*.

т'имече кеманче, скрипка *СК*; пор. т'еманче, т'емече, т'именче.

т'имин род. в. займ. т'им кого, чий *НМ*.

т'имиси дехто з них, хтось *У*; т'имиси бахай, т'имиси йох хтось дивиться, хтось не дивиться *У*.

т'имнин род. в. займ. т'им кого, чий *П*.

т'имниця род. в. займ. т'им кого, чий *СБ*.

т'имсе *СБ-СК*, т'имсей *О*, *К* хтось, хто-небудь; ніхто (при запереченні); т'имсе дэ хорхмады зовсім ніхто не побоявся *СБ*; т'имсе да тўшўнмеди ама, болду бела ніхто навіть не подумав, але трапилося нещастя *П*; т'имсе дэ бильмей ону ніхто того не знає *Б*; т'имсе йох нікого немає *Г*; т'имсейе бильдирмейжек ознў нікому себе не відкріє *Г*; т'имсе т'имсени сазжысына дэмесин щоб ніхто нічиєму музикантові не казав *СЛ*; бир т'имсе/т'имсей *Г / О*, *К* хтось, хто-небудь; ніхто (при запереченні); бир т'имсем йох у мене нікого немає *У*; бир т'имсени бед'енмей ніхто йому не подобається *У*; эр т'имсе/т'имсей дэ *Г/О* кожен, кожний; жоден (при запереченні); пор. д'имсе, кимсе.
 т'имсейсиз безрідний, одинокий, сирота *О*.

т'имсейсизлик самотність, безрідність, сирітство *О*.

т'имсесиз безрідний *К*; бир т'имсесиз круглий сирота, цілковито самотня людина *К*.

т'имсечик хоч хтось, бодай хто-небудь, будь-хто *СБ*, *Б*.

т'ине знову *СБ*; пор. гене, д'ене, йене, йени *П*, йине *П*, кене, т'ене, эне.

т'иноня ал- розговлятися Г; пор. кинония, кинония, киноноиа, коино.

т'иприк вія Г; пор. т'ирпик.

т'ир бруд, багно, гидь, мерзота; т'ир чыхар- виносити бруд СМ; йүзүме бүйүк т'ир т'етирдим я дуже зганыбвив себе СЛ; пор. кир I, див. т'ир-пир.

т'ир- (т'ирей СМ, Б; т'ирий П, Б) входить ВН-К; харғышың хойу-нуңа т'ирсин хай це прокляття обернеться проти тебе самого СБА; сен т'ирдин меэм ханыма ти мені допик Б; т'ир-чи анда чине ану залізь туди СМ; пор. гир-, д'ир-, кир-.

т'ира візництво, перевезення, транспортування СМ, К, М; т'ира ал- возити вантажі О; т'ира алт'ет- вивозити, відвозити ВН; т'ираа вар- піти візникувати К; дэрайдат'и балыхлар т'ира тутханнар т'итмеэ річкові риби найняли візників, щоб їхати Г.

т'иражи ВН, СЛ, М, т'иражы ВН, СМ, К візник, фурман.

т'иражылых візництво, візникування О, К.

Т'ирако *прізь*.

т'иралых транспортування О, К. т'ирамит черепиця; пор. т'иремит.

т'ирамитли з черепицею, черепичний О, К.

т'ирамитчи черепичник О, К.

т'ирамитчилик черепичництво О, К.

т'иратас 1. судома К; элим т'иратас олду/тутту мою руку звело судомою К; т'иратас тапты напала судома К. 2. гігрома руки О.

т'иргиз- вводити, впускати, влаштувати СБ.

т'иргизт- спон. СБ.

т'иргин пробивний, пронозливий СБ; бири — т'иргин, хош хонах,

бири — назлым, утанчах один вхожий, приемний гість, другий — делікатний, соромливий СБЧ; пор. т'ирт'ин.

т'иргинли йисан товариська людина СБЧ.

т'ирдир- вводити О, Г, К.

т'ирдирт- спон. О, К.

т'ирд'изли пронира, пролаза О.

т'ирд'ин догідливий СМ.

т'иремит черепиця СБФ; пор. т'ирамит.

т'иреч вапно П, О, К, СГС; т'иреч таш вапняк К.

т'иречле- вапнувати, білити вапном О.

т'иречлен- пас. О.

т'иречлет- вапнувати О.

т'иречлетгир- спон. О.

т'иречли вапняний, який містить вапно О.

т'иреш балка, сволок СМ, НКД, СГС; пор. т'ириш.

т'ириш вхід, в'їзд О.

т'ириш входження, вхід, в'їзд О.

т'ириш сволок, балка; пор. т'етэйим, зенд'инненійим, шоп мен бабаңын шорбажлигине т'иришмейим піду, розбагатію, щоб не мішатися у батькове господарство Б.

т'иришкили беручкий, ретельний, заповзятий О.

т'иришле- ставити сволок О.

т'иришлик (-ги) причетність СМ.

т'иришгир- спон. О.

т'иришгирт- спон. О.

т'ириес пасльон Г; пор. т'ерйез.

т'ирле- бруднити; ганьбити О, К.

т'ирлен- бруднитися, ганьбитися, бути виробленим у бруд; бути ганьбленим СМ, К.

т'ирлет- бруднити; ганьбити *СБ, О, БТ, К*.

т'ирли брудний, забруднений; сен аны т'ирли хол билен тутма ти не чіпай його брудними руками *СБЧ*.

т'ирлилик бруд, неохайність, бридота, гидота *О*.

т'ирли-мирли *К*, т'ирли-пирли *СМ* брудний, замазаний, задріпаний.

т'ирпи їжак; т'ирпи ана *СМ*; т'ирпи бала їжаченя *П, О, К*; бир т'ирпи ана баласын сыйпап: "вай меним памух балачығым", — айтый їжачиха, глядячи свое їжаченятко, приказуе: "ой ти моя пухнаста дитинко" *СМ*.

т'ирпик вія, вії *СБ, СМ, Б, СЛ, СГ*; т'ирпикин остүрдүм я його нізащо похвалив — відростив йому вії *СБА*; *пор. т'ирпик*.

т'ирпилен- найжачуватися, опиратися, противитися *О, К*.

т'ирпилет- здымати волосся дибом, куйовдити *О, К*.

т'ирпили колочий *О, К*.

т'ир-пир усіякий бруд *О, К*.

Т'ирт'а ж.

т'ирт'е- зачіпляти, защипувати, застібати *К*.

т'ирт'евүч баранець, зачіпка з ріжками, що вдівається в кильце ланцюга, вуздечки *К*; *пор. титревүч*.

т'ирт'ин бідовий, пронозливий *СМ*; *пор. т'иргин*.

т'ирчин негарний, потворний *О*; *пор. чирт'ин*.

т'ирчинлик потворність *О*.

т'исе *Г-СК, т'исле СБ, К* церква; *пор. килсе, кильсе, кисле І, клисе, т'ильсе, экилесе, экклисе, эклисе*.

т'ит- (т'итий) іти звідси, піти [*ВН, П, СМ*], *У-СК*; излен т'ит- іти по слідах *У*; йүзлери сне басып т'ит- іти його слідами *К*; йүре-

гим йанып т'итэр я змучилася, мое серце палає *У*; *пор. гит-, д'ет-, д'ит-, йид-, кит-, т'ет-, Һит-*. т'итап (-бы) книга, книжка; *пор. китап, див. хырхт'итап*.

т'итижи який іде, від'їздить *К*.

т'итиш відхід, від'їзд *К*.

т'итли (<т'илитли) замкнений на замок [*Г*].

т'ит'ирик гребінь півня, курки *Г*; *пор. т'ет'ирок*.

т'өр сліпий; баштан ғариц, көздэн т'өр головою нікчемний, очима сліпий *СБЧ*; анда йер т'өр — харанлых місце там сліпе, темрява *ВН*; т'өрлар сліпі *У*; т'өр бол / ол- сліпнути *ВН, О / СК*; т'өр олсун щоб вони посліпли *ВН*; т'өр сычан сліпа миша *СМ, У, К*; т'өр хайа підводна скеля, поріг *О*; т'өр хују сухой колодязь *СБ, Г*; т'өр сарош/шарош п'яний до нестями *СБ/Б*; хайтый йуртха т'өр сарош, бурну йезик, ч'оби бош приходить додому п'яний до нестями, ніс розбитий, кишені порожні *СБЧ*; т'өр эт- сліпити, осліплювати *О*; анаңыз т'өрү лайл. ти, сліпець своєї матері *СБ*; боғазы т'өр ненажерний *СБ*; т'өр базара вармай, т'өрсүз базар да олмай сліпий на базар не ходить, але й без сліпого базар не буває *СЛ, К*; *пор. көр*.

т'өрбоғаз ненажера *О, Б*.

т'өрлан- осліпнути *О, Б, К, СК*; көзлерне т'өрланды він осліп на очі *Б*.

т'өрлух сліпота, темнота, невігластво *О, К*.

т'өрсүз без сліпого *СБ, П, СМ*.

т'өрсүчан крит, сліпак *К*; т'өрсүчан обалары кротові, сліпакові купки *К*.

т'өрчибин сліпень, мошва *Г, К*.

т'үт'ан крамниця *ВН*; *пор. т'үк'ан, т'үт'ан*.

Ғ

Ғит- іти в напрямку звідси, піти звідси, піти геть, відходити, від'

їздити звідси [М]; *пор.* гит-, д'ет-, д'ит-, йит-, кит-, т'ет-

У

у він, вона, воно, той, та, те *ВН, СБ, П, О, Г*; **уңуң** *ВН/унун ВН-П/уун ВН, СБ*; **уңа** *ВН*; **ундан** *ВН*; **у** блен з ним *СБ*; **уларға** *ВН*; **у йанна бйанна** туди-сюди *П*; **у хыз** та дівчина *ВН*; *пор.* о.

уба гора *Г*; *пор.* оба.

убадахла- скакати учвал, чвалом, галопом *СЛ*.

увала- 1. м'яти, валяти, збивати докупи *СЛ*. 2. прати *НБЄ*.

увлуш- здійсмати гвалт, галди-кати разом *СГ*; **хушлар увлушур** птахи галасуватимуть зграєю *СГ*; *пор.* овлуш-, увлуш-

уву- вити, ревти *О*.

увул- вити *О, СГ*.

увулда- вити *СЛ, К*.

увулдат- *спон. К*; **увулдатма** көпей зроби, щоб собака не вив *К*.

увулдаттыр- *спон. К*.

увулдаш- *сп.* *К*.

увулдаштыр- *спон. К*.

увулдаштырт- *спон. К*.

увулт- *спон. О*.

увулттур- *спон. О*.

увулу виття, завивання *О*.

увулуш- здійсмати виття разом *О*; *пор.* овлуш-, увлуш-

увулуштур- *спон. О*.

угадар стільки *СБ, БТ*; *див.* у, хадар.

уду *мин. час зв'язки э-* був, була, було [*Г, М, Кб.*]; **йох** уду не було [*Г*]; **отурур** уду він сидів був [*Кб.*]; *пор.* уйду, *див.* э.

уж кінець *О*; *пор.* уч.

ужу *див.* уч.

ужуз дешевий, дешево; **эн** **ужуз** олдухта бунун аты бин алтына

сатылыр щонайдешевше його кінь може бути проданим за тисячу золотих [*СК*].

ужузла- робити дешевшим *О*.

ужузлан- дешевшати *СБ, К*, знецінюватися *О*.

ужузландыр- *спон. К*.

ужузландырт- *спон. К*.

ужузлат- *спон. О, К*.

ужузлаттыр- *спон. О, К*.

ужузлух дешевина, дешевизна, *О, К, СК*; **эн** **ужузлух** та бин алтына сатылыр найдешевше він може бути проданим за тисячу золотих [*СК*].

уз I добро, розумно, добре *СБ, СМ, Г, К, СГ*; **аз** босун да, **уз** босун *СБЧ*, **аз** осун — **уз** осун *Б, К*, **аз** да боса, **уз** босун *П*, **аз** ола да, **уз** олур *СГ* нехай буде мало, але добре.

уз II молозиво *СМ, Г, К*; **уз** көбетэ пиріг із молозивом *Г*; *пор.* буз *П*.

уз III вузький, продовгуватий, подовжений *О*.

уз- накреслювати лінію, креслити, закреслювати, викреслювати, перекреслювати *СГС*.

узайт- подовжувати, витягати *СБ*. **узан-** тягтися, тягнутися, щоб дістати, дотягтися, потягтися, розтягтися, лягати, витягнувшись; **хылыча узан-** потягтися до шаблі *Г*.

узанылдырыл- бути продовжуваним, продовжуватися *К*.

узат- продовжувати, подовжувати, розтягати, простягати; **узаттып айт-** говорити з протягом

СМ; вахт узат- тягти час *СЛ*; эль узат- простягати руку *СЛ*.
 узаттыр- спон. *О, К*.
 узаттырт- спон. *О, К*.
 узатхы основа тканини *ВН, БТ, Г, К*; ухатхы чоз- натягати основу *Б*.
 узатыл- бути простягненим *О, К*.
 узах замок, з'єднання, стик колод у замок *СБ, СМ, У*.
 узах (-ғы) 1. далекий, далечінь, далина, далеко; узах йол далека дорога; узах йолдан анем д'елир моя мати їде здалеку *ВН*; узах йер далеке місце, далекий край; узах хал- віддалятися *СБ*; узах холдан з довгої руки — здалеку *СМ*; узах дөг'уль недалеко *М*; аллах узах этсин ишитәннердэн боронь боже вас від почутого *М*; узаға вар-/т'ит- піти далеко *Г, К*; узахка далеко *ВН, О*; узахларда у далеких краях *Г*; бек узахта дуже далеко, в дуже далекому місці *СГС*; узахтан здалеку *О, СЛ, К*. 2. давній, давно; узах заман далекий, давній час *К*; див. узун-узах.
 узахла- замикати *СБ, НМ, О, К*.
 узахлан- замикатися на замок *О*.
 узахлан- віддалятися *О, К*.
 узахландыр- віддаляти, відтягати *О, К*.
 узахлы I далекий, розташований далеко *О, К*.
 узахлы II замкнений *НББ, О*.
 узахлых (-ғы) далечінь, дальність, віддаленість, відстань.
 узвар узвар, компот.
 узла- годувати (дитину) *Б*; пара узла погодуй трішки *Б*.
 узлан- куштувати *Б*; пара узланғансы? ти трішки з'їв, покуштував? *Б*.
 узлаш- дійти згоди, домовлятися, порозумітися *Г, СГ*.
 узлу з певним способом поведінки; тәрен узлу потаємний *БТ*.

узувлу розтягнений *Б*; узун арабам узувлу мій довгий віз розтягнуто на всю довжину *Б*.
 узуллук довжина *СБ*; див. узун.
 узун довгий, тривалий, високий; узун босун чечинишиңиз довгих вам літ життя *СМ*; узун бойлу *У, СЛ, узун бойлұ НМ* високий; узун бойлу талдәрек висока верба *Г*; узун вахт тривалий час *К*; узун дм'ур довге життя *У*; узун тиль довгий язик *СМ*; узун холдан торғай да толмаған з далекої руки й горобець не наїсться *СБА, СМ*; див. уп-узн.

Узун *прізви*.

узунжа довгуватий *О, К*.
 узунлан- довшати, подовжуватися, витягатися, розтягатися *О*.
 узунлат- подовжувати, розтягати *О*.
 узунлаттыр- спон. *О*.
 узунлаш- довшати, розтягатися *О*.
 узунлаштыр- спон. *О*.
 узунлук довжина, протяжність *О*.
 узуннан- довшати, подовжуватися, витягатися, розтягатися *К*.
 узуннат- подовжувати, розтягати *К*.
 узуннаттыр- спон. *К*.
 узуннаш- довшати, розтягатися *К*.
 узуннаштыр- спон. *К*.
 узуннух (-ғу) довжина, зріст *[Г], К*.
 узун-узах дуже довго *ВН*; узун-узах йашар эдик бир йердә ми дуже довго жили в одному місці / разом *ВН*.
 узунчык довгенький *СГС*.
 уй хата *СБЧ*; уйда в хаті *СБЧ*; пор. уй, ў, ўй, эв I.
 уй- (уйар, уйай; уй'ур *СБ*) 1. підходити, годитися, вдаватися, догоджати; бир бирне уй- *У*; бу оңа уйай це до того підходить *П*; уйай ны? годиться? *К*; эгимиз уймайых ми не ладимо *К*; заман саңа уймаса, сен заманға уй якщо час тобі не підходить,

сам пристосуйся до часу *П*; суларын уймадығындан через непридатність води [*М*]. 2. помічатися *НБЕ*; *пор. ұй-*.

уй- II видовбувати, вирізати *Г*.

уя гніздо, кубло, лігво, барліг; **көпек уя(сы)** собаче кубло *СМ*; **уя йап-** *Г*, **уя йаса-** *СМ* робити гніздо; *пор. йува I, үйе.*

уялан- гніздитися, робити собі гніздо, кубло, барліг, лігво.

уяландыр- *спон. О, К.*

уяланырт- *спон. О, К.*

уялат- *спон. О, К.*

уялаш- гніздитися разом *О, К.*

уялка віялка для зерна *НКД.*

уян- прокидатися, просинатися, пробуджуватися.

уяндыр- будити.

уяндырт- змусити будити.

уяных який не спить, пильнує.

уяныхлых неспанья, пильнування.

уяр гідний, підходящий *П*; **табай өзү уярын** знаходить собі подібного, гідного себе *П.*

уят- будити.

уяттыр- *спон. О, К.*

уйғуз- вміщувати, підганяти, прилагоджувати, пристосовувати *О.*

уйғузду- *спон. О.*

уйғун гідний, відповідний, підходящий, доречний, достойний *О, Г, К*; **о тиль бизим тиле уйғундыр** та мова підходить, є подібною до нашої мови *К*; **сен биздэн уйғун билийсин** ти ліпше за нас знаєш *К*; **уйғун йер** підходяще, належне місце *О*; **уйғун т’етир-** прилаштуватися, знайти спосіб *Г*; **даа уйғун** іще кращий *К.*

уйғунжа більш підходящий *К.*

уйғунлат- пристосовувати, принонрловати, прилаштовувати *О.*

уйғунлаттыр- *спон. О.*

уйғунлаттыл- пристосовуватися, підганятися *К.*

уйғунлаш- пристосовуватися, прилаштовуватися *О, К.*

уйғунлаштыр- *спон. О, К.*

уйғунлу підходящий, доречний *О.*

уйғунлух зручність, відповідність, доречність *О.*

уйғуннан- пристосовуватися *К.*

уйғуннандыр- *спон. К.*

уйғуннандырт- *спон. К.*

уйғунну підходящий, доречний *К.*

уйғуннух зручність, відповідність, доречність *К.*

уйғуннухсуз незручність, невідповідність, недоречність *К.*

уйғунсуз непідходящий *БК.*

уйғунсузлух незручність, невідповідність, недоречність *О, К.*

уйду *мин. час зв’язки ә-* був, була, було [*Г*]; *пор. уду.*

уйдур- I вигадувати, придумувати, творити, підганяти, пристосовувати, догоджати, прилагоджувати, прилаштовувати; **т’илитлере анахтар уйдур-** добирати ключі до замків *К*; **йеннери уйдуруп хой-** приточувати рукава *М*; **лахырды уйдур-** бесідувати, пліткувати *Б*; **түркү уйдурдлар** вони склали пісню *У.*

уйдур- II дати видовбати; **порткалы уйдурдум,** **ичне д’ўльлер долдурдум** я видовбав помаранч, усередину наклав повно квіток *СГ*; *пор. ойдур-, ой-*.

уйдурт- пристосовувати *О, К.*

уйдурттур- *спон. О, К.*

уймах I успіх, везіння *О, К.*

уймах II наперсток *Г*; *пор. оймах.*

уйу- спати *П, М, СК.*

уйун- зварюватися — про молоко *Г*; **уйунған/уйунма пенир** а) сир із молока, яке зварилося, б) із кисляку *Г.*

уйур- запаморочуватися, непритомніти *П*; **уйурмушсун** ти забувся (від кохання) *П.*

уйуш- годити, догоджати один одному, погоджуватися, лади-

ти між собою, узгоджувати, домовлятися, порозумітися, погоджуватися *ВН, Г-К*; забитлер блен/забитлернен уйушмайып дэртлере баттым не зйшовшись із офіцерами, я постраждав [*ВН/Г*]; оғу айтты мы, арты да ону уйушуп айтый що сказав передній, те підтверджує й задній *П*; оон бле уйушум, хача ондан сатын алмаға сыйыр я з ним домовляюся, за скільки купити в нього корову *СМ*.

уЙушмазлых незговірливість, незгодженість, відсутність домовленості, згоди, злагоди *О, К*.

уйуштур- спон. *О, К*.

уйуштурт- спон. *О, К*.

указ указ, наказ [*М*].

украинжас по-українськи *К*.

уламе богослов [*К*]; пор. оламе.

улан син, хлопець, парубок *ВН-У*; мн. улаллар сини *СБ*; улан бала син *ВН-П*; дэве хадар улаңың болғанчас карға хадар хожаң босун хай краще в тебе буде чоловік убільшки з грака, ніж син з верблюда *П*; пор. оғлан, олан.

улан- поправлятися, приходити в норму *У*; бир кўн ола дэли гонлўм уланыр колись мое сердце заспокоїтьс *У*.

уланлы який має сина *О*.

уланлых прийомний син *СБ, О*.

уланчых (-ғы) синок, хлопчик *ВН, СБ*.

улар мн. займ. у вони *ВН*; улар бе з ними *ВН*; уларның, уларың, уларың род. в. мн. займ. у їх *ВН*; уларға дав. в. мн. займ. у ім *ВН*; уларны зн. в. мн. займ. у ім *ВН*; уларда місц. в. мн. займ. у ім *ВН*; улардан вих. в. мн. займ. у ім *ВН*; пор. алар, олар, онлар, оннар, див. у.

улах (улағы) ягня *СБЧ*; козел *СБ*.

Улахлы Улакли *Б, У, К*.

улахыллы мешканець Улаклив *Б, У, К*; улахыллы бир адам людина з Улаклив *У*.

ултурйа проскура *НБЄ*; пор. натырйа, нугурйа, ўльтўрйа.

улу великий *ВН, Г, СЛ*; улу йол велика дорога, шлях *ВН, Г*.

улу- вिति *СБ, П, СМ*.

улужума п'ятниця *НБЄ*; див. жу-ма.

улух жолоб, ривчак *СБ, [Г, СЛ, К]*; су (сулар [*СЛ*]) ахар улух-улух // тыных-тыных, чешмелер алтын улух річка тече повноводо// тихо-тихо, джерела — як золоті жолоби [*Г, СЛ, К*]; пор. улух.

улхма об'їдки *НБЄ*; пор. лохма, лохум, лухма, лухум.

улухса роділля, породілля *СБА*; йатый улухса т'ибик вилежується, як породілля *СБА*; пор. лохса, лухса.

улья оля *ВН*.

улюшня люшня *Г*; пор. люшна.

ум пит. частка чи *Б, Г, СЛ, М*; йох ум чи є *Б, Г*; эсиң бар ым сеэң йохса эсиң йох ум? є в тебе розум чи немає? *Б*; чох ум т'иттлер, аз ым, алтай бир кўз ўм чи довго вони йшли, чи недовго, півроку чи рік *Г*; азбарче йох ум? чи немає його у дворі? *СЛ*; бильмейим, вар ым, йох ум не знаю, чи є, чи немає *М*; пор. им, ин, ми, му, мў, мы, ни, П, ну, нў, ны, П, ун, ўм, ўн, ым, ын *П*.

ум- (умар) сподіватися, припускати, розраховувати, покладатися [*Г, М*]; бизим хеласетлигимизе сени имдатчы хоруйужу умарыз сподіваємося на тебе як на помічницю й заступницю [*Г*].

ума увесь, усі [*СК*]; ума харлар йағар-йағар, бртўлўр йизлер снїг усе падає й падає, заквив усі слїди [*СК*]; ума/ўме хушлар д'ибик йўксек учарсын ти високо літа-

еш, як усі птахи [СК]; *пор.* умме, умумийе, ўме.
 умме увесь, усі [СК]; өле гүзель дэлханны йохтур умме дўнда [СК]; *пор.* ума, умумийе, ўме.
 умроздан *див.* зан III.
 умсан- припускати, сподіватися *ВН.*
 умумийе соборний [Г]; *пор.* ума, умме, ўме.
 ун борошно; крохмаль; ун чек-молоти борошно *СЛ*; ун эт-виробити в борошно *К*; ах ун біле борошно *СБФ*; картопля уну крохмаль з картоплі *Г.*
 ун 1. *пит. частка* чи *К.* 2. *підр. спол. енкл.* якщо *К*; бизим эве отруй ун йеди жан, сет'из жан, олар дийлер... якщо в нашій хаті мешкає сім душ, вісім душ, то вони кажуть... *К*; *пор.* им, ин, ми, му, мў, мы, ни II, ну, нў, ны II, ум, ўм, ўн, ым, ын II.
 ундан *вих. відм. займ.* у з нього, від нього *ВН.*
 унла- посипати борошном *О.*
 унлат- виробити в борошно *О.*
 унлу борошняний, із борошном, у борошні *СБ, О.*
 унлух посуд для борошна *О.*
 унна- виробити в борошно *Б, К, СК*; уннай ўстўн посипає себе борошном *Б*; д'ендин уннай об-сипає себе борошном *СК.*
 уннан- виробитися в борошно *СЛ, К, СК.*
 уннат- посипати борошном, виробити в борошно *К.*
 унну борошняний, з борошном, на борошні *К.*
 унун, унуң *род. в. займ.* у його *ВН.*
 унут- 1. забувати. 2. гадати, надумувати, подумати *Г*; мен унут-тум: бу — тэк мышых я подумав: це — тільки кішка *Г.*
 унутлуй *див.* унутул.
 унутмахлых забудькуватість.

унуттур- змушувати забувати.
 унутул- (-тлуй) забуватися, бути забудим.
 унутуш- забувати одне одного.
 унутушлух забудькуватість *К.*
 унутуштур- *спон. К.*
 унутуштурт- *спон. К.*
 уңа *дав. в. займ.* у йому *ВН.*
 уп-узун довжелезний *О, СЛ.*
 упара опара *У.*
 упряж упряж, збруя *II.*
 уп-узун довгий-предовгий, довжелезний *СЛ.*
 ур- (урай; // урий *ВН, уруй СМ*) бити, ударяти, стріляти; урду көкреги чиндэн/көкрегиче він ударив його в груди *ВН*; уруй башна харшы б'е його по голові *II*; хаз урдух ми забили гуску *СБ*; уруй өзүн сувға кидається у воду *СБ*; уруйлар машинаға сідаяот на машину *Б*; эд'ерими сыртыма уруп обайа жыбырдым поклавши сідло собі на спину, я вибіг на гору [СК]; нас урду өзүн кравата як кинється на ліжку *Г*; уруп зыбарт-забити, як щось нечисте *Б*; уруп ольдўр-забити *Б*; о балчых чиндэн уруп т'ельсе якщо він проскочить через те багно *Б*; айландырып ур-бити з розмаху *О.*
 урба одяг, плаття, сукня, сорочка *СБ-СК*; урбалар вбрання *СБ*; меним тахым урба йаңи увесь мій одяг новий *НБЕ*; сачахлы урба сукня з оборкою *Г*; *пор.* руба, урба.
 урбалы одягнений *СБ*: сийа урбалы в чорному вбранні *СБ.*
 урбалых відріз на сукню, на одяг *О, К.*
 урбаха сорочка *Б, У.*
 урбашка сорочка чоловіча.
 урғун закоханий *Г, СГ*; урғун олуй хыза він закохався в дівчину *СГ*; урғун-урғун дост бағына вардығым // орғун-орғун дост ба-

гына вардым я пішов до саду вельми коханої подруги [Г/СК].
урдур- дати бити, забити *СБ, О, У, К*; чаң урдурмады не замовляли бити у дзвони *СБ*.
урдурт- спон. *О, К*.
урйан: жўмнесиндэн урйан халдым я втратив усе [Г].
урлуй стукається *СМ*; див. урул-
урлур стукається *М*; див. урул-
урлух (-ғу) насіння, зерно *ВН, СБ, НМ, Б, Г-К, СК*, урлух ашы зернятко насінини *Г*; урлух йағы олія *Г*; урлух сач- висівати насіння *СБФ*; урлуға т'ит- іти в стрілку — про цибулю, часник *К*; пор. орлух.
урлухла- давати насіння, плоди, родити *О, К*.
урлухлх на насіння *НБЕ, О, К*.
урлухсуз без насіння, безплідний *О, К*.
урнуй старається, намагається; закохується, утьопується *СМ*; див. урун-
уроз щастя, удача [НМ]; вай, хурозум, вай, хуроз — о да бана бир бўйўк уроз о мій півню, ой, півнику, він же для мене найбільше щастя [НМ]; пор. ороз.
уртла- хлебтати, хлистати *СБ*.
уру I яма для зерна *К*.
уру II гній, слиз *СЛ*; пор. ирин, йирин.
уру III: уру тиш ікло (собаки, вовка, кабана) *Г*.
уруба одяг [Г, М, Кб.]; пор. руба, урба.
урул- (урлуй, урлур) битися, ударитися, бути битим, удареним, побитим, стрімко кинутися, податися, зрозуміти, допетрати; йенед'е пенжере урулуй знову стукають у вікна *У*; хапум урулду постукали до мене у двері *СМ, У, К*; хапумуз урулду хтось постукав до нас у двері *ВН*; оли чыхмаған чаң урулмай *СБ*, блў

чыхмаан чан урулмай *СЛ* поки не винесли покійника, у дзвони не дзвониться.
урум урум; грек; урум алхы, мына бу — греклик урумський народ — це оці греки *СБ*; урум алхы Эст'и Хырыма отруй уруми живуть у Старому Криму *М*; урум койлери урумські села *СЛ, СК*; урум ойуну урумський танець *СК*; урум падшасы грецький цар *СГ*; урум тили урумська мова *Б*; урум тиль блен өгрэн- навчатися урумською мовою *СМ*; урум тўркў урумська пісня *Б*; урум халхы народ урумів *У*; урум эльли який походить із краю урумів або з Греції *СБ*; пор. рум.
Урум Греція [Г]; долаштым Уруму, т'ездим Хырымы я об'їхав Грецію, обійшов Крим [Г].
урумжа *Б*, урумжаз *К*, урумжазна *СЛ*, урумжас *Б, К, СК*, урумжасна *СМ, Г, К* по-урумськи.
урумжасы урумський варіант *Б*.
урумлан- ставати урумами, греками *О*.
урумлух місцевість, заселена урумами, урумська національність *О*.
урумнан- ставати урумами *К*.
урумнандыр- спон. *К*.
урумнух (-ғу) уруми, греки, урумське населення, місцевість, населена урумами, греками *СЛ, К*; урумнух падшай грецький цар *СГ*; мен варайым, бизим урумнухтан саа бир хыз тапайым піду, знайду тобі дівчину з-серед наших урумів *СГ*.
урумча *СБ, О, М*, урумчазна *У*, урумчас по-урумськи, по-грецьки *СМ, У, [Г]* по-урумськи, по-грецьки.
урумче по-урумськи [Г].
урун- (урнуй) битися, ударятися, стикатися, зіштовхуватися, на-

магатися, вдаватися, звертатися, возитися, метушитися, закохуватися; **урнуй-урнуй бу хыз** — сув **ичамай** як ця дівчина не силкується, води не може попити *СМ*.

урундур- спон. *О*.

урунуш зіткнення *О, К*.

урус росіянин *О*; пор. рус.

урусча російська мова, по-російськи *О, М*.

урух [*Г, М, Кб.*] **уруһ** [*Кб.*] дух; **Азиз Урух** Святий Дух [*Г, Кб.*].

уруш бій, битва, бійка, сутичка *О, К*.

уруш: ай доғар **уруш** йанда місяць сходить на місячному боці *П*.

уруш- битися, боротися, мати сутичку *П, Б, К*, сваритися *О*; **хылычлар биле башлайлар урушмаға** починають битися на шаблях *П*.

уруштур- спон. *О, К*.

урушгурт- спон. *О, К*.

урчух (-ғу) 1. веретено; **урчух башы** кочальце, голівка веретена *СБ, О, Г-К*; **урчуғун башы** — дәрмен ташы кочальце її веретена — млинове жорно *СЛ*; **урчух йип** веретено, пасмо ниток *СГ*; **урчух курчоғу** гачок веретена *СБ*; **урчух хурйуғу** пузце, черево — стрижень веретена *К*; **метәр урчух** веретено для спітання і змотування подвійної нитки, вертушка у прядці *СБ*. 2. прядка; **урчух татлысы** вергуни *Г, СГ*; пор. үрчүхле.

урчухла- прости *Б*.

урядник урядник *К*.

усал ледачий, ледащо, недбалий, халатний, кволий, слабкий *Г, К*; **усал адамын не ожағы түтәр, не хазаны хайняр** у ледачого ні димар не димить, ні чавун не кипить *Г*; пор. осал.

усаллан- ледачити, ставати недбалим *К*.

усалландыр- спон. *К*.

усаллат- спон. *К*.

усаллых ледацтво, недбальство *К*. **усан-** нудьгувати, нудитися, скучати, стомлюватися *СЛ, СГ*; **жаңдан усан-** стомлюватися душею *СЛ, СГ*.

усандыр- набридати, докучати, обтяжувати [*Г, К*]; **азиз фикир этти йолунжейедәк хайрысыны / ғайырсыны усандыр(м)айым / нышандырмайым дәди** святий подумав і вирішив до кінця свого шляху більше нікого не обтяжувати [*К/Г*].

услан- бути приведеним до ладу [*Г, СЛ*]; **сийа зилифлер усламыш** твої чорні кучері в порядку [*Г, СЛ*].

уста майстер, ремісник; **уста бек пан** майстер *СЛ*; пор. сута, устаз.

устабашы старший майстер *СБ*. **устажы** ремісник, майстер *О*.

устаз майстер, ремісник *СГ*; пор. сута, уста.

усталых майстерність, вправність *О*.

устрада *О, [Г]*, **устрада** *НБС* бритва; пор. стра, стюра, сутра.

усул прийом, спосіб *СЛ, К*; **усул эт-** уживати певного способу, знаходити спосіб *СЛ*.

Усультанов *прізв.*

утан сором'язливість, соромливість *О*.

утан- соромитися, стидитися, ніяковіти, нігитися.

утандыр- соромити, ганьбити, змушувати осоромитися *СБ, О, СЛ, К*.

утандыры- бути присоромленим, осоромленим *О, К*.

утанмаз безсоромний.

утанмазлых безсоромність.

утанч сором, стид *СБ*.

утанчах сором'язливий, соромливий, ніяковий *СБ, О, К, СГС*.

уҗанчахлых сором'язливість.
 утулок втулка П.
 уун род. в. займ. у його ВН, СБ;
 уун үчүн через нього СБ.
 уф вигук полегшення К.
 уфала- м'яти, терти, молоти, ті-
 пати Г; пор. уфла- II.
 уфалан- уфаланып ағла- ридати,
 голосити Г.
 уфах дрібний Г.
 уфахча дрібнуватий О.
 уфачых-дүфечик таш дрібне-
 сенькі камінці Г.
 уфла- I полегшено зітхати, оха-
 ти, ахати О.
 уфла- II вилущувати зерно Г; ур-
 лух, какороз уфла- облущувати
 насіння соняшнику, кукурудзи
 Г; пор. уфала-.
 уч (ужу; ужү Я) кінець Б, У-СГ,
 [Кб.]; үчт'ийевин ао ужу — печ-
 т'е чырай осун кінець прийма-
 ка — бути заслоною для печі Б;
 алды бир парча топрах, бағла-
 ды платоғун ужуна узяв трішки
 землі, зав'язав у куточок хуст-
 ки Г; варды башы ужна піді-
 йшов до її узголів'я Г; меэм ба-
 шым ужуна у мене в головах
 СГ; өлүм ужуна отруй він стоїть
 однією ногою в могилі Г; хам-
 чи ужу халайли на кінці бато-
 га свинець СГ; тилин ужу кін-
 чик язика К; тилим ужүне ай-
 ляный крутиться в мене на
 язиці Я; йаттым айахлар ужу-
 на я лягла в ногах У; бириси ба-
 шы учунда ве өбири айахла-
 рындан йана турур удулар один
 з них стояв у нього в головах,
 а другий біля ніг [Кб.]; Христос
 башым ужуна, хурт айағым
 ужуна Христос у мене в голо-
 вах, черви в мене біля ніг СЛ;
 пор. уж.
 уч- (учай) літати, падати, стриба-
 ти, залазити; уланчых учту, йы-
 лады хлопчик упав і заплакав

НБС; хуйуче учхан ай місяць
 упав у колодязь У; учар эдим
 дашан сува я б кинувся у бурх-
 ливу річку СБ; мышых учса як-
 що кішка стрибне СБ; учуп
 т'ель- прилітати СМ, Г, СЛ, К;
 учуп т'ет- полетіти Б; махаслар
 учту тавана крокви попадали на
 горище Г.
 уцах літак ВН, К.
 учмах рай О.
 учмахлы який перебуває в раю О.
 учсуз безкінечний СЛ.
 учсуз-бучсуз без кінця-краю СЛ.
 учтур- спон. О, К.
 учтурт- спон. О, К.
 учун- лякатися, здригатися СБ, О.
 учур- примушувати літати, випу-
 скати, упускати, дозволяти упа-
 сти, роняти, ронити, звалюва-
 ти; учурдум элимдэн Девруш
 кератым я втратив свого скаку-
 на Девруша СБ; элиндэн учурус
 втратиш СЛ.
 учурт- спон. О, К.
 учурум провалля, урвище СМ,
 крута скеля О.
 учуш- літати разом, злітатися,
 пурхати О.
 учхала- літати безладно, перелі-
 таючи з місця на місце О, К.
 учхалан- роїтися, ширяти О.
 учхун іскра СБ.
 учхун- лякатися, боятися, здрига-
 тися О.
 уш розум О.
 уша- бути схожим, подібним СБ;
 пор. оша-
 ушак дитина [М].
 ушан- утихомирюватися, заспо-
 коюватися, утішатися СБ.
 ушат- I вважати схожим, уподіб-
 нювати, порівнювати СБ.
 ушат- II утішати, заспокоювати
 СБФ.
 ушах (-ғы) дитина, хлопцев, підлі-
 ток, молодик, парубок ВН, [Г],
 СЛ, М, СК; ушах түшүр- скида-

ти дитину, робити аборт *М*;
вахтсыз ушах нещасний хло-
пець [*ВН*].

ушахла- пліткувати *О*.
ушлу розумний, кмітливий, роз-
судливий, благородний *О*.

ў

ў хата, будинок, дім, житло, кім-
ната, приміщення *СБ*; т'ирген
бир ў ч(и)не він зайшов до
якоїсь хати *СБ*; ўдэ т'ель-
приходитьи додому *СБ*; йаланжы-
ның ўсў хата брехуна *СБФ*; пор.
уй, ўй, эв *І*.

ўдў мин. час зв'язки э- був, була,
було [*М*]; кёрўр ўдў він бачив
був [*Г*].

ўже *СК*; див. йўже.

ўз- рвати, зривати, смикати *СБ*,
У, Г; алма ўз- рвати яблука *НБС*;
соған ўз- рвати цибулю *СБФ*; чи-
чек ўздўм я зірвав квітку *У*;
пор. йўз-.

ўзг'ар вітер [*К*]; пор. лўзйар,
рўзг'ар, ўрўзд'ар.

ўзек розвір *СБ*; пор. бзек.

ўзэнд'и стремено [*ВН*]; пор. зен-
ги, зенд'и, зинги *І*.

ўзер сл. ім. верх; адэт ўзерине за
звичаєм [*М*]; ол эвгениозун ўзе-
рине після тієї осяти [*Г*]; шу
дэрья ўзерине дуран йемижи
Ашых Ғариб олду бекчи бу жен-
ке Аших Ғариб, судноплавець,
що стоїть на цій річці, став пе-
реможцем у цій баталії *Г*; бен
бу йолун ўзерине д'езамаз ол-
дум я вже не здатен ходити
цим шляхом *Г*; аях ўзерине на
своїх ногах [*Кб.*]; ўзерине ал-
брати на себе [*Г*]; ўзериндэ на
ньому [*Г, М*]; анам да йох, ба-
бам да йох, хардаш, йар севда-
сы ўзеримдэ йох у мене немає
ні матері, ні батька, ні молод-
ших брата чи сестри, ні коха-
ної *СЛ*; су ўзериндэ халды він
лишився на поверхні води [*Г*].

ўзере за, згідно [*Г*]; адэт ўзере за
звичаєм [*Г*]; кезер иди аях ўзе-
ре ходив на ногах [*Г*]; туралым
эйлик ўзере підіймімося для
добра [*Г*].

ўзери зовнішній бік [*Г*]; йалдыз-
дан парлар иди ўзериси ве чы-
харысы зовні й усередині вона
блищала від позолоти [*Г*].

ўзре згідно [*М*].

ўзўль- рватися, відриватися, вирива-
тися, відчіплятися, збуватися
ВН, СБ, СМ, СК; белим ўзўльдў
я надірвався — надірвав собі
поперек *ВН*; бу иштэн ўзўльдўм
я збувся цієї роботи *СБФ*; жа-
нын тэниндэн ўзўльдў твоя ду-
ша покинула твоє тіло *СК*.

ўй хата, будинок, дім, житло, кім-
ната, приміщення *ВН-СМ*; ўй
артна за двором, на вулиці *НБС*;
толу ўйўм у мене повна хата
ВН; ўй йаса- будувати хату *СМ*;
ўй тўбў підлога *СБ-СМ*; ўй шор-
бажи господар дому *СБ*; ўйге
чых- виходити заміж *СБ*; ўйдэ
бар азбарым, ўйўм у мене вдо-
ма є садиба, хата *П*; ўйдэ бар-
іти додому *СМ*; ўйдэ йат- ночу-
вати вдома *СМ*; т'ет ўйдэ иди до-
дому *ВН-СМ*; ўйдэ хайт- повер-
татися додому *ВН, П*; ўйдэ ха-
йтмай додому не повернеться
П; бир ўйд'е чырах кёрўнўй у
якомусь будинку видніється
свічка *СМ*; ўййе мен бердим
аз-авлах ремонт хату я підре-
монтував *П*; ўйнуң тэмели
підвалини хати, фундамент *СБ*;
ўйче до хати, в хату *ВН*; пор.
уй, ў, эв *І*.

ўй- падходзіць, бути вפור, відповідаць, вмішчывацца *СБФ*; *пор.* уй- I.

ўйдур- падганяць, прылаштовываць, прылагоджываць, вмішчываць *СБФ*.

ўйдэт- і што ё вдома, домашні *П, О*.

ўйе гніздо, кубло, лігво, барліг *СБ*; жанавар ўйесне коргенин кўтий вовк чинить так, як бачив у себе в лігві *СБФ*; кўчўк ўйеси собаче кубло, будка *НБЕ*; *пор.* йува I, уйа.

ўйле обідній час *СБ*; ўйле вахт обідня пора *СБФ*; ўйледэ т'ели-рим приходжу в обід *СБ*; *пор.* өле I, ўле II.

ўйлелик в обідній час *СБ*.

ўйлен- одружывацца, жаніцца, заводзіць хату, господарство *О СБ*.

ўйлендир- одружываць, жаніць *СБ*.

ўйлў одружени, хазяйновіты, які мае хату, господарство *О*; *пор.* ўлў, эвли.

ўйлў-эшикли які мае притулок, власнае житло, дах над головою *О*.

ўйлўк домашні *О*.

ўйсўз-йуртсуз бездомны, безпритульны *О*.

ўйчўк хатка *ВН*.

ўле I люлька *Б, К, СГ*; ўле ич-паліць люльку *Б, СЛ*; ўле йах-запалюваць люльку *СЛ*; ўле чабуху цибух люлькі *Б*.

ўле II полудень, обід *СБ, Б, Г-К*; ўле вахт(ы) обідня пора *СБ, СЛ*; ўле вахтында в полуденны час *К*; ўледэ в полудень *НБЕ*; ўледэн сора після обіду *Г, К*; ўленіз хайыр добры дзень *К*; *пор.* өле I, ўйле.

ўле III: гўн доғар ўле-ўле, йар д'елир гўле-гўле сонце сходить по-ступово, мить за миттю, моя ми-

ла падходзіць, посміхаючыся *[СГ]*.

ўледэт-и обідній, полуденны *О, К*.

ўлелик I. полудень, обідня пора, обідній час, обідня перерва, в обід, в обідню пору *НБЕ, СМ, Б, Г, К. 2.* обід *НБЕ*; ўлелик аша-обідати *НБЕ*.

ўлеликсиз без обідня перервы *СБ*; далагт'ер-ишт'ир ўлеликсиз дэ халий, осал-дэмблельлиге дэ йетиший старанны і працывіты шыаецца навіць без обіду, й обід дїстаецца ледачому й недбалому *СБЧ*.

ўлен- одружывацца *СБ*; бу киши чаре табыш ўленмей цей чоловік ніяк не може жаніцца *НБЕ*.

ўлендир- одружываць *СБ*.

ўлў одружени, сімейны *СБ*; *пор.* ўйлў, эвли.

ўльтўрйа проскура *О*; *пор.* на-тырйа, нутурйа, ултурйа.

ўм *пит.* частка чи; дөгўш ўм — сизге белли он дорт сененэн дөгўшў що стосуецца вїны, вам відома вїна чотирнадцятого року *СБ*; ўч кўн ўм тутайлар өле тримаюць так днїв зо три *СЛ*; өртўк ўм? чи закрыты? *СК*; *пор.* им, ин, ми, му, мў, мы, ни II, ну, нў, ны II, ум, ун, ўн, ым, ын II.

ўме (ума) весь, увесь *СК*; ўме дўнйа весь світ, всесвіт *[Г]*; ўме мемнет'ет уся країна *Г*; ўме хушлар д'ибик, йўксек учарсын ти літаеш високо, як усі птахы *СК*; *пор.* ума, умме, умумийе.

ўмит надїя *У*; ўмит эт-сподіватися, мати надїю *ВН*; *пор.* имтэт-мўтэт-, өмит т'ес-, өмтэт-, өмўтэт-, ўмтэт-, ўмўт, эмит, эмтэт-.

ўмитлик эт-плекаці надїю *ВН*.

ўмтэт-сподіватися, надїятися, бажати, прагнуць *СБ, П, Г, СГ, СК*; ўмтэтим кўрмеге хардаш-

лармы я плекаю надію побачити своїх молодших родичів *СБФ*; *пор.* имтэт-, мўтэт-, өмит т'ес-, өмтэт-, өмўт эт-, ўмит, ўмўт, эмит, эмтэт-.

ўмўт надія [*М*]; ўмўт калмамыш иди надії не лишилося [*М*]; ўмўт эт- сподіватися, мати надію [*М*]; *пор.* имтэт-, мўтэт-, өмит т'ес-, өмтэт-, өмўт эт-, ўмит, ўмтэт-, эмит, эмтэт-.

ўн 1. *пит. частка* чи *К*; *көпрўй ўн, көпўрмий ми?* чи кипить, чи не кипить? *К*; 2. *підр. спол. енкл.* як тільки *К*; *мышых көрўй ўн сычаны, аман тутай кішка*, як тільки побачить мишу, зразу хапае *К*; *пор.* им, ин, ми, му, мў, мы, ни II, ну, нў, ны II, ум, ун, ўм, ым, ын II.

ўр-плести *НБЕ*, [*М*]; *сепет ўр-плести кошик НБЕ*; *пор.* өр-.

ўре-гавкати *НБЕ*.

ўрк- (*ўркей, ўркем Б*) сахатися, здригатися, відскакувати з переляку, переполошитися *СБ, СМ, Б, К, СГС*.

ўркеч лякливий, боязкий, полохливий *О*.

ўркечлик лякливість, боязкість, полохливість *О*.

ўрктўр-злякати, налякати, відлякати, полохати *О, К*.

ўрктўрт- *спон. О, К*.

ўркўк лякливий, боязкий, полохливий *О, К*.

ўркўн-злякатися, перестрашитися, сахнутися *К, СГ*.

ўрктў-налякати, перелякати, переполошити, сполохати *О, СЛ, К*.

ўртўттўр- *спон. О, К*.

ўркўш-сахатися один від одного *О*.

ўркўштўр- *спон. О*.

ўрўзд'ар вітер [*Г*]; *пор.* лўзйар, рўзг'ар, ўзг'ар.

ўрчўхле-прясти *Б*; *див.* урчух.

ўс (*ўсме, ўсне, ўсўндэн*) *спрощений варіант сл. ім. ўст* верх *СМ-У, К-СК*; *ўсме* на мене *У*; *ўсне* на нього, на ньому *СМ*; *калача ўсне пычагы бар* у жмуті волосся в неї на голові є ніж *СБ*: *се-эн ўсне дэ алы бар айтма, ме-эн ўсне дэ алы бар айтмага т'ерекмед'ен шийлер* він здатний говорити непристойні речі й про тебе, і про мене *СМ*; *йеди йылын толмаан ўсне халган ўч кўн* до виповнення семи років лишилося три дні *Б*; *т'ирий, хап(у) ўсне хойай ао сабан* приходять і ставлять у дверях того плуга *Б*; *крават ўсне* на ліжку *У*; *миний ат ўсне* сідає на коня *Б, К*; *сычрай миний ат ўсне* стрибає на коня *У*; *он йылын ўсне т'елий бу эриф* на кінець десятого року приходять той чоловік *У*; *бир ат ўсне эт'и жан* двоє на одному коні *СГ*; *хойай буну ат ўсне* садить його на коня *СГ*; *а шин бир нестэ ўсне* топатьсь етійлер а тепер тушцюють на якомусь такому місці *М*; *хапуун ўсне чыхсын хай* вийде на ворота *СК*; *алий мых ўсўндэн хамчисин* знімає з цвяха свого батога *СБ*; *йер ўсўндэн* від поверхні землі *СМ*; *пор.* ўст.

ўскўт (<сўкўт) мовчання [*Г*]; *ўскўт хасеветли турур* еди вона сиділа в мовчазній тузі [*Г*].

ўст 1. верх, поверхня, верхній одяг; *о чыхмаз еди ўстіе* воно б не стало відомим — не вийшло б на поверхню *П*; *хохуй ўстлери* їхній одяг пахтить *У*; *ўстў йалтрай, ичи/гўбў халтрай* зовнішність у нього блищить, а внутрішність/спід дрижить *СМ, Б, Г, М/К*; *ўстў тэмиз* наш одяг чистий *П*; *ўстў — гўмўш/алтын, диби* — йез верх у нього срібний/золотий, а основа — ла-

тунна *СК*; толай ўстўн օле пу-
скачыҗлар уся поверхня твого
тіла покривається такими пу-
хирцями *СЛ*; хол ўстў верхній
бік долоні *СБ*. 2. голівка чобота.
3. *сл. ім.* верх; ўстўме на мені
Б; ўстне дэ чаршаф, тўптэн дэ
чаршаф, орҗада йўн простира-
дло зверху, і знизу простирад-
ло, а всередині вовна *СЛ*; йер
ўстне по землі *СБ*; харлар ўстне
на сніг *СБ*; ай сырт ўстне — чо-
бан аях ўстне, ай бурун ўстне
— чобан сырт ўстне місяць на
спині — чабан на ногах, місяць
на носі — чабан на спині *СБФ*;
миний җижасы дрек ўстне йо-
го старша сестра залазить на де-
рево *Б*; харт олду о ат ўстне по-
старів він на тому коні *СЛ*; ат
ўстўне на коні *ВН*; миний дэ-
вениц ўстўне сїдае на верблю-
да *СБ*; ўстўне минейим сяду на
нього *СМ*; ўстўне օкелен-
гніватися на кого [*Г*]; башынын
ўстўне над його головою *СК*;
йар ўстўне йарем бар крім
одніеі лобки, в мене е ще од-
на лобка *Б*; онун ўстўне дурду
зупинилася над ним *М*; таш ў-
тўне на камінь *У*; хапуун ўстўне
над дверима *СГ*; тօпелер ўстўн-
дэ на вершинах *К*; ўстўндэн
зверху *НБЕ, СЛ*; эт ўстўндэн йў-
зўм йерлер після м'яса їдять
їзюм *СК*; ◊ ахшам ўстў надве-
чїр *СЛ*; *пор.* сине, сна, сне, снен,
стне, стнен, стў, стэн, ўс.
ўстўндэки який лежить зверху
на чому, на поверхні чоҗо [*Кб.*];
мезарын ўстўндэки таш надмо-
гильний камінь [*Кб.*].
ўстўндэт и який лежить зверху
на чому, на поверхні чоҗо *СК*.
ўт- смалити, палити *НБЕ, П, О,*
Б.
ўтле- прасувати праскою *СБ, БТ,*
Г, К, СГ; *пор.* ўтўле-

ўтлен- прасуватися, бути прасова-
ним *БТ, К*.
ўтлендир- *спон. К*.
ўтлендирт- *спон. К*.
ўтлениль- бути прасованим *К*;
ўтленильген шийлер прасована
білизна *К*.
ўтлет- *спон. К*.
ўтлеттир- *спон. К*.
ўттўр- дати смалити *О*.
ўттўрт- *спон. О*.
ўтў праска *СБ, О, Б, Г, К, СГ*; ўтў
бек кўчлў праска е дуже гаря-
чою *СБФ*.
ўтўле- прасувати праскою *ВН,*
СБ, О, Г, К, СГ; *пор.* ўтле-
ўтўлен- бути прасованим, прасу-
ватися *О*.
ўтўлет- дати прасувати *О*.
ўтўлеттир- *спон. О*.
ўтўлў прасований *О*.
ўтўль- смалитися *О*.
ўтэ- смалити *К*.
ўтэн- смалитися *К*.
ўтэниль- бути смаленим *К*.
ўтэт- *спон. К*.
ўтэттир- *спон. К*.
ўф *насл.* втягання повітря, всмок-
тування рїдини *СЛ*; ўф этий, че-
кий, тэким дэ алий суйу сьор-
бае і всмоктуе всю воду *СЛ*.
ўфўр- дути, дмухати, пухкати,
продувати *О, Б, СЛ, К, СК,*
[Кб.]; хырсламасан о йандан
бийандан, шорбаҗи олмайсы
օле пек, пек ўфўрўп титамай-
сын якщо нічоҗо нїде не вкра-
деш, то дуже хорошим госпо-
дарем не станеш, особливо не
розпухкаешся *К*; *пор.* фўр-
ўфўрт- *спон. О, К*.
ўфўртгўр- *спон. О, К*.
ўфўрўль- надуватися, роздувати-
ся, роздмухуватися, надимати-
ся *О, К*.
ўфўрўм подув, подих, повів *О*.
ўч три; ўч кօпчекли брычка три-
кїнна брычка *СМ*; ўч кօшли

трикутний *О*; ўчўмўз ми трое *СБ*; ўч-дўрт три-чотири *ВН*.
 ўчев трое *ВН*.
 ўчевлеп по трое *О*.
 ўчер по три [*Г*], *СГ*; ўчер адам по три людини *У*.
 ўчерле- брати по три *К*.
 ўчерлен- пас. *К*.
 ўчерлендир- спон. *К*.
 ўчерлик троячка, три карбованці, три гривні *К*.
 ўчйол розвилка *СЛ*.
 ўчкўйев приймак *СЛ*, *К*; пор. ўчт'ийев, ўчт'ийов.
 ўчкўндўр буряк *СБ*, *СЛ*; хызыл ўчкўндўр червоний, столовий буряк *НБС*.
 ўчле- довести до трьох, розділити на три, скласти втрое *О*.
 ўчлен- потроїтися *О*.
 ўчлендир- потроїти *О*.
 ўчлендирт- спон. *О*.
 ўчлет- потроїти *О*.
 ўчлеттир- спон. *О*.
 ўчлеш- тройтиса, потроїтиса *О*.
 ўчлештир- спон. *О*.
 ўчлў потрійний *О*.
 ўчпармах вила-трійчата *О*.
 ўчсў трое з них *ВН*; див. ўч.
 ўчт'ийев приймак *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*; ўчт'ийев отур- жити в приймак *СМ*; меним алым ўчт'ийевдэн азна гўзельдир мое становище є трохи кращим, ніж у приймака *СМ*; ўчт'ийев собаан чырайы осун, бабасынын шерааты осун бути приймаком означає бути заслоною до печі й судовим вироком для батька *СЛ*; пор. ўчкўйев, ўчт'ийов.
 ўчт'ийевлик становище приймака *СМ*.
 ўчт'ийов приймак *СЛ*, *СГ*; ўчт'ийов вар- піти в приймак *СК*; пор. ўчкўйев, ўчт'ийев.
 ўчў післяйм. для, задля, ради *СМ*; аның ўчў тому *СБ*; ғарип халх ўчў про бідних людей *СМ*; абу

жевиз сеэн акан ўчў, абу жевиз сеэн халларың ўчў цей горіх в ім'я твого старшого брата, а цей горіх — в ім'я твоїх рук *Б*; мен ўчў олар фит'ирсиз миллет як на мене, вони дурні *У*; не ўчў? чому? *К*; олар ўчў про них *Б*; он ўчў тому *П*; сеэн ўчў йа меэн ўчў про тебе або про мене *П*; халх ўчў про людей *СМ*; пор. ичин, ичўн, ўчўн, чин *П*, чўн.

ўчўн післяйм. для, задля, заради, через *СБ*, *СМ*, *Г*, *М*, *СК*; аның ўчўн для нього *СБ*, *О*; бек осал адам ўчўн бу сўлений це говориться про дуже ледачу людину *СК*; баш ўчўн задля колоса *М*; бир гўль ўчўн задля однієї квіткі *СГ*; не ўчўн *СБ*, *М*, ни ўчўн *СБ* чому, для чого, навіщо; сениң ўчўн через тебе *СБ*; эт'ен шийи ўчўн за зроблену ним роботу *Г*; пор. ичин, ичўн, ўчў, чин *П*, чўн.

ўчўнжи *СБ*, *П*, *СЛ*, ўчўнжў *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*, *СК* 1. третій. 2. третя страва *СМ*.

ўчўнжўлўк третє місце *О*.

ўчўнчи [*Кб.*], ўчўнчў *Г*, *К-М* третій.

ўчўсў трое з них, усі трое *СМ*, *Б-Г*, *СГ*, *СК*; алар ўчўсў йырлар эдлер вони всі трое співали *У*; див. ўч.

ўшен- лінуватися [*Г*], *СК*.

ўшкўн- злякатися, сполохатися, сполошитися, втекти з переляку *О*, *К*.

ўшкўт- злякати, сполохати *О*, *К*; пор. шўкўт-.

ўшкўттўр- спон. *О*, *К*.

ўшў- мерзнути, перемерзати, захолонати, замерзнути, закощобнути, застуджуватися *СБ*, *О*, *У*, *СЛ-СГ*.

ўшўн- морозити, лихоманити, бути в гарячці *О*.

ўшўндўр- викликати лихоманку, гарячку *О*.

ўшўр- роздувати (вогонь) *О*.

ўшўт- дати змерзнути, студити, морозити, заморозити *О, К*.

ўшўттўр- спон. *О*.

Ф

фазилетлик (-ги) добродетельность *[Г]*.

фазы [=фары] фара *СМ*.

файда користь, вигода, прибуток; сендэн файда ичтэ дэ йох *СГС*, сендэн файда олмай *НКД* з тебе жодной користі не буде; мен оон файдасын кбрмийим/саймайым я не бачу в цьому користі *К*; файда эт- здобути прибуток, мати користь, бути корисним *СМ, [Г]*.

файдала- використовувати з вигодою *О*.

файдалан- користатися, мати користь *М*.

файдалы корисний *Б, М*.

файдалых корисність, вигідність, прибутковість *О*.

файдасыз некорисний, даремний, даремно, без користі *П-У, К, СК*; файдасыз ший некорисна, марна річ *Б*.

файдасызлыx некорисність *О*.

факат однак, протэ *[Г]*.

факир бідний, бідняк *[Г, К]*; пор.

фахир, фукаре, фухаре.

факир-фукаре біднота *[М]*.

факудў бот. сочевиця *ВН*.

фал ворожіння, ворожба *Б-СЛ*;

фал ач- *Б, Г, СЛ*, фал бах- *НБЕ*,

У ворожити; бени фаллере оғратгын ти змусив мене мучитися здогадами *СЛ*; пор. фел.

фал- розсипатися *СБ*; фалған картоп розсипчаста картопля *СБФ*.

фала- прати *Б, У*; пор. вала-, йу-вала- *І*.

фалан- пратися *БТ*.

фалжи *СМ*, фалжы *Б, У, Г* ворожит, ворожка; фалжы пукана ворожка *СЛ*.

фалжылыx ворожитство *О*.

фалташ ворожильний камінець *О*; фалташ көз з великими очима *О*; көзлери фалташ т'иби йанай очі палають, як ворожильні камінці *СЛ*.

фалтын- (фалный) бгатися, зібгатися *СМ*.

фаньдўنيا тлінний світ *[Г]*; пор. баридўнья, варедўнья, паридўнья, фаридўнья, фаридўня.

фарах слюда *Г*.

фарелен- блищати сяяти *СГ СК*.

фаридўнья, фаридўня тлінний світ *[М]*; пор. баридўнья, варедўнья, паридўнья, фаньдўнья.

фарик [=фарих] ол- відступати *[Г]*; пор. ферик бол-.

фарла- виблискувати, сяяти, блищати *К*.

фарлан- робитися блискучим, сяяти, світитися *О*.

фарс перс *О*.

фартух фартух *У*.

фар-фар йан- палахкотити *Г*.

фарх різниця, суть; фархына бар/вар- *ВН, Б / К* розрізняти, розбиратися, доходити ества, сутності; бардым фархына до мене дійшло *ВН*; фархына варан адам здогадлива людина *К*.

фарылда- блищати, сяяти *О*.

фарылдых блискучий *О*.

фарыл-фарыл фарла- яскраво блищати, сяяти *О*.

фасик даремний *[М]*.

фасыл 1. переказ, історія, подія, пригода, анекдот *ВН, П, НМ, Б, Г, СГ*; Алемин фасылы оповідання про Аліма *[Г]*; йахын алмай бу фасыл не припускає, щоб таке сталося *П*; маа беле-

беле фасыл олду зі мною сталася така пригода *Г*; не буйўк фасыл бу яка це значна подія *Г*. 2. дивний, дивакуватий *О*.
фасыллх дивовижність, дивакуватість *О*.
фат- кришити, молотити, розбивати на дрібні шматки *СБ, СМ, БТ*; бабам фатты ағач мій батько порубав дрова *НБЕ*; фат бир парачых ѓкмекни, бер доузға накриши хліба, дай свині *НБЕ*; уланлар фаттлар пенжерени хлопці розбили вікно *НБЕ*.
фата *СМ*.
фатиль пухкий *ВН*; фатиль хамур пухке тісто *ВН*.
фатых розбитий на дрібні шматки, розкришений, розтовчений, подрібнений, розламаний, поламаний *НБЕ, О*.
фах маленький, дрібний, дрібні гроші *ВН, СБ, СМ-У, М*; фах ахча дрібні гроші *СМ*; фах ашухлар дрібні кістки руки, стопи *СБ*; фах бала дрібні діти *Б* фах тўфек сільськогосподарські культури, крім злаків *П*; фах хардаш менший (малий) брат *ВН*; фах ший дрібниця *СБ, СМ*; фах-фах фишнечиклер дрібні вишеньки *Б*.
фахир бідний *[Г]*; *пор.* факир, фукаре, фухаре.
фахла-робити дрібним, розбивати, дробити, кришити, товкти, м'яти, тіпати *ВН*.
фахлат-роздрібнювати, дробити, міняти гроші на дрібні *СБ*.
фахлх дрібнота *О*.
фахча дрібнуватий *О*.
фачых дрібненький *К*.
феввар лютий *[Г]*.
федиз эт-хрестити (людину) *К*; *пор.* баптизма, вабз, ваптиз, ваптизма, вапгис, лаптиз, фетиз, фитиз, Фота, фотис, фтиз.

Федоров *прізв.*
фей ціна *СГ*; нас феи сенин фишнелерин? яка ціна твоїх вишень? *СГС*; *пор.* фий.
фейдэ користь, вигода, прибуток *СБ*; *пор.* пайда, файда.
фейдэли корисний *СБ*.
фейдэсиз безкорисний *СБ*.
фейрик велике курча *Г*; *пор.* пейрик, перик, ферик.
Феклапа (<Фекла апа) тітка Векла, тітко Векло, пані Векло *СБФ*.
фел ворожіння, ворожба *[СЛ]*; феллере оғрат-змусити мучитися здогадами *[СЛ]*; *пор.* фал.
фелан певний, такий-то, той-то, той, певна людина *СБ, П, Б, Г-СГ*; фелан йердэ у певному місці *Б, СГ*; фелан йердэн алдых ми взяли в певному місці *СБ*; фелан йылы певного року *СЛ*.
феланжы такий-то, певна людина *О*.
феланчасне якось так *Г*.
Фелахтов *прізв.*
фелек (-ти) доля, рок *[Г, СЛ, СК]*; фелек панжасы лапи долі *[Г]*; залым фелек жорстокий рок *[Г]*; сандра фелек примарна доля *[Г]*; фелек панжасы сыхты белими лапи року стисли мій стан *[Г]*; бен фелеге пенже чалдым — авжуйум, авадайым я кинув виклик долі — я мисливець, я на волі *[СК]*.
фелемек неохайний, одягнений без смаку, *іст.* фламандець *К*; фелемек т'ибик донан-наряджатися дуже яскраво, без смаку *К*; фелемек доний наряджається яскраво, без смаку *К*.
фелис вельвет; бойумжез сийа фелис мою фігуру облягає вельвет *НЛ*; *пор.* филиз, филис.
фельсиз недоладний, нікчема *[Г]*.
фена поганий, злий *Б, [Г], СГ, [М]*; фена хасталых погана, тяжка хвороба *[М]*.

фена дал: топар-топар булут хопар фена дальндан/Ах Фенар дағындан хмари здймаються купами з-над гори Ах-Фенар [К].
 феналан- обзілтиися, злитися, ставати жорстоким О.
 феналых (-ғы) поганий стан, погана справа, щось погане, пагані речі, зло, шкода, злість, нищість, жорстокість О, [Г], СГ, [М].
 фенар ліхтар, маяк К; фенар феси феска особливого крою СК.
 фенер ліхтар О.
 Фени село Фени СБ.
 фент спритність, трюк, вибрик, витівка, виверт, забаганка О; Ахчахыз билир фентини Ахчахиз знає твої витівки Г; Ахчахыз, билирим фентини Ахчахиз, я знаю твої хитрощі СЛ; уйма, сахын (уйма-сана СЛ), Оленька, Николайын фентине Оленько, стережися, не дожджай Миколі, не виконуй його забаганки СГ.
 фентле- хитрувати, обдурювати О.
 фентлен- бути обдуреним О.
 фентли спритний, вигадливий О.
 фентсиз нехитрий О.
 фентли ййсан хитра людина СБЧ.
 ферағ радість, утіха [СГ]; будўйнанын ферағы да — о да бизе аз олур утіхи цього світу — їх нам замало [СГ].
 ферасет мудрість [М].
 ферахлан- радіти, утішатися [Г]; жаңым пек ферахланыр буна душа моя дуже радіє з цього [Г].
 ферахлых (-ға) радість, утіха [Г].
 ферик самка (у птахів) О; пор. пейрик, перик, фейрик.
 ферик бол- втрачати потяг, бажання СБ; тўштў ичиме бир от — ашган, йухудан ферик болдум мене охопила туга — я втратив сон і апетит СБЧ; пор. фарик ол.
 ферис верста СБ.

ферйат плач, ридання, стогін, крик [Г]; заклик на допомогу О; ферйат эт- голосити, ридати [Г]; пор. фирйатлан-, фьрйат.
 ферйатлан- голосити [Г].
 ферман лист, наказ, указ Б-СЛ, [М]; падышах берий ферман цар видає указ Б; ферман йазписати указ [М]; пор. фирман.
 фершал фельшер СМ, СК.
 фес феска ВН-П, СГ, СК; дал фес феска з китицею П, Г; эгмиш фенар фесини ти нахилив свою феску СК; пор. пес.
 фесатлых вада, недолік [Г]; сенин себебиндэн фесатлыхтан хелас олдух завдяки тобі ми позбулися вад [Г].
 фесильген / фесильд'ен Г, фесильт'ен Б бот. волошка; пор. Василькон.
 фесфесе нерозумні слова, вчинки СБФ.
 фет завоювання, підкорення [Г]; душманнарыны фет эйледин ти подолав своїх ворогів [Г]; хуветин фет олунмаз твоя сила нездоланна [Г].
 фетиз хрещення Б; фетиз эт- хрестити Б, СЛ, Г; пор. баптизма, вабз, вапгиз, вапгизма, вапгис, лапгиз, федиз, фитиз, Фота, фотис, фтиз.
 фетиско хрещеник, хрещениця Г; пор. фитиско.
 фиған голосіння [Г]; фиған эт- голосити, ридати [Г].
 фидан пагін, паросток, лоза ВН, СБ, Б-СЛ, СГС; фидан бой(у) Г, СЛ, дал фидан тонкостанний, стрункий ВН, У.
 фиданлых розсадник О.
 фидэ розсада, відросток, саджанець ВН, СБ, СМ-У, К.
 фидэле- садити саджанці, розсаду СБ, НКД.
 фий ціна СМ; зийадэ фий зави-сока ціна НМ; пор. фей.

фийильли йсан невибаглива, не-
жадібна людина *СБЧ*.
фийильсиз ненаситний *СБЧ*.
фикир думка [*Г, М*]; фикирлери-
не кельди ол жогап ті слова
прийшли їм на згадку [*КБ*.];
фикир эт-думати, замислюва-
тися [*КБ*.]; *пор.* фит'ир, фт'ир,
эфт'ар.
фикирсизлик бездумність, не-
дбалість [*Г*].
филянча човен *Г*.
Филахтов *прізви.*
филенка вид човна *СК*.
филиз вельвет *СЛ*; бойунжез си-
йа филиз твій стан облягає чор-
ний вельвет *СЛ*; *пор.* фелис,
филис.
филипет: филипетэ ўч метох ба-
гышлады подарував філіпетові
три хутори [*Г*].
филис I вельвет *СБФ*; *пор.* фелис,
филиз.
филис II паросток, відросток
СБФ.
фильжан чашка, кухлик *ВН, Б,*
Г, К.
филь слон *ВН*.
филья гніздо *ВН*.
фильтик (-ги) гніт *Г*; фильтик
хойдум собаа я сунула гнота в
під *Г*; *пор.* фитиль, фтиль.
фиргон фургон, візок, екіпаж *Б,*
СЛ; *пор.* фыргон.
фирйатлан- стогнати, голосити
[*Г*]; *пор.* ферйат, фырайат.
фиркат розлука [*У*]; фиркат кела-
мын вар ти маеш щось сказа-
ти про розлуку [*У*].
фирман указ *У*; *пор.* ферман.
фисле-нацьковувати *К*; сени фис-
лий маа харшы він нацьковує
тебе на мене *К*.
фисле-цькувати *СГ*.
фистан сукня *СК*; сырма фистан
сукня з парчі, тафти, іншої по-
дібної тканини *СК*.
фитбол футбол *У*.

фитиз эт-святити *Б*; папаз фитиз
етий ашлар сўтне піп святить
страви *Б*; *пор.* баптизма, вабз,
вапtiz, вапtizма, вапtiz, лап-
tiz, федиз, фетиз, Фота, фо-
tiz, фtiz.
фитиль гніт *СМ*; *пор.* фильтик,
фтиль.
фитиско хрещеник, хрещениця
БТ; *пор.* фетиско.
фит'ир думка, мислення, глузд,
розсудливість, пам'ять, задум,
намір, бажання *СБ, Б, [Г], СЛ-
СГ, СК*; бир фит'ире вардых
ми надумали *СГ*; фит'ир эт-ду-
мати [*Г*]; чыхармам ахлымдан,
фит'иримдэн сени я не можу
викнути тебе зі своїх думок, зі
своєї свідомості [*СК*]; ахыл бар,
фит'ир йохту розум є, розсуд-
ливості немає *СБФ*; *пор.* фикир,
фт'ир, эфт'ар.
фит'ирлен-мати намір *О*.
фит'ирлеш-обмінюватися дум-
ками *О*.
фит'ирли який має певну думку,
склад мислення, вдумливий,
розсудливий *СБ, П, БТ*; йаман
фит'ирли киши зловмисна лю-
дина *СБ*; адам фит'ирли т'е-
чин-жити по-людськи *Б*; ахыл-
лы-фит'ирли розумний, розсуд-
ливий *К*.
фит'ирсиз бездумний, зухвалий,
нерозсудливий *ВН, СБЧ, СМ,
БТ, У*.
фишна вишня *СБ*.
фишне вишня *ВН, СБ, СМ-СГ*;
фишне дирек *НКД*, фишне ти-
рек *У* вишневе дерево; фишне
суйу вишневий сік *Г*.
фишнелик вишняк *О*.
Фодлаш *прізви.*
фодумлан-гордитися, пишатися,
бундючитися, зазнаватися *О*.
фодумлат-спон. *О*.
фодумлаш-випинатися один пе-
ред другим *О*.

фодумлу гордий, пихатий, гоно-
ровитий, бундючний *О*.

Фонтоз ж.

Фота Хрещення, Водохреща,
Йордань *СК*; *пор.* баптизма,
вабз, ваптиз, ваптизма, ваптис,
лаптиз, федиз, фетиз, фитиз,
фотис, фтиз.

фотис ол- хреститися [*Г*]; *пор.*
баптизма, вабз, ваптиз, ваптиз-
ма, ваптис, лаптиз, федиз, фе-
тиз, фитиз, Фота, фтиз.

франчиль булка *О*.

фррр *насл.* хурчання, лопотіння
СЛ; **фррр** — дээн, учту т'итти
гөгержин голуб залопотів кри-
лами й плетів *СЛ*.

фрулетка прольотка, дрожки,
дрожка *У*.

фтиз эт- хрестити, святити *Б*; *пор.*
баптизма, вабз, ваптиз, ваптиз-
ма, ваптис, лаптиз, федиз, фе-
тиз, фитиз, Фота, фотис.

фтизлен- хреститися *Б*.

фтиль гніт, гнотик *Г*; *пор.* филь-
тик, фитиль.

фт'ир думка *Г, К, СГ*; **фт'ир** адам
мудра людина *Г*; *пор.* фикир,
фит'ир, эфт'ар.

фу вигук-зітхання *СЛ*; "фу-у", —
дий аґа, кӱтӱрилий "фу-у", — зі-
тхнув брат і підвівся *СЛ*.

фукаре бідний [*М*]; *пор.* факир,
фахир, фукаре.

фунар джерело, криниця [*СГ*];
пор. пунар.

фурсант вер- давати можливість
[*Г*].

фуртуна буря, шторм [*Г*]; *пор.*
фыртына.

фурун піч для хліба *Г*; **фурун** си-
пирт'еси віник для печі *Г*; *пор.*
фырныз эт-, фырын.

фуф вигук-зітхання *Г*; "фуф", —
дэди, халхты "фуф", — зітхнув
він і встав *Г*.

фукаре бідний, бідняк *Г, СЛ, М,*
СК; **фукаре** тӱш- збідніти [*Г*];

фукаре хары бідна жінка *СЛ*;
пор. факир, фахир, фукаре.

фӱр- дути, дмухати, віяти *НБЕ*;
чхары сувух йель фӱрий надворі
дує холодний вітер *НБЕ*; *пор.*
ӱфӱр-.

фызыо училище *ФЗО Б*.

фындах пелюшка, повивач, об-
гортка *НМ, О, К*; *пор.* хундах.
фындахла- сповивати, обгорта-
ти, обв'язувати *СМ, К, СГ*.

фындахлат- *спон.* *О, К*.

фындахлаттыр- *спон.* *О, К*.

фындахлы сповитий, обгорну-
тий, загорнутий, перев'язаний
О, К.

фындых (-ғы) лісовий горіх, фун-
дук, ліщина *СБ, СМ, К, СГС,*
СК.

фындыхлых горішник, зарості
ліщини *О, БТ, К*.

фырґон фурґон *СГ*; *пор.* фирґон.
фырґант ридання, голосіння,
стоґін *Г*; **аґлайыш** **фырґант**
етӱрсин ти плачеш і стоґнеш,
голосиш *Г*; *пор.* ферґат, фир-
йатлан-.

фырла- пурхати, порхати, пурхну-
ти, полетіти, чкурнути *О, К*.

фырлат- змушувати пурхати, лі-
тати, підкидати *О, К*.

фырныз эт- пекти хліб *ВН*; *пор.*
фурун, фырын.

фырсант нагода, сприятливий ви-
падок, привід *П, Г*; **ашамаа да**
фырсант йохтур навіть поїсти
не випадає *П*; **мевлам фырсант**
версе, бизи дӱ йӱрӱтӱр якщо
бог захоче, то й нас проведе ку-
ди слід [*Г*].

фыртына буря, шторм *П, О, пор.*
фуртуна.

фыртынала- бушувати *О*.

фыртыналы бурхливий *О*.

фыр-фыр *насл.* кружляння, обер-
тання, хурчання *О, Г*; **фыр-фыр**
ет- кружляти, хурчати *Г*.

фырчы і щітка, тіпало, чесало *О*.

фырчы II діжка *СЛ*; *пор.* фычи, фычы.

фырчыла- чистити щіткою, тіпалом, чесалом *О*.

фырчылан- чиститися, бути чистеним *О*.

фырчыландыр- *спон. О*.

фырчылат- *спон. О*.

фырчылаттыр- *спон. О*.

фырылда- хурчати, кружляти, розпаловатися, розганятися *СМ, У, К*.

фырылдавух дзига, хурчальце, іграшка, яку розкручують *О*.

фырылдат- розкручувати дзигу *О, К*.

фырылдаттыр- *спон. О, К*.

фырын піч *Г, СЛ, НКД, СГ*; фырын сипирт'еси віник для печі *Г, СЛ*; бир фырын бкмек одна випічка хліба *НКД*; *пор.* фурун, фырыз эт.

фырынжы пекар *Г, К*.

фыс вер- нацьковувати [*Г*].

фыстых *бот.* земляний горіх, фісташка *О, К*.

фыс-фыс *насл. сопіння, шепотіння, шипіння О, К*; *пор.* фыш-фыш.

фысылда- шипіти, сопти *О, К*.

фысылдат- *спон. О, К*.

фысылдаш- сопти один одному в обличчя *О, К*.

фысылдаштыр- *спон. К*.

фысылдаштырт- *спон. К*.

фысырда- шепотіти, шурхотіти *О, К*.

фысырдат- *спон. О, К*.

фысырдаш- розмовляти пошепки, шепотіти *О, К*.

фысырдаштыр- *спон. К*.

фысырдаштырт- *спон. К*.

фычи діжка *СБФ*; *пор.* фырчы II, фычы.

фычы діжка, бочка, барило *СЛ, СК*; *пор.* фырчы II, фычи.

фышна- сопіти, сопти, дихати з задишкою *О, БТ, К*.

фышнат- змусити сопіти, довести до задишки *О, К*.

фышнаш- сопіти один одному в обличчя *О, К*.

фышт геть *О, К*; *пор.* пист, пишт.

фыш-фыш *насл. сопіння О, К*; *пор.* фыс-фыс.

фышырда- шепотіти, шептати, шурхотіти *К*.

фышырдат- *спон. К*.

фышырдаш- розмовляти пошепки, шепотіти *К*.

фышырдаштыр- *спон. К*.

фышырдаштырт- *спон. К*.

Х

хабаат вина, провинна *СБ, Г, СЛ, СГ, М*; хабааты йох він не винен *СБ*; хабаат чек- відбувати покарання *Г*; *пор.* кабаат, хабайат, хабатла- II, хабейет.

хабаатла- карати *Г, СГ*.

хабаатли *СБ*, хабаатлы *Г* винний, який завинив.

хабайат провинна *ВН*; *пор.* кабаат, хабаат, хабатла- II, хабейет.

хабалаш- пишніти разом *О*.

хабалаштыр- *спон. О*.

хабар хабар *Г, К*; *пор.* абер, хабер.

хабар- підходить (про тісто), надиматися, розбухати, пухнути, покриватися пухлинами, пухирями, бульками, харапудитися, пундючитися, приндтитися *СМ, Б, СЛ, К*.

хабарт- надимати, пузирити, пінити, парити (молоко) *О, Г, К*.

хабартма випуклість *О*.

хабарттыр- *спон. О*.

хабарчых гордовитий, бундючний *НБЄ*.

хабарых надутий, набундючений, пухлий, пишний, пухкий *О, К*.